

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал



XLI

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XLI

Регістраційне Свідоцтво
КВ №16686-5258 ІПР від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ЗЯКУН А.І. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ЛЕБІДЬ А.Є. – д-р філос. наук, проф. (Україна)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕСНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №6 від 22.12.2023 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні спеціальності – 032»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2023
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2023
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2023
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2023

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)
Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)
Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)
Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Lebid A.Ye. – Dr. (Philosophy), Professor (Ukraine)
Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)
Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)
Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)
Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)
Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)
Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)
Ziakun A.I. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy sity, Ukraine, 40007
department of history, “Sumy Historical and Archival Journal”

E-mail: starsergo2014@gmail.com

Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS**HISTORY OF UKRAINE**

- HRYTSENKO A.P., MOZGHOVYI O.S. Integration of communist propaganda in the USSR education system in the 1920s: a historical and political aspect 5
- KOROL V.M. Organization of the rural electrification process in Ukraine during the Post-war period (second half of the 1940s – first half of the 1960s) 14
- HRYTSENKO A.P., PROKOPCHUK V.S., CHUMACHENKO O.A. Genre features of Soviet visual art during the “Vidlyha” and “Zastii” periods 23
- HONCHARUK M.S. Azerbaijan mission of Ukrainian: Mykola Myroshnychenko as a poet, translator, literature explorer 33

WORLD HISTORY

- SARANOV S.V. The problem of the relationship between the category of “peace” in Machiavelli’s “The Prince” and Richelieu’s “Political Testament” 42
- GONCHARENKO A.V. The China in foreign policy of the US president Richard Nixon administration (january-february 1969) 50

REVIEWS

- VERTIY O.I. Through the prism of national values 64

On the cover: P.1 – Over-the-gate belfry of the Preobrazhensky Novgorod-Siversky monastery of the 16th century. (Chernihiv region, Ukraine). One of the oldest surviving defensive structures of the Left Bank of Ukraine of that time. Photo by *V.M. Korol*, 2019; P.4 – Peter and Paul Church in the city of Bilopilla (Sumy region, Ukraine). Built in 1798 from wood. The brick building was built in 1886 according to the project of the architect V. Nemkin. Photo by *V.M. Korol*, 2019.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- ГРИЦЕНКО А.П., МОЗГОВИЙ О.С. Інтеграція комуністичної пропаганди в систему освіти СРСР в 1920-х роках: історико-політологічний аспект 5
- КОРОЛЬ В.М. Організація процесу сільської електрифікації у повоєнну добу в Україні (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х років) 14
- ГРИЦЕНКО А.П., ПРОКОПЧУК В.С., ЧУМАЧЕНКО О.А. Жанрові особливості радянського образотворчого мистецтва за доби “Відлиги” та “Застою” 23
- ГОНЧАРУК М.С. Азербайджанська місія українця: Микола Мірошніченко як поет, перекладач, літературознавець 33

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- САРАНОВ С.В. Проблема співвідношення категорії “миру” в “Государі” Макіавеллі і “Політичному заповіті” Рішельє 42
- ГОНЧАРЕНКО А.В. Китай у зовнішній політиці адміністрації президента США Річарда Ніксона (січень–лютий 1969 р.) 50

РЕЦЕНЗІЇ

- ВЕРТІЙ О.І. Крізь призму національних цінностей 64

На обкладинці: С.1 – Надбрамна дзвінниця Преображенського Новгород-Сіверського монастиря XVI ст. (Чернігівська обл., Україна). Одна з найдавніших оборонних споруд Лівобережної України того часу, що збереглася. Фото *Короля В.М.*, 2019; С.4 – Петропавлівська церква у м.Білопілья (Сумська обл., Україна). Споруджена у 1798 р. з дерева. Цегляна будівля зведена у 1886 р. за проектом архітектора В.Немкіна. Фото *Короля В.М.*, 2019.

HISTORY OF UKRAINE / ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

ANDRII P. HRYTSENKO, OLEKSII S. MOZGHOVYI

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)

INTEGRATION OF COMMUNIST PROPAGANDA IN THE USSR EDUCATION SYSTEM IN THE 1920S: A HISTORICAL AND POLITICAL ASPECT

Abstract. *The basis of communist propaganda is the views of Karl Marx and Friedrich Engels as the founders of communist ideology. The Soviet state was built on their works and ideas. But Marx and Engels were quite critical of the issue of propaganda. From their point of view, the revolution and the transition to communism are the consequences of scientific and technological progress, which do not depend on the activities of individuals and will definitely happen in the future. Therefore, there is no need to create documents and programs that would help to implement a communist revolution in the future, especially since they did not see the need for propaganda, because humanity, over time, will understand the superiority of communism over capitalism.*

Also, Marx and Engels denied the idea of revolution in the Russian Empire because they believed that the Russian working class was too weak to carry out a revolution, and Russia was still an aristocratic state. The true founder of communist propaganda in the USSR was Lenin. He wanted to create a new working class in the country through propaganda, which would be devoted to the party and the ideas of communism. With this, he wanted to find a compromise between his desire for a revolution in Russia and the views of Marx.

From the beginning of the USSR, education was given one of the first places in the propaganda system. Because education played the role of the primary link in the process of socialization of the individual, filling it with ideological propaganda made it possible to raise future generations as committed communists.

By the end of the 1930s, both a new education system and new teaching methods were formed, in accordance with the new ideology. Changes introduced by Anton Makarenko played an important role in this process.

In Makarenko's opinion, education and upbringing should be carried out only in and with the help of the collective. Only the collective is capable of forming a full-fledged personality, revealing its potential and making it a conscious part of society. Individual interests should always be subordinated to collective interests, both in education and in life. In addition, Makarenko was a great supporter of military discipline, and accordingly, he sought to incorporate elements of the army system into the education system. It was from the collective organization of army units that he rejected when organizing collectivism in schools.

Makarenko's ideas were very important for the new state. They were supposed to help reeducate the country's population in accordance with the principles of communism, including military methods and concentration camps. Thanks to Makarenko, the Soviet state developed its own theory and methodology of authoritarian and imperative influence on society's consciousness. The Soviet authorities became confident that regardless of a person's age and social status, with the help of education, he can be reeducated into a true communist, using propaganda.

Lenin and his entourage sought to cover the entire society with the education system, not only the proletariat, as Marx wanted. The future member of the communist society began to perceive communist propaganda from kindergarten, school, and communication in the family and participation in youth organizations: Little Octobrists, Pioneers and Komsomol.

Keywords: *Soviet propaganda, education, USSR, Marxism, Leninism, education, labor schools, philosophy of education, mass media, political system, political education.*

Citation. Hrytsenko A.P., Mozghovyi O.S. Integration of communist propaganda in the USSR education system in the 1920s: a historical and political aspect. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

ГРИЦЕНКО А.П., МОЗГОВИЙ О.С.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ В СИСТЕМУ ОСВІТИ СРСР В 1920-Х РОКАХ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті авторами досліджується вплив комуністичної пропаганди на систему освіти в СРСР. Аналізується роль системи освіти в поширенні комуністичної пропаганди з метою формування нового, радянського типу людини. В ході аналізу встановлено, що в основі поширення пропаганди через систему освіти лежить конфлікт між баченням комуністичної революції Марксом та Леніним. Маркс вважав, що комуністична революція має відбуватися в індустріально-розвиненій країні з численним робітничим класом, в той час як Ленін прагнув здійснити революцію в Росії, яка під критерії Маркса не підпадала. Тому Ленін прагнув компенсувати це масованою пропагандою, яка мала додати населенню Росії революційного запалу, і освіти тут відводилась першочергова роль..

Ключові слова: *радянська пропаганда, освіта, СРСР, марксизм, ленінізм, виховання, трудові школи, філософія освіти, засоби масової інформації, політична система, політична освіта.*

Цитування. Гриценко А.П., Мозговий О.С. Інтеграція комуністичної пропаганди в систему освіти СРСР в 1920-х роках: історико-політологічний аспект // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.5-13. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.5

Упродовж існування СРСР комуністична пропаганда відігравала першочергову роль в політичній системі цієї країни. Пропаганда утримувала численні народи Радянського Союзу в покорі та вкладала в їх голови необхідні владі ідеї та погляди. За десятиліття впливу комуністичної пропаганди громадяни СРСР перетворилися на відданих учасників політичної системи, які без сумнівів вірили всьому, що лунало з рупорів Комуністичної партії. Феномен комуністичної пропаганди, її проникнення в усі сфери життя потребує всебічного наукового вивчення. Заслуговує уваги питання ролі освіти в системі радянської пропаганди. Освіта була лише одним із численних елементів комуністичної пропаганди в СРСР, але, при цьому їй відводилась, всередині пропагандистської системи, одна з головних ролей. Освіта в СРСР втратила свою першочергову роль навчання та виховання нових поколінь, натомість перетворилась на первинну ланку політичної та ідеологічної обробки населення. Основним завданням освіти в СРСР стає перетворення робітників та селян колишньої Російської імперії на відданих комуністів та послідовників партії.

Дослідженням питання комуністичної пропаганди, її природи та ролі в політичній системі СРСР займалися багато вчених та дослідників. Серед західних дослідників цього питання є як класики дослідження пропаганди, такі як Г. Лассвелл (Lasswel, 1951), Е. Мікієвич (Mickiewicz, 1971), так і сучасні вчені, такі як А. Чіофланка (Cioflaneg, 2010), Е. Пратканіс та Е. Аронсон (Pratkanis, 2001).

Серед українських дослідників питанням створення радянської системи освіти та ідеологічного фактора в ній займалися Сухомлинська О.В (Сухомлинська, 2014)., Маркова С.В. (Маркова, 2015)., Курок О.І., Прокопчук В.С (Гриценко, 2023). Питання створення нової комуністичної системи освіти та ліквідації не писемності на території України досліджували Гриценко А.П., Чумаченко О.А (Гриценко, 2022).

Джерельну базу дослідження становить українська комуністична періодична преса 1920-х років. Також джерелами дослідження слугують комуністичні документи, а саме протоколи VIII з'їзду ВКП(б) (Ярославский, 1933), на якому було ухвалене рішення про початок розбудови пропаганди та “Маніфест комуністичної партії”, як документ, в якому були закладені основи комуністичної ідеології (Маркс, 1917).

Виходячи з вищесказаного головною метою статті є визначення основних аспектів перетворення радянської освіти на один з основних засобів поширення комуністичної пропаганди в історико-політологічному вимірі.

Теоретичною базою комуністичної пропаганди є ідеї засновника комуністичної ідеології Карла Маркса. У своїх працях та статтях, таких як “Маніфест комуністичної партії” (Маркс, 1917). Маркс окреслив основні принципи своєї доктрини. В основу своєї ідеології він поклав власне бачення історії людства та еволюції суспільства. Маркс запозичив у Гегеля ідею конкуренції соціальних класів, але, на його переконання ця конкуренція була результатом несправедливого суспільного устрою та соціальної експлуатації (McNair, 1991). Він висунув ідею поступової зміни суспільного устрою шляхом зміни основних засобів виробництва та зміни класів які їх контролюють (Маркс, 1917). Причиною цих змін він назвав “класову боротьбу”, тобто протистояння панівного та пригноблених класів. Відповідно, джерелами експлуатації людини людиною є держава, яка, в будь-якій своїй формі є інструментом забезпечення панування керівного класу, та приватна власність, яка дозволяє керівній верхівці контролювати засоби виробництва (McNair, 1991). З такої характеристики історії суспільства Маркс виокремив основну ідею своєї доктрини. Вона полягає в тому, що в майбутньому людство має прийти до такого суспільного ладу, в якому відсутня експлуатація людини та соціальна нерівність. Для побудови такого суспільства необхідно скасувати приватну власність та державу, як основні причини наявності пригнобленого класу.

Маркс вважав що перехід до нового ідеального суспільства майбутнього має відбутися шляхом поступового розвитку робітничого класу, що призведе до робітничої революції, яка пошириться на увесь світ. Питанню пропаганди, при цьому, Маркс уваги не приділяв, оскільки він був переконаний у тому, що комуністична революція є результатом наукового прогресу та еволюції та не потребує якихось значних зусиль. Потрібно лише чекати, доки робітники перетворяться на силу, здатну повалити владу буржуазії (Cioflâncă, 2010: 449). Таким чином, Карл Маркс відкидав необхідність пропаганди, оскільки він був апелював до невідворотності комуністичної революції. Але, саме ідеї марксизму стануть ідеологічною основою, на яку буде спиратися комуністична пропаганда в СРСР. Догматичність та імперативність норм комунізму стане основною засадою пропаганди та, загалом, державної політики СРСР.

Основна причина запровадження комуністичної пропаганди в СРСР криється в бажанні лідера російського крила комуністів В. Леніна, здійснити революцію в Російській імперії, що суперечило поглядам Маркса. Маркс вважав що комуністична революція має розпочатися в одній з індустріально-розвинених держав Європи, таких як Німеччина чи Сполучене Королівство, але не в Російській імперії (Маркс, 1917). Російська імперія, на переконання Маркса, була переважно аграрною державою зі слабкою промисловістю та буржуазією, яка все ще поступалась впливом аристократії. Маркс неодноразово застерігав, що в Росії сильні аристократичні традиції та відсутній потужний робітничий

рух, що в поєднанні з абсолютизмом азійського зразка не сприятиме там побудові комуністичного суспільства (Маркс, 1917).

Ленін, не зважаючи на наслідування доктрини Маркса, від ідеї революції в Росії не відмовився. Він розглядав вчення Маркса лише як теоретичну основу для майбутньої революції, в той час, як він сам мав доповнити його та розробити практичні методи втілення комунізму в життя (Lasswel, 1951). Усвідомлення, що в російських робітників відсутній революційний запал, вони були неосвічені та пасивні, не цікавилися питаннями ідеології та класової боротьби, спонукало Леніна висунути ідею про те, що революція не відбудеться сама по собі, а лише за допомогою значних зусиль з боку провідної сили. Цією силою мала стати революційна меншість, тобто комуністична партія, яку він схарактеризував як “революцій авангард” (Cioflâncă, 2010: 451).

Ленінізм в багатьох питаннях розходився з марксизмом, а в деяких навіть йому суперечив, в тому числі і в питаннях пропаганди. Самими комуністами розбіжності між Ленінським баченням та баченням самого Маркса завжди пояснювали тим, що Маркс недостатньо уваги приділив практичним питанням, що замість нього, пізніше, зробив Ленін. Й. Сталін у своїй статті “Про основи ленінізму” стверджував, що хоча основою ідей В. Леніна були роботи К. Маркса, перш за все, важливі саме ідеї В. Леніна, а К. Маркс став лише підґрунтям для них (Яринець, 2007: 76).

Саме для розв’язання проблеми відсутності сильного та згуртованого робітничого класу Леніну й потрібна була пропаганда. Оскільки основним принципом комунізму був матеріалізм тобто заперечення існування будь-яких надприродних сил, то в питанні психології людини марксистки обстоювали ідеї емпіризму та біхевіоризму, протиставляючи їх релігії та ідеалізму. Ключовою ідеєю для російських соціал-демократів та Леніна, в цьому питанні, було уявлення про те, що людська поведінка є відображенням навколишнього середовища в якому людина перебуває, а психіка є своєрідним “віддзеркаленням” зовнішнього світу, реакцією на нього. Це означає, що з точки зору Леніна людина є своєрідною машиною, свідомість якої, шляхом створення необхідних зовнішніх умов, можна перебудувати для перетворення її на справжнього комуніста.

Ця концепція лягла в основу всієї комуністичної пропаганди в СРСР, адже вона виправдовувала можливість здійснення революції в Російській імперії та давала російським комуністам розв’язання питання відсутності потужного пролетаріату шляхом створення “нового типу людини” (Маркова, 2015). Її реалізація вимагала від більшовиків залучення пропаганди в усі сфери життя: науку, культуру, архітектуру, але первинною ланкою пропагандистської обробки населення мала стати освіта. Адже освіта, як перший елемент на шляху до соціалізації людини в суспільстві, створювала широкі можливості для виховання майбутніх комуністів.

В. Ленін та його оточення прагнули охопити системою освіти не лише пролетаріат, як цього хотів К. Маркс, а все суспільство (Pratkanis, 2001). Особливу увагу звертали на освіту селян. Вони вважалися ідеологічно неблагонадійними, через свою неграмотність, пасивність та схильність до забобонів. Тому, для остаточного укорінення комуністичного світогляду серед населення, в т. ч. селянства, держава прагнула контролювати їх первинну соціалізацію. Тим самим більшовицька партія могла вирішити декілька проблем. По перше, вирішити проблему масової безграмотності, адже, на той час, лише невеликий відсоток населення колишньої Російської імперії мав освіту. Зокрема на території України було 12 мільйонів осіб неписьменного населення (Гриценко, 2022). По друге, створити прошарок політично-активних робітників та селян, та найголовніше виховати нові покоління відданих партійців та комуністів.

Ленін наголошував на тому, що більшовики не можуть чекати, доки в країні сформується новий тип людини, що був ви готовий до побудови комуністичної утопії,

як це уявляв Маркс, а мають спочатку здійснити революцію, а вже потім формувати з жителів майбутнього СРСР новий тип людини (Маркова, 2015: 261). Під цим терміном розумівся такий тип людини, представники якого будуть цілковито віддані ідеям комунізму, класової боротьби та ставитимуть партію та радянську державу, служіння їй вище за будь-які власні цінності та потреби, такі як сім'я та власне життя. С. Маркова характеризує нову радянську людину як таку, що віддана цілям партії та ототожнює себе з новою пролетарською громадськістю, при цьому відкидаючи своє минуле (Маркова, 2015: 261).

Фундаментом створення нової радянської системи освіти стали “Положення про єдину трудову школу РСФРР” та “Декларація про основні принципи єдиної трудової школи” 1918 року (Сухомлинська, 2014). Ці документи носили партійний характер та не мали юридичної сили, але в них було схарактеризовано бачення більшовиками радянської освітньої системи.

Початок розбудови нової системи освіти розпочався в 1919 р. коли VIII з'їзд КПРС, в прийнятій на цьому з'їзді, програмі РКП(б) проголосив, про створення широкої мережі партійної пропаганди, в тому числі і у сфері народної освіти. Школи, згідно з програмою, мають стати основними засобами поширення серед населення принципів комунізму, а вчителі мають поширювати не лише загальну освіту, а й освіту комуністичну (Ярославский, 1933). Практичне втілення цієї резолюції розпочалося з прийняттям РНК декрету “Про ліквідацію безграмотності серед населення РСФРР” 26 грудня 1919 року, коли війна була майже завершена, а більша частина території колишньої Російської імперії контролювалася більшовиками (Гриценко, 2023). Декрет зобов'язував усе населення молодше п'ятдесяти років здобути освіту. Було запроваджено дворівневу дев'ятирічну систему “народної освіти”.

Слід зазначити, що оскільки СРСР ще не існувало то цей документ стосувався лише Росії, а в інших республіках, які були формально незалежні, а фактично під контролем Москви, приймалися окремі постанови аналогічного змісту. Зокрема в УСРР обов'язкова освіта була запроваджена постановою Раднаркому УСРР “Про боротьбу з неписьменністю” від 12 червня 1921 року, яка фактично копіювала зміст декрету РНК (Гриценко, 2022). В 1920-му році, щоправда, обов'язкову школу зробили семирічною, оскільки для дев'яти років навчання не вистачало професійних кадрів.

Зі створенням СРСР та прийняття першої радянської конституції в 1924 році, управління освітою перейшло до загальносоюзних органів. Було повернуто дев'ятирічну дворівневу “трудова школа”, систематизовано та уніфіковано систему викладання та оцінювання. Семирічні школи перетворились на професійно-технічні навчальні заклади школи трудової молоді в містах та селянської молоді в селах, завданням яких було відразу готувати кваліфікованих робітників та селян (Сухомлинська, 2014).

Тогочасна комуністична преса так описує зміни, які відбулись в освіті. В газеті “Діло” № 249 від 1927 р. зазначається, що на території СРСР існувало 108 тис. шкіл, що було більше ніж в Російській імперії. А освітою були охоплені 69% дітей, або 9,9 млн. осіб. Це, звичайно, значно покращило ситуацію з грамотністю, але це означало, що великі прошарки населення потрапили під вплив комуністичної пропаганди (Освіта, 1927). В статті “Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції” київської газети “Більшовик” №255 зазначається: “Старі форми освітньої праці знищенні; <...> На сьогоднішній день треба конкретно відзначити: 1. Устаткування мережі освітніх закладів на підвалинах певного, твердого державного й місцевого бюджету, а також, зокрема, значне підвищення заробітної платні для вчительства. 2. Великі, дуже помітні зміни політичних настроїв робітників освіти в бік наближення їх до активної участі в державному будівництві та в політично-громадській праці. 3. досягнення науково-методологічного характеру в виробленні нових планів та методів навчання” (Народна

освіта, 1924). Тобто, більшовики відкрито говорили, що формування необхідних політичних настроїв серед населення є одним з основних завдань нової радянської освіти.

Теоретичну базу нової системи освіти становили як комуністична теорія, так і напрацювання радянських та іноземних педагогів того часу. В першу чергу освіта мала відповідати науково-філософській базі, на якій тримався комунізм. Тому для змісту радянської освіти був характерний діалектичний та історичний матеріалізм, атеїзм, та механіцизм, їй були притаманні елементи соціальної інженерії. Для контролю над змістом освіти та розробки нових дидактичних матеріалів була створена Державна вчена рада на чолі з Н. Крупською (Сухомлинська, 2014).

Під її керівництвом радянська освіта активно запроваджувала будь-які практики, які відповідали марксистській теорії, та не використовувалися раніше. Особливо активно радянський нарком освіти А. Луначарський впроваджував нестандартні методики розроблені в США, зокрема педагогом Ф. Паркером та американським філософом Джоном Дьюї. Серед них метод проєктів та Дальтон-план. Уроки замінювали на практичні трудові заняття, скасовувались оцінки, замість них вводився періодичний контроль (Макаренко, 1987).

Дьюї прагнув за допомогою освіти побудувати новий республіканський тип людини в США. В СРСР його ідеї використали для побудови особистості комуністичного типу. Радянським керівникам подобався особливий акцент Дьюї на необхідність навчатися на практиці, що добре вписувалося в рамки радянської трудової школи. Сам Дьюї був радий, що його напрацювання реалізувались хоча б десь. А, особливо, враховуючи, що він неодноразово посилався в своїх працях на Маркса, то йому легко вдалось знайти спільну мову з комуністичною владою (Cioflâncă, 2010: 451).

Серед радянських педагогів найбільшу роль у побудові нової системи освіти відіграли методики, впровадженні А.С. Макаренком. Ідеї Макаренка стали фундаментом методологічної бази радянської освітньої системи. Його погляди хоча і не формувалися на основі ідей К. Маркса та Ф. Енгельса, але комуністичній владі були дуже близькі. Ідеї Макаренка були дуже важливими для політичного устрою нової держави. Вони мали допомогти перевиховати населення країни відповідно до підвалин комунізму, в тому числі воєнними методами та концтаборами. Завдяки А. Макаренку радянська держава розробила нову філософію представлення теорії та методики авторитарного й імперативного впливу на свідомість мас. Радянська влада набула впевненості в тому, що незалежно від віку та соціального стану людини, за допомогою освіти її можна перевиховати в справжнього комуніста, використовуючи пропаганду (Макаренко, 1987).

Пропаганда в радянській освіті була спрямована на формування в учнів якостей, які мали бути у “нової радянської людини”. По перше, це колективізм. Колективізм був одним з основоположних принципів комунізму, який грав провідну роль в радянському державному будівництві. В новому комуністичному суспільстві індивідуальний інтерес завжди мав поступатися колективному, а окрема людина була лише частиною більшої колективної системи: трудового колективу фабрики, колгоспу, соціального класу чи всього радянського народу. Для радянської людини не мало бути нічого важливішого за інтереси свого колективу (Сухомлинська, 2014). Саме для формування колективізму в школі радянська освіта активно залучала нестандартні західні форми освітнього процесу, такі як бригадно-лабораторний метод, Дальтон-план чи метод проєктів, адже всі ці форми були виключно колективістські.

Найважливішу роль в формуванні колективізму через освіту відіграли ідеї А.С.Макаренка. В поглядах Макаренка освіта та виховання має здійснюватися лише в колективі та за допомогою нього. Лише колектив здатен сформувати повноцінну особистість, розкрити її потенціал та зробити її свідомою частиною суспільства.

Макаренко наголошував на тому, що в соціалістичному суспільстві людина має бути лише членом колективу, а не окремою особою (Макаренко, 1987). Окремий учень, таким чином, не міг нічого досягти в навчанні сам, він міг здобути освіту лише ставши частиною учнівського колективу, що відкарбовувалось в його свідомості на все життя.

По друге пропаганда була направлена на формування ієрархічності. Радянська школа мала закласти в уми майбутніх членів радянського суспільства дисципліну, повагу до партійних керівників та радянських вождів. В СРСР комуністична доктрина розглядалась як сукупність універсальних норм, які не можуть бути помилковими, а значить, їх не можна ставити під сумнів. Для цього в школах запроваджувалась сувора дисципліна (Cioflâncă, 2010: 451). Макаренко, при організації освітнього процесу відштовхувався від колективної організації армійських загонів, він вважав що армійський порядок та дисципліна є найкращим прикладом для організації освітнього процесу. Він вважав, що однією з основних характеристик колективу має бути його керованість. Для цього він просував найзавзятіших учнів як керівників всередині груп учнів, що ставали проміжною ланкою між учителем та учнівським колективом, тим самим заохочуючи їх служінню новій системі (Макаренко, 1987).

Ще один напрямок це політичність та партійність. Ленін заперечував аполітичність, та вважав політику невідчужною частиною суспільного життя. Саме ліквідація аполітичності була однією з причин проголошення курсу на ліквідацію неграмотності, адже політично-активним робітником міг бути лише освічений робітник. Для реалізації курсу на політичність та партійність радянської освіти була створена система комуністичних молодіжних організацій, що мали перетворити учнів на активних комуністів та майбутніх партійців. З учнями проводилися уроки політичного виховання, вони брали участь у партійних мітингах та демонстраціях. Таким чином, нові покоління мали зі школи вливатися в комуністичну партію та всіляко її підтримувати, що мало закарбуватися на все життя (Яринець, 2007: 76).

Важливим напрямом впливу комуністичної пропаганди стало трудове виховання. В СРСР тяжка праця вважалась соціальним обов'язком, та складовою частиною нового комуністичного суспільства. Залучення школярів до праці мало сформувати в них готовність та любов до праці, прищепити їм уявлення про тяжку працю як про щось обов'язкове та нормальне. Макаренко був переконаний в тому, що не примусом можливо змусити людину ефективно працювати, а лише зробивши любов до важкої праці частиною особистості та її характеру. Праця мала закріплювати у свідомості школярів комуністичні цінності та світогляд, закарбувати в них уявлення про те, що єдиний можливий прояв успіху в житті це важка праця на користь партії (Макаренко, 1987).

Таким чином, система освіти СРСР, розбудована в 1920-х роках, не лише функціонувала як складова частина комуністичної пропагандистської машини, а й створювалась в першу чергу для цього. Головна філософська парадигма радянської освіти була покликана вирішити розбіжність між поглядами К. Маркса та Ф. Леніна. Шляхом активного використання комуністичної пропаганди, політична система СРСР прагнула створити серед населення СРСР новий "радянський" тип людини. Освіта мала прищеплювати громадянам комуністичної держави цінності марксизму-ленінізму, комуністичні ідеали та покору перед партією. Окрім ідеологічного оброблення населення, система освіти мала підготувати майбутніх громадян СРСР до важкої праці та прищепити любов до неї через систему трудових шкіл та авторитарний стиль в освіті.

Література:

Гриценко, 2023 – Гриценко А.П., Курок О.І., Прокопчук В.С. Ліквідація неписьменності 20-30-х років ХХ століття як соціальний та політичний проєкт радянської влади: філософський аспект // Сумський історико-архівний журнал. №XL. 2023. С.12-18.

Гриценко, 2022 – *Гриценко А.П., Чумаченко О.А., Прокопчук В.С.* Початковий період кампанії ліквідації неписьменності на Сумщині у 20-х роках ХХ ст.: агітація за грамотність, заохочення до навчання та ідеологічний чинник (за документами Державного архіву Сумської області) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXVIII. 2022. С.48-56.

Макаренко, 1987 – *Макаренко А.С.* Собрание сочинений в 4-х томах. Москва: Правда. 1987.

Маркова, 2015 – *Маркова С.В.* Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2015. 534 с.

Маркс, 1917 – *Маркс К., Енгельс Ф.* Комуністичний маніфест. Cleveland: Видане Української Федерації Американської Соціалістичної Партії. 1917. 61 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5046/file.pdf>

Народна освіта, 1924 – Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції // Більшовик. 1924. №255. С. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/955/69064/>

Освіта, 1927 – Освіта в СРСР. Підсумки за десять літ // Діло. 1927. №249. С. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/7198/>

Сухомлинська, 2014 – *Сухомлинська О. В.* Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції. // Історико-педагогічний альманах. №1. 2014. С. 4–24.

Ярославский, 1933 – *Ярославский Е.* (Ред.). Протоколы съездов и конференций всесоюзной коммунистической партии(б). Восьмой съезд РКП(б) 18-23 марта 1919 г. Москва, 1933. 568 с.

Яриниць, 2007 – *Яриниць Я. І.* Біля витоків радянської філософії в Україні(1920-1930-і рр.) // Наукові записки. Том 63. Філософія та релігієзнавство. 2007. С. 74-78.

Cioflâncă, 2010 – *Cioflâncă A.* The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy // Studia Politica: Romanian Political Science Review, 10(3). 2010. Pp. 447-482.

Lasswel, 1951 – *Lasswel H.* The Strategy of Soviet Propaganda // The Defense of the Free World, Vol. 24(No. 2) 1951. Pp. 66–78.

McNair, 1991 – *McNair B.* Glasnost, Perestroika, and the Soviet Media. London: Routledge. 1991. 2001 p.

Mickiewicz, 1971 – *Mickiewicz E.* The Modernization of Party Propaganda in the USSR // Slavic Review. Vol. 30(Issue 2). 1971. Pp. 257–276.

Pratkanis, 2001 – *Pratkanis A. R., Arronson, E.* Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New-York: University of California. 2001. 257 p.

References:

Hrytsenko, 2023 – *Hrytsenko A.P., Kurok O.I., Prokopchuk V.S.* Likvidatsiia nepysmennosti 20-30-kh rokov XX stolittia yak sotsialnyi ta politychnyi proiekt radianskoi vlady: filosofskyi aspekt aspekt. [Eliminating illiteracy in the 20s and 30s of the 20th century as a social and political project of the Soviet government: a philosophical aspect] // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. №XL. 2023. S.12-18. [in Ukrainian].

Hrytsenko, 2022 – *Hrytsenko A.P., Chumachenko O.A., Prokopchuk V.S.* Pochatkovyi period kampanii likvidatsii nepysmennosti na Sumshchyni u 20-ky rokakh XX st.: ahitatsiia za hramotnist, zaokhochennia do navchannia ta ideolohichni chynnyk (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu Sumskoi oblasti oblasti). [The initial period of the campaign to eliminate illiteracy in the Sumy region in the 20s of the 20th century: campaigning for literacy, encouragement to study and the ideological factor (according to the documents of the State Archive of the Sumy region)] // Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. №XXXVIII. 2022. S.48-56. [in Ukrainian].

Makarenko, 1987 – *Makarenko A.S.* Sobranie sochynenyi v 4-ky tomakh. [The collection is composed in 4 volumes]. Moskva: Pravda. 1987. [in Russian].

Markova, 2015 – *Markova S.V.* Suspilno-politychni zminy v ukrainskomu seli u konteksti formuvannia komunistychnoi systemy (1917–1933 rr.). [Socio-political changes in the Ukrainian countryside in the context of the formation of the communist system (1917–1933)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora istorychnykh nauk. (Doctor's thesis). Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2015. 534 s. [in Ukrainian].

Marks, 1917 – *Marks K., Engels F.* Komunistychnyi manifest. [The Communist Manifesto]. Cleveland: Vydanie Ukrainkoi Federatsii Amerykanskoi Sotsiialistychnoi Partii. 1917. 61 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5046/file.pdf> [in Ukrainian].

Narodna osvita, 1924 – Народна освіта в СРСР на сьому річницю Жовтневої Революції. [Public education in the USSR on the seventh anniversary of the October Revolution] // Bilshovyk. 1924. №255. S. 2. URL: <https://libraria.ua/issues/955/69064/> [in Ukrainian].

Osvita, 1927 – Освіта в СРСР. Підсумки за десяти літ. [Education in the USSR. Results for ten years] // Dilo. 1927. №249. S. 1. URL: <https://libraria.ua/issues/192/7198/> [in Ukrainian].

Sukhomlynska, 2014 – *Sukhomlynska O.V.* Radianska pedahohika yak ideolohiia: spроба istorychnoi rekonstruktsii. [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction] // Istoryko-pedahohichniy almanakh. №1. 2014. S. 4–24. [in Ukrainian].

Yaroslavskiy, 1933 – *Yaroslavskiy E.* (Red.). Protokoly s'ezdov y konferentsiyi vsesoiuznoi kommunistycheskoi partyyi(b). Vosmoi s'ezd RKP(b) 18-23 marta 1919 h. [Minutes of congresses and conferences

of the All-Union Communist Party (b). The Eighth Congress of the RCP(b) March 18-23, 1919]. Moskva, 1933. 568 s. [in Russian].

Yarynets, 2007 – *Yarynets Ya.I.* Bilia vytokiv radianskoi filosofii v Ukraini (1920-1930-i rr.). [Near the origins of Soviet philosophy in Ukraine (1920-1930s)] // Naukovi zapysky. Tom 63. Filosofii ta relihiieznavstvo. 2007. S. 74-78. [in Ukrainian].

Cioflâncă, 2010 – *Cioflâncă A.* The communist propagandistic model: towards a cultural genealogy // Studia Politica: Romanian Political Science Review, 10(3). 2010. Pp. 447-482.

Lasswel, 1951 – *Lasswel H.* The Strategy of Soviet Propaganda // The Defense of the Free World, Vol. 24(No. 2) 1951. Pp. 66-78.

McNair, 1991 – *McNair B.* Glasnost, Perestroika, and the Soviet Media. London: Routledge. 1991. 2001 p.

Mickiewicz, 1971 – *Mickiewicz E.* The Modernization of Party Propaganda in the USSR // Slavic Review. Vol. 30(Issue 2). 1971. Pp. 257-276.

Pratkanis, 2001 – *Pratkanis A.R., Arronson E.* Age of propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion. New-York: University of California. 2001. 257 p.

Отримано 05.09.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 28.09.2023

Прийнято до друку 10.10.2023

Submitted 05.09.2023

Received in revised form 28.09.2023

Accepted for publication 10.10.2023

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.14

VITALIY M. KOROL

Zaporizhzhia National University; Sumy State University (Ukraine)

ORGANIZATION OF THE RURAL ELECTRIFICATION PROCESS IN UKRAINE DURING THE POST-WAR PERIOD (second half of the 1940s – first half of the 1960s)

Abstract. *The article is devoted to the analysis of the characteristic features and peculiarities of the organization and implementation of rural electrification in Ukraine during the first post-war twenty years (1945-1965).*

The author considered the post-war Soviet government regulations on the development of rural electrification. The authorities envisioned the use of electricity primarily in production processes, betting on the use of renewable energy sources and/or local, cheap fuels. This process took place under the conditions of the administrative-command system, it was authorized and directed centrally, in a directive way at the highest state level.

Three periods of implementation of this process are defined:

- the second half of the 1940s – the beginning of post-war electrification in combination with the reconstruction of the most necessary production and infrastructure facilities;*
- the 1950s – active construction of autonomous power plants and creation of local power grids in rural areas;*
- the first half of the 1960s – complete electrification of villages with centralized connection to a single state power grid.*

The supply of equipment, installation, repair, supervision, and maintenance of rural power plants was carried out by the regional offices of the Republican Test (later the Main Directorate) of Rural Electrification (“Ukrsilelektro”/“Ukrgolovsilelektro”). However, its effectiveness remained quite low, and the quality of the work performed caused numerous complaints.

Electrification cost considerable money, took place unevenly, and depended on many local conditions (the presence of nearby rivers, fuel deposits, industrial facilities, transport connections, etc.).

The research is based on materials from the funds of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and the Central State Archives of Public Associations and Ukrainians.

Keywords: *Ukrsilelektro, electrification, construction, countryside, power stations, power grids, post-war era.*

Citation. Korol V.M. Organization of the rural electrification process in Ukraine during the Post-war period (second half of the 1940s – first half of the 1960s). *Sumskiy istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.14-22. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.14

КОРОЛЬ В. М.

Запорізький національний університет; Сумський державний університет (Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ СІЛЬСЬКОЇ ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ У ПОВОЄННУ ДОБУ В УКРАЇНІ (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х років)

Анотація. *Стаття присвячена аналізу характерних рис і особливостей організації та здійснення в Україні сільської електрифікації протягом першого повоєнного двадцятиліття (1945-1965 рр.).*

Автором розглянуто повоєнні радянські урядові постанови щодо розвитку сільської електрифікації. Владою передбачалося застосування електрики передусім у виробничих процесах, роблячи ставку на використання відновлювальних джерел енергії та/або місцевих дешевих видів палива. Цей процес відбувався в умовах адміністративно-командної системи, він санкціонувався і спрямовувався централізовано, директивним шляхом на вищому державному рівні.

Визначено три періоди здійснення цього процесу:

- друга половина 1940-х років – початок повоєнної електрифікації у поєднанні з відбудовою найнеобхідніших виробничих та інфраструктурних об'єктів;

- 1950-ті роки – активне будівництво автономних електростанцій і створення локальних електромереж у сільській місцевості;

- перша половина 1960-х років – проведення суцільної електрифікації сіл із централізованим підключенням їх до єдиної державної електромережі.

Постачання обладнання, монтаж, ремонт, нагляд і обслуговування сільських енергетичних установок здійснювали обласні контори Республіканського тесту (згодом Головного управління) сільської електрифікації (“Укрсіельлектро”/“Укрголовсіельлектро”). Проте ефективність його залишалася доволі низькою, а якість виконаних робіт викликала численні нарікання.

Електрифікація коштувала чималих коштів, відбувалася нерівномірно і залежала від низки місцевих умов (наявність поруч річок, родовищ палива, індустриальних об'єктів, транспортного сполучення тощо).

Дослідження базується на матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і Центрального державного архіву громадських об'єднань та українціки.

Ключові слова: Укрсіельлектро, електрифікація, будівництво, сільська місцевість, електростанції, електромережі, повоєнна доба.

Цитування. Король В.М. Організація процесу сільської електрифікації у повоєнну добу в Україні (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х років) // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.14-22. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.14

Нестача електроенергії протягом минулої зими внаслідок руйнування української критичної інфраструктури ракетними атаками російських агресорів і загроза нових ворожих ударів, а також напрацювання досвіду оперативних заходів із масової розбудови паралельного автономного електропостачання провокує підвищену увагу вітчизняних дослідників до питань електрифікації в історичній ретроспективі. Якщо міста України отримали розвинене електрогосподарство ще з початку ХХ ст., то активна електрифікація сільської місцевості відбувалася вже після II Світової війни.

У радянський час повоєнну електрифікацію українського села активно досліджували Є. Дягієва, М. Кватира, І. Некрасова (Дягієва, 1955; Кватира, 1981; Некрасова, 1974). Проте ці роботи були помітно тенденційними і лише трансливали офіційні погляди комуністичного режиму на відповідні події.

У роки незалежності з об'єктивних позицій зазначену тематику аналізують О. Горбатюк, О. Лісовська та О. Нікілев (Горбатюк, 2012; Лісовська, 2010; Нікілев, 2012). Проте ці роботи зосереджуються у дещо звужених хронологічних межах, а низка аспектів і проблем проведення процесу сільської електрифікації і досі залишаються малодослідженими.

Мета цієї статті – проаналізувати характерні риси і особливості організації та здійснення в Україні сільської електрифікації протягом першого повоєнного двадцятиліття (1945-1965 рр.).

У 1941 р. сільська місцевість споживала всього близько 1% виробленої в Україні електроенергії, а внаслідок руйнувань під час війни цей показник взагалі наближався до нуля (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 774: 1).

Особливістю сільської електрифікації впродовж другої половини 1940-х років було поєднання її з процесом відбудови найважливіших виробничих та інфраструктурних об'єктів.

Ключовим документом, що дав початок і визначив характер заходів з електрифікації села у повоєнний період стала Постанова Раднаркому СРСР від 8 лютого 1945 р. «Про розвиток сільської електрифікації». Зауважимо, що вона з'явилася ще до завершення війни в умовах початкового етапу відбудови зруйнованої економіки. Вищезгаданий документ затверджував плани проектування, будівництва і вводу в експлуатацію нових малих гідро- та теплоелектростанцій. У дусі культивованого режимом «казенного ентузіазму» в постанові відразу вказувалися добровільні зустрічні підвищенні зобов'язання кількох областей щодо виготовлення електрообладнання, будівництва ГЕС та проведення електрифікації на місцях (Решения партии, 1968: 224-225).

У тексті вповноваженим відомствам і місцевим органам також давалися вказівки технічного характеру. Так, з метою здешевлення робіт приписувалося використовувати вже існуючі греблі та перепади на малих річках і каналах, поєднувати ГЕС з водяними млинами.

Було визначено, що електроенергією на селі першочергово повинні забезпечуватися ремонтні підприємства, процеси молотіння і зерноочистки, водяні насоси, тваринницькі ферми і побутові потреби сільського населення (Решения партии, 1968: 226).

Приділялася увага і фінансовим аспектам процесу. Встановлювалося, що електроустановки для колгоспів будуються силами і за рахунок коштів самих сільгоспартілей, відтак стають їхньою власністю. На проведення електрифікації було передбачено надання сільгоспкредиту. Проте відразу зазначалося, що розраховувати на допомогу можуть лише колгоспи, які «акуратно виконують свої зобов'язання перед державою» (Решения партии, 1968: 225-226). Перспектива втратити можливість отримання електроенергії повинна була ставати додатковим стимулом для виконання непосильних заготівельних планів. Цікаво, що електроустановки, які обслуговували сільські районні центри, радгоспи, машинно-тракторні станції і майстерні будувалися державним коштом.

Для організаційно-технічного керівництва будівництвом і експлуатацією електроустановок на базі колишньої Контори з електрифікації сільського господарства Наркомзему СРСР створювалося Головне управління з електрифікації сільського господарства («Головсільелектро») під керівництвом першого заступника наркома землеробства. «Головсільелектро» організовувало на місцях свої контори і трести, що тепер безпосередньо мали вести проектування, будівельно-монтажні та ремонтні роботи, експлуатацію електроустановок чи контроль і нагляд за нею.

Держплан СРСР, Наркомат зовнішньої торгівлі та РНК союзних республік мали врахувати виділення і забезпечити постачання значної кількості вітчизняного й імпортного електротехнічного обладнання та апаратури для потреб села: турбін, генераторів, електродвигунів, силових трансформаторів, кабелю, дроту тощо.

У тогочасних типових традиціях соціалістичного змагання окремим пунктом передбачалося моральне стимулювання для колективів підприємств і організацій, що забезпечували сільську електрифікацію. Цю роль мали відігравати перехідні червоні прапори, що вручалися передовикам (Решения партии, 1968: 228-229).

Як і будь яка складова державної політики в радянський час, електрифікація зазнавала потужного агітаційно-пропагандистського супроводу. Радянське

електрифікування сільської місцевості завжди подавалося як вкрай прогресивне явище, притаманне саме соціалістичному ладу. Через ЗМІ громадянам систематично навіювалася думка, що ідея провести електрику в село є певною похідною від комуністичного вчення (Король, 2023: 9-10).

В Україні структурою, що була покликана виконувати завдання із сільської електрифікації, визначені союзним “Головсільелектро”, став Республіканський будівельно-монтажний трест “Укрсільелектро”, створений на початку 1946 р. і формально підпорядкований Міністерству землеробства (згодом – сільського господарства) УРСР. На місцях роботи виконувалися організованими на регіональному рівні обласними та міжобласними конторами “Сільелектро” (ЦДАВОВУ, Ф. 4622. Оп. 1. Спр. 2: 1-3).

У 1949 р. трест було переформовано в Головне управління сільської електрифікації Мінсільгоспу УРСР (ЦДАВОВУ, Ф. 4622. Оп. 1. Спр. 54: 2-3). У такому статусі цей орган під оновленою скороченою назвою “Укрголовсільелектро” (з деякими реорганізаціями) проіснував до 1963 р. (ЦДАВОВУ, Ф. 4622. Оп. 1. Спр. 1146: 1-2).

Основними завданням тресту (згодом головного управління) були: будівництво та експлуатація сільських електростанцій, надання організаційно-технічної допомоги колгоспам щодо ефективного і безпечного використання їхнього електрогосподарства, впровадження електроенергії у виробничі процеси в аграрній галузі.

Процес сільської електрифікації передбачав будівництво на місцях електростанцій невеликої потужності, якої було б достатньо для забезпечення місцевого господарства (колгоспу, радгоспу, МТС), а за можливості ще й населення. Часто для ведення будівництва колгоспи об’єднували зусилля, а потім спільно на паях використовували споруджену так звану “міжколгоспну” електростанцію. Однак в такому випадку все одно йшлося про автономну, хоч і більшого розміру, електромережу.

Внаслідок відбудови старих та спорудження нових об’єктів у 1945 р. в Україні вже експлуатувалося майже 1,6 тис. сільських електростанцій загальною потужністю 33 тис. кВт. Водночас це складало лише трохи більше половини і без того скромних довоєнних показників (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 774: 1-2).

Протягом 1946 р. на додачу до існуючих було побудовано і введено в дію ще 280 малих гідро- і 396 теплових електростанцій. Проте ці показники були далекими від планів будівництва 689 ГЕС і 477 ТЕС. Особливо відчутним було відставання у нарощуванні сумарної потужності малих ГЕС, яка досягла менше 40% річного плану.

Найкращі показники на той момент продемонструвала Вінницька область, в якій за рік було збудовано 164 ГЕС сумарною потужністю 2,9 тис. кВт (72% плану) та 45 ТЕС (сумарна потужність майже 500 кВт або 327% плану) (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 465: 21).

Секрет тодішнього успіху Вінничини полягав у широкому запровадженні шефських стосунків. До участі робіт із сільської електрифікації було залучено 127 шефських промислових підприємств, які знайшли і передали підопічним господарствам 80 генераторів, змонтували 125 електростанцій, збудували 95 км ліній електропередач (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 774: 1-2).

Сільські енергетичні об’єкти відновлювалися чи будувалися з нуля господарським або підрядним способом. В першому випадку роботи велися зацікавленими господарствами власноруч, використовуючи наявні ресурси та кадри. У другому – спеціалізованими будівельними-монтажними організаціями на умовах договору підряду. Передовсім ідеться про “Укрсільелектро”, хоча відомі випадки залучення до підрядних робіт й інших структур. Наприклад, Синівську ГЕС на р. Грунь споруджував Сумський обласний трест сільського будівництва, формально спеціалізований на відновленні соціальної інфраструктури (ДАСО, Ф. Р-3788. Оп. 1. Спр. 4: 5зв.).

Господарський спосіб був доступніший, дозволяв здешевити будівництво, використовуючи майже чи взагалі безкоштовну працю колгоспників та місцевого населення (т. зв. “народне будівництво”) і матеріально-технічну та кадрову допомогу шефів. Проте якість таких робіт, часто виконана некомпетентними особами, не завжди була задовільною. Втім, “Укрсільелектро” все одно мало здійснити перевірку нового об’єкту і дати дозвіл на його експлуатацію. Типовою була ситуація, коли електростанція, збудована колгоспниками за допомогою шефів, потім не приймалася фахівцями обласних контор “Сільелектро” через невідповідність правилам облаштування електроустановок, порушення норм безпеки, відсутність проектно-технічної документації або й з інших (навіть суб’єктивних) мотивів.

З іншого боку, місцеві контори “Сільелектро”, що часто потерпали від нестачі кваліфікованих кадрів і якісних матеріалів та обладнання, теж періодично зазнавали скарг і нищівної критики за вкрай низьку якість виконаних робіт на усіх етапах будівництва. Так, у 1947 р. Сільгоспвідділом ЦК КП(б)У розглядалася скарга про затримку на півроку будівництва електростанції радгоспу ім. Сталіна Дворічанського району через недбале виконання технічного проекту Харківською обласною конторою “Сільелектро” (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 705: 267).

А роботи, халатно виконані в 1948 р. аналогічною Ровенською міжобласною конторою відразу в декількох селах на Волині, створювали вже реальну небезпеку для людей: відсутність контуру заземлення на електростанціях, використання неізольованого дроту в приміщеннях, застосування відкритих рубильників без запобіжного захисту тощо (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 873: 40).

Внаслідок помилок у технічних проектах на кількох малих ГЕС, збудованих у Полтавській та Станіславській областях, дещо пізніше відбулися аварії гідротехнічних споруд, через які станції вийшли з ладу, спричинивши збитків на сотні тисяч карбованців (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 1058: 50).

29 травня 1948 р. вийшла нова постанова Ради Міністрів СРСР, присвячена розвитку сільської електрифікації. Не зважаючи на збереження попередньої лінії і підходів до планового розвитку електрифікації на периферії, її зміст дещо відрізнявся від аналогічної вищезгаданої урядової постанови 1945 р. Зокрема, відмінності полягали в наступному:

- встановлювалися плани електрифікації зі значно вищими темпами розвитку як за кількістю об’єктів, так і за їхньою сумарною потужністю;

- чітко вказувалася заборона на будівництво нових колгоспних теплових електростанцій на рідкому паливі;

- офіційно визначено одним з можливих варіантів електрифікації використання енергії вітру (вітрових електростанцій);

- серед розширеного числа позицій, за якими передбачалося першочергове забезпечення електроенергією, зникло постачання струму для побутових потреб населення; тобто влада визначила пріоритети електрифікації, віддавши перевагу виключно виробничим операціям у колгоспах, радгоспах і МТС;

- приписувалося, що з усіх споживачів, яким пощастило отримувати електроенергію від колгоспних електростанцій, обов’язково стягується плата за тарифом, встановленим місцевою сільгоспартіллею;

- Міністерство трудових резервів мало терміново організувати спеціалізовану підготовку робітничих кадрів для сільської електрифікації (зокрема, в УРСР ця місія покладалася на Зінківське ремісниче училище № 7); контингент інженерно-технічних працівників цього спрямування формувався випускниками технічних вишів за розподілом по лінії Міністерства вищої освіти СРСР (Решення партії, 1968: 491-500).

За затвердженою Радою Міністрів СРСР у листопаді 1948 р. інструкцією про порядок кредитування Сільгоспбанком будівництва колгоспних (міжколгоспних) електростанцій передбачалася можливість отримати державну позику розміром до 75% суми, визначеної кошторисом відповідного проєкту. Решту 25% колгосп мав внести із власних коштів. Встановлювався термін сплати 10 років з початком погашення лише з третього року після отримання позики. Банк припиняв кредитування колгоспів у разі суттєвої невідповідності між витратами і кошторисом, а також якщо сільгоспартіль вчасно не вносила власні кошти на будівництво електростанції (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 708: 39-40).

Запроваджена постановою 1948 р. заборона на використання рідкого палива для сільських ТЕС була пов'язана з необхідністю економії нафтопродуктів для автотранспорту, а також з порівняно високою собівартістю електроенергії, виробленої генераторами на бензинових та дизельних двигунах. Саме тому ставку було зроблено на ГЕС та використання дешевих місцевих видів палива для ТЕС.

Передусім привертає увагу поширеність використання локомотивів – парових двигунів, що приводили в дію змонтовані з ними електрогенераторні установки. Ця технологія ще кінця XIX ст. і далі без змін впроваджувалася під час повоєнної сільської електрифікації. Місцевою альтернативою нафтопродуктам стали відходи деревини, торф, буре вугілля, переважно на використання яких і розраховувалися локомотиви.

Цікаво, що навіть в умовах невиконання графіків робіт з електрифікації у 1952 р. було централізовано заплановано заміну 146 вже діючих електростанцій, що споживали нафтопродукти, на твердопаливні. Для цього були спеціально виділені 106 новозбудованих локомотивів. Проте така перспектива зовсім не викликала ентузіазму на місцях, і протягом визначеного терміну відбулася заміна лише 6 одиниць (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 1058: 44).

Ще одним альтернативним видом ТЕС були газогенераторні установки. Вони використовували двигуни внутрішнього згоряння, переведені на споживання монооксиду вуглецю (чадного газу), отриманого шляхом неповного згоряння твердого палива. Наприклад, відомо про наміри у 1953 р. встановити такі енергетичні установки в Дзержинську і Володарську-Волинському – райцентрах Житомирської області. Проте вже на стадії проєктування замовників попереджали про ненадійність таких агрегатів, аргументуючи досвідом їх експлуатації на Вінниччині (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 1127: 52).

Малі ГЕС будувалися на більшості середніх і малих річок України. Часом навіть всерйоз розглядалася можливість спорудження ГЕС на ставках. Проте такий задум було відкинуто через технічні проблеми і практичну недоцільність (ЦДАГОУ, Ф. 1. Оп. 80. Спр. 873: 22-23).

Деякі господарства обирали використання вітрових електростанцій. Знаходимо інформацію про заплановане на 1949 р. розміщення кількох таких установок у Шалигінському районі на Сумщині (Білянський, 1948: 3). Станом на 1950 р. колгоспам один такий вітряк від контори “Сільелектро” коштував щонайменше 15 тис. крб., а разом із запасними акумуляторними банками і лопаттю – 18 тис. (Кравченко, 1950: 3). Ця сума майже співставна з тогочасною офіційною вартістю вантажної автомашини (ДАСО, Ф. Р-3790. Оп. 1. Спр. 9: 32).

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років в Україні одна за одною ставали до ладу ГЕС Дніпровського каскаду і великі ТЕС, що визначало суттєве зростання виробництва електроенергії та створювало умови для забезпечення нею аграрної галузі шляхом побудови єдиної сітки електропостачання.

П'ятирічна програма завершення суцільної електрифікації сільської місцевості була затверджена Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 21 лютого 1961 р. Цим рішенням було заплановане підключення колгоспів і радгоспів передусім до державних енергосистем і мереж промислових електростанцій, а також до тяглових підстанцій шляхів сполучення вздовж залізничних ділянок, що електрифікувалися. В місцевостях, віддалених від зазначених енергомереж, мали будуватися районні чи міжрайонні гідро-, дизельні теплові, а в окремих випадках – паро- і газотурбінні електростанції. Йшлося про енергетичні об'єкти значно вищої потужності у порівнянні з автономними колгоспними електростанціями, які планувалося експлуатувати лише в малозаселених зонах, де спорудження ліній електропередач виглядало недоцільним. Проте в перспективі місцеві мережі повинні були поступово, по мірі технічних і економічних можливостей, об'єднуватися між собою і підключатися до єдиної державної енергосистеми.

Спорудження високовольтних ЛЕП (6-35 кВ), трансформаторних підстанцій, а де потрібно і районних (міжрайонних) електростанцій мало здійснюватися спеціалізованими організаціями за кошти державного бюджету. Ці капітальні вкладення передбачалося фінансувати з резервного фонду Ради Міністрів СРСР. Водночас низьковольтні мережі, як і локальні малі електростанції, колгоспи і надалі будуватимуть за власний рахунок.

Для здешевлення і зручності в будівництві та обслуговуванні енергомереж усі основні об'єкти і агрегати мали бути уніфіковані за розробленими типовими проектами.

Ставилося завдання забезпечити потреби в робітничих кадрах для сільської електрифікації шляхом їх фахової підготовки не лише у профтехосвітніх закладах, але й у сільських загальноосвітніх школах. Зрештою, це відповідало тогочасній установці на політехнізацію шкіл в рамках хрущовської освітньої реформи (КПСС в резолюціях, 1986: 44-49).

Якщо в попередні роки електрифікація кожного конкретного колгоспу чи населеного пункту в абсолютній більшості випадків відбувалася шляхом спорудження на місці власної електростанції, то з 1961 р. сільське, колгоспне чи районне керівництво змушене вирішувати питання по-іншому – організовувати будівництво трансформаторних підстанцій і ЛЕП для підключення до державної мережі. Наприклад, у квітні 1961 р. передбачене раніше виготовлення проектної документації для електрифікації колгоспів Барашівського району Житомирщини було відкинуте з огляду на нові плани будівництва високовольтної лінії з Новоград-Волинського до Барашів. Тому електрифікація місцевих сіл мала відбутися на 3 роки пізніше і вже в рамках єдиної централізованої енергосистеми (ЦДАГОУ, Ф. 1, Оп. 80, Спр. 1290: 215).

Постанова про сільську електрифікацію 1961 р. визначала план не пізніше 1965 р. максимально скоротити витрати праці та різке збільшення її ефективності шляхом переведення на механізацію із застосуванням електроенергії більшості стаціонарних операцій: водопостачання, приготування і роздачу кормів на тваринницьких фермах, доїння корів, стрижку овець, очищення і сушіння зерна, а також інші види первинної обробки сільгосппродукції (КПСС в резолюціях, 1986: 44-49). Зокрема, це мало перетворити ферми на індустріалізовані об'єкти, своєрідні “фабрики” з виробництва продуктів тваринництва.

Насправді ж це завдання було провалено. Так, у середньому по країні механізація процесів у тваринництві до 1965 р. за різними операціями торкнулася лише від 4 до 27% поголів'я худоби (Русинов, 1990: 58).

Заявленого швидкого, революційного стрибка продуктивності не відбулося. Проте отримавши у 1960-х роках доступ до стабільного постачання дешевої електроенергії як сільськогосподарські підприємства, так і звичайні селяни-колгоспники почали

реалізувати можливість для подальшого поступового впровадження електричного обладнання та пристроїв як у виробництво, так і для побуту.

Отже, повоєнні радянські заходи щодо розвитку сільської електрифікації до початку 1960-х років створювали умови для її здійснення в автономному (у технічному відношенні) форматі, а з 1961 р. – шляхом об'єднання в єдину державну енергомережу. Владою передбачалося застосування електрики передусім у виробничих процесах, роблячи ставку на використання відновлювальних джерел енергії та/або місцевих дешевих видів палива. Електрифікація коштувала чималих коштів, відбувалася нерівномірно і залежала від низки місцевих умов (наявність поруч річок, родовищ палива, індустриальних об'єктів, транспортного сполучення тощо). Цей процес в умовах адміністративно-командної системи санкціонувався і спрямовувався централізовано, директивним шляхом на вищому державному рівні. Проте ефективність його залишалася доволі низької.

Література:

Білянський, 1948 – *Білянський С.* На берегах Клевеня і Есмані // *Більшовицька зброя.* 1948. 10 квітня. № 72 (1978). С. 3.

Горбатюк, 2012 – *Горбатюк О.С.* Стан електрифікації сільського господарства України у роки повоєнної відбудови (кінець 40-х – початок 50-х років ХХ ст.) // *Історичний архів. Наукові студії.* 2012. Вип. 8. С. 24-27.

ДАСО – Державний архів Сумської області.

Дягієва, 1955 – *Дягієва Е.С.* Борьба Коммунистической партии Украины за восстановление и дальнейший подъем колхозного производства в годы четвертой пятилетки (1946-1950 гг.). Харьков, 1955. 290 с.

Кватира, 1981 – *Кватира М.М.* Провідна роль робітничого класу у здійсненні електрифікації сільського господарства УРСР // *Український історичний журнал.* 1981. № 9. С. 53-60.

Король, 2023 – *Король В.М.* “Електрика змінить обличчя села” (висвітлення процесу сільської електрифікації місцевою пресою Сумщини у 1945-1955 рр.) // *Сумська старовина.* 2023. № LXII. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.1>

КПСС в резолюціях, 1986 – КПСС в резолюціях і рішеннях съездів, конференцій і пленумів ЦК (1898-1986). Т. 10. 1961-1965. 9-е изд., доп. и испр. Москва: Политиздат, 1986. 494 с.

Кравченко, 1950 – *Кравченко В.* А вітродвигун не працює... // *Більшовицька зброя.* 1950. 12 травня. № 94 (2516). С. 3.

Лісовська, 2010 – *Лісовська О.В.* Матеріально-технічне забезпечення електрифікації сільського господарства в Українській РСР (друга половина 60-х рр. ХХ ст.) // *Український селянин.* 2010. № 12. С. 269-271.

Некрасова, 1974 – *Некрасова И.М.* Развитие электрификации СССР: 40–60-е гг. Москва: Наука, 1974. 248 с.

Нікілев, 2012 – *Нікілев О.Ф.* Житлово-комунальний стан українського села: реалії повсякденності 1950-х – середини 1960-х рр. // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія.* 2012. Вип. 20. С. 58-65.

Решения партии, 1968 – Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1917-1967 гг.: сб. док. за 50 лет : в 5 т. Т. 3. 1943-1952 гг. Москва: Политиздат, 1968. 751 с.

Русинов, 1990 – *Русинов И.В.* “Неперспективная” деревня: от домьслов к истине // *Вопросы истории КПСС.* 1990. № 8. С. 50-63.

ЦДАГОВУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки.

References:

Bilianskyi, 1948 – *Bilianskyi S.* Na berehakh Klevenia i Esmani [On the banks of Kleven and Esman] // *Bilshovytska zbroia.* 1948. 10 kvitnia. № 72 (1978). S. 3. [in Ukrainian].

Horbatiuk, 2012 – *Horbatiuk O.S.* Stan elektryfikatsii silskoho hospodarstva Ukrainy u roky povoiennoi vidbudovy (kinets 40-kh – pochatok 50-kh rokiv XX st.) [The state of agriculture electrification in Ukraine during the years of post-war reconstruction (late 40s - early 50s of the 20th century)] // *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii.* 2012. Vyp. 8. S. 24-27. [in Ukrainian].

DASO – Derzhavnyj arhiv Sums'koi' oblasti [State Archive of Sumy Region]. [in Ukrainian].

Dyagieva, 1955 – *Dyagieva E.S.* Bor'ba Kommunisticheskoy partii Ukrainy za vosstanovlenie i dal'neyshiy pod'em kolkhoznoho proizvodstva v gody chetvertoy pyatiletki (1946-1950 gg.) [The struggle of the Communist

Party of Ukraine for the restoration and further rise of collective farm production during the Fourth Five-Year Plan (1946-1950)]. Khar'kov, 1955. 290 s. [in Russian].

Kvatyra, 1981 – *Kvatyra M.M.* Providna rol robitnychoho klasu u zdiisnenni elektryfikatsii silskoho hospodarstva URSR [The leading role of the working class in the implementation of the agriculture electrification in the Ukrainian SSR] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1981. № 9. S. 53-60. [in Ukrainian].

Korol, 2023 – *Korol V.M.* “Elektryka zminyt oblychchia sela” (vysvitlennia protsesu silskoi elektryfikatsii mistsevoiu presoiu Sumshchyny u 1945-1955 rr.) [“Electricity Will Change the Village Face” (The Coverage of the Rural Electrification Process by the Local Press of Sumy Region during 1945-1955)] // *Sumska starovyna*. 2023. № LXII. S. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.62.1> [in Ukrainian].

KPSS v rezolyutsiyakh, 1986 – KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'ezdov, konferentsiy i plenumov TsK (1898-1986) [CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1986)]. T. 10. 1961-1965. 9-e izd., dop. i ispr. Moskva: Politizdat, 1986. 494 s. [in Russian].

Kravchenko, 1950 – *Kravchenko V.* A vitrodvuhun ne pratsiuie... [And the wind engine does not work...] // *Bilshovytska zbroia*. 1950. 12 travnia. № 94 (2516). S. 3. [in Ukrainian].

Lisovska, 2010 – *Lisovska O.V.* Materialno-tekhnichne zabezpechennia elektryfikatsii silskoho hospodarstva v Ukrainiskii RSR (druga polovyna 60-kh rr. XX st.) [Material and technical support for the agriculture electrification in the Ukrainian SSR (second half of the 60s of the XX cent.)] // *Ukrainskyi selianyn*. 2010. № 12. S. 269-271. [in Ukrainian].

Nekrasova, 1974 – *Nekrasova I.M.* Razvitie elektrifikatsii SSSR: 40–60-e gg. [Electrification development of the USSR: 40–60s] Moskva: Nauka, 1974. 248 s. [in Russian].

Nikiliev, 2012 – *Nikiliev O.F.* Zhytlovo-komunalnyi stan ukraïnskoho sela: realii povsiakdennosti 1950-kh – seredyny 1960-kh rr. [Housing and communal conditions of the Ukrainian village: realities of everyday life in the 1950s – mid-1960s.] // *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Seria: Istorii ta arkhеolohiia. 2012. Vyp. 20. S. 58-65. [in Ukrainian].

Resheniya partii, 1968 – Resheniya partii i pravitel'stva po khozayaystvennym voprosam. 1917-1967 gg. [Decisions of the party and the government on economic issues. 1917-1967]: sb. dok. za 50 let: v 5 t. T. 3. 1943-1952 gg. Moskva: Politizdat, 1968. 751 s. [in Russian].

Rusinov, 1990 – *Rusinov I.V.* “Neperspektivnaya” derevnya: ot domyslov k istine [An “unpromising” village: here is a conjecture to the truth] // *Voprosy istorii KPSS*. 1990. № 8. S. 50-63. [in Russian].

TsDAVOVU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine]. [in Ukrainian].

TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky [Central State Archives of Public Associations and Ukrainians]. [in Ukrainian].

Отримано 15.10.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 30.10.2023

Прийнято до друку 05.11.2023

Submitted 15.10.2023

Received in revised form 30.10.2023

Accepted for publication 05.11.2023

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.23

ANDRII P. HRYTSENKO, VIKTOR S. PROKOPCHUK, OLENA A. CHUMACHENKO

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University (Ukraine)

GENRE FEATURES OF SOVIET VISUAL ART DURING THE “VIDLYHA” AND “ZASTII” PERIODS

Abstract. *In the submitted article, the authors considered and analyzed the genre features of Soviet fine art during the “Thaw” and “Stagnation” periods during the times of the leaders of the Soviet Union, M. Khrushchov and L. Brezhnev, respectively. In particular, attention was focused on socialist realism as the main genre of Soviet reality. The influence of the Soviet communist propaganda, built around the fine arts, was also investigated and its propaganda influence on the named art trend was highlighted.*

It was determined that during the Khrushchov Thaw, the period of development of Soviet propaganda was marked by the preservation of the system of socialist realism, but with a new, more loyal approach that took into account political changes in the state with the disclosure of greater attention to everyday life. On the one hand, at this time, a clear historicity is being built, which is reflected, for example, in the painting “October Wind”. She combines the difficult past with optimistic modernity in the work “Warm Day”. This testifies to the attempts of the ideological apparatus of the totalitarian state to adapt socialist realism to new realities and ideological requirements. Thus, after the totalitarian era of J. Stalin, the liberalization of the communist system and culture, caused by the initiatives of M. Khrushchov, was not accompanied by a complete break with the system of total control that arose during the previous decades.

At the same time, in the age of Brezhnev’s stagnation, the genre of socialist realism undergoes the final conservation of its inherent features. Therefore, the article also draws attention to the influence of domestic politics and the struggle with Western genres on the evolution of socialist realism. In particular, during the avant-garde exhibition, the critic M. Khrushchov defines the genre features of socialist realism, pointing out the need to preserve social reality. During the period of stagnation, which was marked by the period of L. Brezhnev’s reign, there is an increase in demonstrations, such as, for example, “Bulldozer Show”, which also affects the formation of genre features of socialist realism. Therefore, the researchers came to the conclusion that political changes within the country, as well as the struggle against “deviations” in art, became the main themes and orientations of socialist realism in that period. This determined its development and dynamics in accordance with changes in the political landscape. The fight against the so-called “perverted art” determined the internal context of the genre and contributed to the maintenance of ideological purity in art, its unification and screening of manifestations unacceptable to the Soviet regime.

The article defines the evolution of the genre features of socialist realism in the Soviet Union, noting its adaptation to political and ideological changes during the “Thaw” and “Stagnation” periods. The authors of the presented study highlight the important stages of this process, paying attention to the influence of internal politics and external challenges on the formation of visual arts in Soviet society. Therefore, it was determined that the peculiarity of socialist realism in the fine art of the USSR was the need to establish it as a single, legalized method controlled by the authorities for reproducing the ideology of a “developed” socialist society.

Keywords: *Soviet fine art, socialist realism, “Khrushchov Thaw”, “Stagnation”, communist ideology, Soviet propaganda, communist propaganda.*

Citation. Hrytsenko A.P., Prokopchuk V.S., Chumachenko O.A. Genre features of Soviet visual art during the “Vidlyha” and “Zastii” periods. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.23-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.23

ГРИЦЕНКО А.П., ПРОКОПЧУК В.С., ЧУМАЧЕНКО О.А.

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (Україна)

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОГО ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЗА ДОБИ “ВІДЛИГИ” ТА “ЗАСТОЮ”

Анотація. У статті авторами визначенні жанрові особливості радянського образотворчого мистецтва протягом періодів “Відлиги” та “Застою”, зокрема, соцреалізму, як основному жанрі, та дослідженні впливу радянської комуністичної пропаганди вибудованої навколо образотворчого мистецтва та виокремленні його впливу на мистецьку течію.

У добу Застою, жанр соцреалізму піддається остаточній консервації своїх притаманних рис. Авторами статті, перш за все, звернено увагу на вплив внутрішньої політики та боротьби з західними жанрами на еволюцію соцреалізму, коли під час виставки авангардистів М. Хрущов розкритикував жанрові особливості соцреалізму, вказуючи на необхідність збереження соціальної реальності. За періоду правління Л. Брежнєва відбувалися розгони демонстрацій, таких як “Бульдозерна вистава”, що також мало значний вплив на формування жанрових рис соцреалізму.

У статті розкрито еволюцію жанрових особливостей соцреалізму та відзначено його адаптацію до політичних й ідеологічних змін у періоди “Відлиги” та “Застою”. Авторами висвітлено важливі етапи цього процесу, звернено увагу на вплив внутрішньої політики та зовнішніх викликів на формування образотворчого мистецтва в радянському суспільстві в умовах пропаганди.

Ключові слова: радянське образотворче мистецтво, соцреалізм, “Відлига”, “Застій”, комуністична ідеологія, пропаганда.

Цитування. Гриценко А.П., Прокопчук В.С., Чумаченко О.А. Жанрові особливості радянського образотворчого мистецтва за доби “Відлиги” та “Застою” // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.23-32. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.23

У світлі аналізу розвитку соціалістичного реалізму в образотворчому мистецтві в епоху “Відлиги” та “Застою”, стає очевидним, що основні риси цього жанру визначалися не лише художніми та стилістичними рішеннями, але й тісною взаємодією політичних та ідеологічних факторів. Заслуговує на увагу той факт, що після періоду Сталіна, лібералізація комуністичної системи під керівництвом М. Хрущова не призвела до повного розриву з чинним контролем, а замість того, викликала еволюцію у соціалістичному реалізмі. Важливо визначити, як ці політичні зміни впливали на форму та зміст образотворчого мистецтва, враховуючи тотальний контроль ідеології та політичної спрямованості соціалістичного реалізму. Проблемою стає розкриття внутрішнього контексту жанру, де боротьба проти “відхилень” у мистецтві визначала основні теми та орієнтації. Важливим завданням є також виявлення, як спроби боротьби з “збоченим мистецтвом” впливали на розвиток соціалістичного реалізму та чи сприяли вони уніфікації ідеологічної чистоти у мистецтві.

Підкреслюючи взаємодію політичних та ідеологічних факторів, дослідження повинно зосередитися на впливі влади на формування основних принципів та вимог до образотворчих творів, а також на спробах злиття стилю та методу для створення єдиної культурної та художньої лінії. Детальний розгляд боротьби з нонконформістськими

жанрами та авангардистами допоможе визначити обмеженість та адаптацію соціалістичного реалізму під вимоги режиму. Проблема полягає в розкритті взаємозв'язку між політичними та ідеологічними впливами на розвиток соціалістичного реалізму в контексті періоду “Відлиги” та “Застою”, враховуючи його роль у формуванні культурної ідентичності та ідеології соціалістичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття “Соцреалізм як канонічне мистецтво” В. Хархун (Хархун, 2010) висвітлює історіографію форм канонічності та проводить типологічний аналіз канонічних мистецтв. Зазначається, що соцреалізм, розглядає як канонічне мистецтво, вбирав у себе різноманітні практики та ідеї з історії світового мистецтва та теоретичної думки. Автор також акцентує на тому, що соцреалізм виявив автоканонізаційність в умовах колонізації, де російська література ставала каноном для інших національних літератур. У роботі В. Вовкуна “Соцреалізм як принцип радянської мас-культура” (Вовкун, 2013) аналізується метод соціалістичного реалізму як модель масової тоталітарної культури. Він звертає увагу на офіційний характер цієї культури, її ідеологічність, пропагандистський характер та відображення реальності в її “революційному розвитку”. Досліджується формування героїки комуністичного будівництва та захисту Вітчизни в контексті соцреалістичного мистецтва. Н. Ксьондзик у своїй праці “Соцреалізм крізь призму класицизму” (Ксьондзик, 2009) пропонує аналіз феномену соціалістичного реалізму через призму класицизму. Розглядається апелювання до спільних ідеологічних орієнтирів, використання однакових мистецьких прийомів та проблема взаємної та сторонньої рецепції між соцреалізмом і класицизмом. Л. Наконечна (Наконечна, 2017) водночас розглядає історію реформ Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури, яка є наступницею Української академії мистецтв. Авторка акцентує на структурі та методиках викладання, які були визначені під час реорганізації академії у 1934 році. О. Роготченко (Роготченко, 2018) проводить культурологічний та мистецтвознавчий аналіз образотворчого мистецтва в Україні з 1940 по 1960 роки. Автор підкреслює ключові терміни, такі як соціалістичний реалізм та нонконформізм, в контексті тогочасного суспільства. Загальною тенденцією у всіх статтях є поглиблений аналіз соцреалізму як мистецького явища, його вплив на суспільство, а також взаємодія з іншими літературними та мистецькими напрямками.

Дослідження націлене на аналіз жанрових особливостей радянського образотворчого мистецтва в періоди “Відлиги” та “Застою”, фокусуючись на взаємодії політичних та ідеологічних факторів з еволюцією соціалістичного реалізму. Мета полягає в розкритті внутрішнього контексту жанру, виявленні впливу політичних змін на художні рішення, а також у розумінні, як боротьба за ідеологічну чистоту впливала на розвиток та обмеження образотворчого мистецтва під владою соціалістичного режиму.

У період “Відлиги” та “Застою” в історії радянського соціалістичного режиму спостерігалася не тільки політична та економічна трансформація, але й визначальні зміни в культурному просторі. Одним із ключових аспектів цих змін було образотворче мистецтво, яке відіграло надзвичайно важливу роль у формуванні ідентичності та свідомості суспільства. Жанрові особливості образотворчого мистецтва в цей період стали не лише інструментом пропаганди, але й винятковим відображенням соціокультурних трансформацій, які проймали радянське суспільство. У даній статті ми розглянемо вплив політичних змін на розвиток образотворчого мистецтва, розкриємо його жанрові особливості та визначимо ключові тенденції, які визначали художній ландшафт періоду “Відлиги” та “Застою”.

Період колективізації, що передбачав загальне об'єднання людей у колективні господарства з метою контролю над їхньою діяльністю та розподілом сільськогосподарських ресурсів, визначав не лише економічну сферу, але й сферу

образотворчого мистецтва. У 1931 році була утворена Спілка художників СРСР, яка, аналогічно до колективізації в інших галузях суспільства, призначалася для контролю за творчою діяльністю художників та спрямування їхньої творчості відповідно до принципів комуністичної ідеології. Ця інституція стала ключовим фактором формування мистецького простору під впливом нових соціально-політичних умов. Як підмічає Н. Ксьондзик: “Однак, з другого боку, не можна не помітити, що власне соціалістичний реалізм зародився... у часи абсолютизації верховної влади, яка і сама шукала історичних аналогій в епосі абсолютизму” (Ксьондзик, 2009: 80).

Спілка художників СРСР, функціонуючи в умовах колективізації, активно сприяла створенню та поширенню творів, що відображали ідеологічні засади комунізму через мову образів. Живопис став не тільки засобом вираження естетичних ідей, але й засобом підтримки та поширення ідеології радянської влади. Цей період в історії радянського образотворчого мистецтва визначався політичною спрямованістю на досягнення ідеалів соціалізму через висвітлення в образах чи сюжетах художніх творів.

Паралельно із заснуванням Спілки художників СРСР активно функціонувала Всеросійська академія мистецтв, яка була створена у 1933 році. Організація цієї академії відбувалася в той період, коли влада розширювала свій вплив на культурні та мистецькі сфери суспільства. Академія брала на себе завдання не лише професійного навчання молодих художників, але й займалася формуванням їх поглядів та художніх виразів згідно зі стандартами радянської жанрової реальності. Одночасне утворення Спілки художників і Всеросійської академії мистецтв свідчить про активний характер Сталінської диктатури у забезпеченні контролю над сферами мистецтва. Обидві організації спрямовували творчість художників на відтворення ідеологічних принципів, висуваючи їх як образи для подальшого розповсюдження серед громадян.

У 1947 році Всеросійська академія мистецтв на основі постанови Ради Міністрів СРСР від 5 серпня 1947 року “Про перетворення Всеросійської академії мистецтв в Академію мистецтв СРСР” була перейменована в Академію Мистецтв СРСР. Це перейменування вказує на постійний розвиток і адаптацію культурно-мистецьких інститутів під впливом ідеологічних змін у суспільстві. Академія продовжувала виконувати роль ключового центру формування художнього канону, що віддзеркалював ідеї та цінності, пропаговані радянською владою. На момент 1956 року Академія Мистецтв СРСР визначалася стійкою структурою, що об’єднувала різні інституційні компоненти для вивчення, розвитку та популяризації образотворчого мистецтва. Згідно зі складом академії на той час, вона нараховувала 35 дійсних членів і 47 членів-кореспондентів, які об’єднувались для впливового вирішення ідейних та художніх аспектів, спрямованих на віддзеркалення ідеології радянського режиму (Академія, 1957: 73). Серцевиною структури був науково-дослідний інститут теорії і історії образотворчих мистецтв, що визначав ретроспективний та теоретичний аспекти розвитку мистецтва. Цей інститут відіграв ключову роль у формуванні художнього канону та ідейної основи для творчого вираження мистецтва, яке відповідало принципам соціалістичної ідеології.

Художній інститут з середньою художньою школою забезпечував професійну підготовку та навчання молодих художників, готуючи їх до втілення ідей комуністичної ідеології через образотворчий мистецький вираз.

Інститут Живопису, скульптури і архітектури фокусувався на розвитку конкретних видів мистецтва, включаючи живопис, скульптуру та архітектуру, що мало велике значення для створення символічного образу нового соціалістичного суспільства.

Лабораторії технології живописних матеріалів, науково-дослідний музей, науково-бібліографічний архів та творчі майстерні доповнювали структуру, забезпечуючи необхідні

ресурси для вивчення і збереження художньої спадщини, а також практичні умови для творчого експерименту та розвитку нових художніх тенденцій.

Узагальнюючи, ідеологічне місце Академії Мистецтв СРСР виявлялося в її здатності не лише формувати художній канон, але і спрямовувати творчість художників на втілення ідеологічних принципів, які були властиві соціалістичному суспільству.

Після смерті Сталіна та розвінчання його культу особистості, з початком часткової лібералізації комуністичної системи в СРСР на чолі Микитою Хрущовим, впродовж наступних років продовжувала функціонувати система контролю, яка була розбудована протягом попередніх десятиліть.

На основі систематичного тотального контролю, встановленого протягом всього періоду радянської влади, сформувався специфічний жанр в рамках образотворчого мистецтва – Соціалістичний реалізм. Цей мистецький напрямок одночасно охоплював базові ідеї, відтінки утопічного паралельного світу комуністичної держави і водночас призначався для зрозуміння ідей, які несли дані твори кожною частиною верств суспільства, від селян до вищих партійних чиновників. Як відмічає у своїй статті “Історія реформ Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури” Л. Наконечна: “Перед художниками ставили завдання, за словами популяризаторів нового творчого методу, “правдивого, реалістичного, зрозумілого і любимого мільйонами справжньо-народного мистецтва” (Наконечна, 2017: 41).

Прояви соціалістичного образотворчого жанру активно віддзеркалювали внутрішньопартійні дискусії і становили собою публічне вираження зміни курсу політичної лінії партії. Особливо це стало помітним із засудженням культу Сталіна на 20 партійному з’їзді. Разом з політичним засудженням, відбувалося і засудження в образотворчому: “Були різко засуджені відхилення від принципів соціалістичного реалізму, які виникали внаслідок культу особистості, шкідливих тенденцій підміни реальності пустою парадністю, поверхневою ілюстративністю, прагненням до знищення художніх течій і індивідуальності” (Кантор, 1957: 83).

Поміж чинників, які визначали еволюцію Соціалістичного реалізму, додатковою детермінантою була боротьба проти “збоченого мистецтва” – тобто жанрів, які не відповідали канонам радянської ідеології, їх активного поширення з країн заходу. Таким чином, розвиток Соціалістичного реалізму визначався двома основними факторами: актуальною політичною ситуацією всередині країни та боротьбою проти “відхилень від його принципів, що становили фундамент радянського мистецтва” ззовні. Політичний вектор внутрішньої та зовнішньої політики радянської держави визначав орієнтації та тематику творів Соціалістичного реалізму. Зміни в політичному ландшафті часто виражали художню естетику та вираження мистецької ідеології, викликаючи соціокультурні трансформації в самому жанрі.

Одночасно, боротьба з “збоченим мистецтвом” визначала внутрішній контекст розвитку Соціалістичного реалізму. Ця боротьба була спрямована на усунення будь-яких течій та виражень, які вважалися неприйнятними для ідеологічної платформи радянського режиму. Зокрема, це охоплювало аспекти, що розглядалися як “порушення принципів соціалістичного реалізму”, і які спричиняли “розкол в основах радянського мистецтва” (Кантор, 1957: 83).

Враховуючи обидва ці фактори, можна констатувати, що розвиток Соціалістичного реалізму був тісно пов’язаний із політичним контекстом та боротьбою за ідеологічну чистоту у сфері мистецтва, формуючи його структуру та спрямування відповідно до поточних політичних та ідеологічних вимог.

Подальший вплив на формування особливостей соціалістичного жанру мистецтва формувалася в контексті політичних подій та ідеологічних замовлень образотворчих

творів. Особливий акцент робився під час відзначення ключових історичних подій, зокрема 40-річчя Жовтневої революції в 1957 році. У цей період спостерігалися конкретні тенденції у соціалістичному реалізмі, які визначалися інтенсивнішою участю влади у формуванні ієрархії контролю, що впливало на сюжетну наповненість картин, представлених на виставках. Твори цього жанру акцентувалися на дійових особах революції, ключових подіях та позитивних наслідках. Виступаючи як засіб ідеологічної пропаганди, мистецькі твори втілювали у своїй структурі певний натхненний наратив, який сприймався як маніфестація ідей соціалістичної ідеології. Аналізуючи наповнення Всесоюзної художньої виставки, присвяченої 40-річчю Жовтневої революції, яка відбулася у Москві, можна визначити особливості репрезентації соціалістичних ідеалів та образів тогочасного радянського суспільства. Так на виставці була представлена картина М. Дев'ятова "Жовтневий вітер" що відобразила визначену ікону соціалістичного режиму – В. Леніна. У цьому полотні Ленін зображений у всіх його характерних атрибутах: чорне довге пальто, темний козирок і діловий костюм із червоною краваткою, які сприяли його легкій ідентифікації. Вітер, який символізує зміни, впливає на образ Леніна, створюючи алегорію періоду Жовтневої революції, вітру змін майже бурі.

Інша виставлена робота, "Теплий день" А. Левітіна, віддзеркалювала інший період історії СРСР, а саме сучасний момент національного розвитку. Використання теплих кольорів, характерних для соцреалізму, підсилювало враження яскравого і теплого сучасного життя. Образ дівчини у картині чітко виокремлений, а стиль виконання наближав його до фотореалізму, що підкреслювало здатність соціалістичного реалізму точно відтворювати деталі реального життя.

До числа робіт, що вражали висвітленням "світлої сучасності", відносилася і картина У. Тансікбаєва "Ранок Кайрак-Кумської ГЕС". Вона також була виконана в теплих тонах, однак, її головна ідея віддавала масштабність сучасного будівництва в СРСР. Як і "Теплий день", ця робота відображала тенденцію соцреалізму в підкресленні могутності та величі країни, світлої, теплої сучасності.

Проводячи аналіз виставки, можна визначити, що в експозиції виражалася концепція важкого минулого, перетканого з теплим майбутнім, що стало результатом подолання складних випробувань і викликів минулого. Сутність цієї ідеї відображалася через концепт "Через 40 років", який розглядав, які проблеми успішно подолала країна, та до яких досягнень вона прийшла у результаті цього періоду. Реалізація ідеї "Через 40 років" надавала можливість сприймати минуле як період випробувань і випробувань, який сформував основи для теперішнього та майбутнього. Образ Леніна в цьому контексті слугував символічним відображенням країни, яка пройшла шлях важких випробувань, але зберегла інерцію для подальших досягнень.

Дана виставка дозволяла глядачам розглядати історію як динамічний процес розвитку, де важке минуле визначало контекст і можливості позитивного майбутнього. Такий підхід засвідчував не тільки витки історичного шляху, але і внутрішній потенціал країни для досягнення величі та процвітання. У своєму аналізі подій в сфері образотворчого мистецтва 1957 року, радянські мистецтвознавці А. Кантор та А. Лебедев підкреслювали, що виставка відзначилася посиленням творчого зв'язку радянських художників з реальністю народу, а також підвищенням ідейної значущості їхніх творів. Центральні теми виставки, як відзначили дослідники, включали "Радянську людину" та "Соціалістичну сучасність". За їх словами, велика частина експонатів була присвячена історико-революційним подіям та образу Леніна. Це вказує на те, що художники віддавали перевагу відтворенню ключових моментів і персонажів, пов'язаних з революційним періодом, і тим самим прагнули участь у формуванні ідеологічного образу радянської дійсності (Кантор, 1958: 73).

Ця виставка надзвичайно ефективно відтворює вплив внутрішньої політики влади та виконання художниками державних завдань на становлення соцреалізму. У своїх спробах формувати новий художній напрям, радянська влада накладала акцент на творчий актив, спрямований на втілення образів, присвячених героям праці та повсякденному життю. В. Вовкун дає таку характеристику соцреалізму: “В її культурну модель закладалося зображення реальності в її “революційному розвитку”, а також уславлення героїки комуністичного будівництва та захисту Вітчизни, єдність ідеалу і дійсності, ідеологічність і пропагандистськість, тотальність і типовість, сакральний зміст та іконність, безконфліктність та оптимізм, монументалізм та плакатність, пафосність, неіронічність, відтворення і повторення, одностайність сприйняття” (Вовкун, 2013: 74).

За аналізом вже зазначеного мистецтвознавця А. Кантора: “Велику увагу художньої громадськості привертало питання сучасного стилю і розвитку реалістичної форми в радянському мистецтві. Характерні були пошуки більш яскравих і виразних художніх рішень” (Кантор, 1960: 83).

З аналізу висловлення Кантора можна визначити, що соцреалізм узяв на себе консервативний характер, проте його еволюція вказує на те, що цей жанр ставав більш насиченим та виразним у процесі розвитку. Зауважимо, що спостерігалася тенденція зміцнення та вираження тих унікальних особливостей, які були характерні саме для соцреалізму. Відзначається, що цей процес не виходив за межі вже чинних художніх рис, залишаючись в рамках реалістичної форми та живого виразу. Український мистецтвознавець О. Роготченко відзначав, що радянське мистецтвознавство вбачало загрозу в самому понятті “стиль”, і в цьому контексті соціалістичний реалізм розглядався як явище, що інтегрує в собі як стиль, так і метод. Поєднання цих двох аспектів набувало великого значення для комуністичної ідеології з причини різностильових пошуків, які вважалися потенційно небезпечними (Роготченко, 2018: 44).

Центральним аспектом цієї концепції була необхідність утвердження соціалістичного реалізму як єдиного, узаконеного методу в мистецтві. Відмова від різних стилів в період побудови соціалістичного суспільства визначалася як стратегічний хід для уникнення відволікання уваги художника від дотримання єдиного, офіційно затвердженого методу у творенні. Такий підхід дозволяв урегулювати та контролювати творчий процес, забезпечуючи його відповідність ідеології соціалістичного реалізму.

Комуністична ідеологія вбачала в поєднанні стилю і методу в соціалістичному реалізмі ефективний інструмент для формування єдиної культурної та художньої лінії, яка сприяла консолідації суспільства навколо соціалістичних ідеалів. Розглядана спільність стилю і методу у соціалістичному реалізмі визначала мистецтво як засіб ідейної та культурної інтеграції, забезпечуючи стабільність та однозначність в мистецькому висловленні в межах соціалістичного контексту. Як відмічала в статті “Соцреалізм як канонічне мистецтво” В. Хархун: “Функція соцреалістичного автора оприявнювалася в підпорядкуванні державній “істині”, яку йому треба навчитися “осягати” й відповідно репрезентувати” (Хархун, 2010: 7).

Зовнішні фактори також вказували на те, що боротьба з нонконформістами та авангардистами стала важливим аспектом формування соціалістичного жанру. Ця боротьба була спрямована на забезпечення певного ідеологічного контролю в області мистецтва та придушення будь-яких тенденцій, які сприймалися як відхилення від прийнятих стандартів.

Такий синергетичний вплив політичного та соціокультурного контексту на соціалістичний реалізм допомагав сформувати його як об’єкт соціально-політичного впливу та ідеологічної рефлексії. Це призвело до постійної адаптації жанру під перемінні умови і вимоги радянського режиму, що визначало його подальший культурний розвиток.

Боротьба радянської влади проти проявів “буржуазних” жанрів у сфері образотворчого мистецтва в суттєвий спосіб впливала на жанровий розвиток соціалістичного реалізму, призводячи до його поетапної обмеженості. Представники соцреалізму, піддавшись політичному тиску влади, були визнані за коректність відтворення “правильної” ідеології, що виключало в собі деякі творчі експерименти та відступи від стандартних канонів.

Однак важливим етапом в історії взаємодії між владою та мистецтвом стала виставка художників-авангардистів 1962 року, участь в якій взяв особисто М. Хрущов. Його реакція, виражена у висловленні “Так ось ви і є ті самі, які мазню роблять, ну що ж, я зараз подивлюся вашу мазню!” (Рабичев, 2001), стала суттєвим виявом політичного впливу на мистецьке середовище. Гостра критика, яку він висловив у адресу творів, представлених на виставці, не тільки посилила негативне ставлення до авангардних напрямів, а й зазначила несумісність цих напрямів з визначеними культурними та ідеологічними стандартами того часу. Ця подія відображала глибину конфронтації між офіційним соцреалізмом та авангардними вираженнями, ускладнюючи динаміку розвитку образотворчого мистецтва в контексті соціалістичного періоду.

В подальший період, під час адміністрування Л. Брежнєва, спостерігалися визначені прояви боротьби влади із проявами нонконформістських жанрів у сфері образотворчого мистецтва. У 1967 році членами КДБ було припинено проведення виставки авангардистів, що відбувалася в будинку культури “Дружба” в Москві. Залучення КДБ як інструменту для припинення подібних подій явно свідчило про важливість негайної реакції на нонконформістські вияви мистецтва.

У 1974 році відбулася ще одна подібна виставка, яку стало відомо як “Бульдозерна вистава”. В цьому випадку для розгону та знищення використовувалися бульдозери, внаслідок чого сама подія отримала відповідну назву. Попри те, що обидві виставки були практично миттєво припинені, їх вплив був помітним, завдяки висвітленню подій у закордонних ЗМІ. Ці випадки є важливими в історії образотворчого мистецтва, вони відзначають періодичні спроби влади придушити нонконформістські вияви у мистецтві та викривають напруженість в культурному просторі того часу.

Як зазначав сам Л. Брежнєв, на XXV з’їзді Комуністичної партії Радянського Союзу, наголошував, що “головним критерієм оцінки суспільної значущості будь-якого твору є його ідейна спрямованість”. Він підкреслив, що цей критерій є основним для Центрального Комітету та партійних органів, які активно працюють у сфері ідеологічної діяльності. У випадках, коли окремі працівники проявляють спрощенський підхід та вдаються до адміністративних методів для розв’язання питань, що належать до художньої творчості, або обмежують різноманітність форм і індивідуальність стилів, партія, за словами Брежнєва, вживає заходів для виправлення ситуації (Матеріали, 1976: 80).

В цьому висловленні визначається, що влада має активну роль у контролі за вмістом та ідейною спрямованістю художніх творів, зокрема в жанрі соцреалізму. Вказівка на “різноманітність форм” та “індивідуальність стилів” як табу для жанру свідчить про обмеження художньої свободи та намагання уніфікувати творчий вираз відповідно до ідеологічних норм того часу.

Леонід Брежнєв також вказував на підвищену вимогливість серед художньої інтелігенції до власної творчості та творчості один одного. Відзначається безстороння оцінка творів та постановок, які не тільки демонструють високий стандарт відмінності, але й спрямовані на виявлення ідеологічних прорахунків. У контексті цього відбувається внутрішній самоконтроль у середовищі художників, де висока якість творчих проєктів та їх відповідність соцреалістичним канонам стають невіддільною (частина/ознака) частиною професійної етики (Матеріали, 1976: 80). Зокрема, йде мова про виявлення

критичного ставлення до образотворчих виробів, які не відповідали установленим нормам соцреалізму. Це свідчить про те, що самоконтроль та взаємна оцінка у мистецькому середовищі використовувались як інструменти для збереження ідейної чистоти та стабільності в контексті визначених ідеологічних принципів.

Отже, таким чином, після епохи Сталіна, лібералізація комуністичної системи та культури, спричинена ініціативами М. Хрущова, не супроводжувалася повним розривом із системою контролю, яка виникла протягом попередніх десятиліть. У цьому контексті особливості Соціалістичного реалізму як жанру образотворчого мистецтва, визначалися тотальним контролем та ідеологічною спрямованістю. Цей напрямок містити елементи утопічного світу комуністичної держави. Політичні зміни всередині країни, а також боротьба проти “відхилень” у мистецтві, стали основними темами та орієнтаціями соціалістичного реалізму. Це визначало його розвиток та динаміку відповідно до змін у політичному ландшафті. Боротьба проти “збоченого мистецтва” визначала внутрішній контекст жанру та сприяла підтриманню ідеологічної чистоти у мистецтві, його уніфікації та відсіву неприйнятних виявів для радянського режиму.

Взаємодія політичних та ідеологічних факторів визначала характер розвитку соціалістичного реалізму, вкладаючи його структуру та тематику в рамки визначених політичних та ідеологічних рамок. Влада активно впливала на формування цього жанру, визначаючи його основні принципи та вимоги до художників. Спроби злиття стилю і методу у соціалістичному реалізмі слугували інструментом для створення єдиної культурної та художньої лінії, що сприяло консолідації суспільства навколо соціалістичних ідеалів.

Боротьба з нонконформістськими жанрами та авангардистами стала невіддільною частиною розвитку соціалістичного реалізму, призводячи до його обмеженості та адаптації під вимоги режиму. Отже, особливість соціалістичного реалізму в образотворчому мистецтві визначалася необхідністю утвердження його як єдиного, узаконеного методу, контрольованого владою для відтворення ідеології соціалістичного суспільства.

Література:

- Академия, 1957 – Академия художеств СССР // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии. Выпуск 1. Москва: Большая Советская Энциклопедия, 1957. 668 с.
- Вовкун, 2013 – *Вовкун В.В.* Соцреалізм як принцип радянської маскультури // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2013. № 1. С. 71–74.
- Кантор, 1957 – *Кантор А., Лебедев А.* Изобразительное искусство // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии. Москва, 1957. С. 82–83.
- Кантор, 1958 – *Кантор А., Лебедев А.* Изобразительное искусство // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии. Выпуск второй. Москва, 1958. С. 73.
- Кантор, 1960 – *Кантор А.* Изобразительное искусство // Ежегодник Большой Советской Энциклопедии. Выпуск четвёртый. Москва, 1960. С. 82–85.
- Ксьондзик, 2009 – *Ксьондзик Н. В.* Соцреалізм крізь призму класицизму // Наукові записки НаУКМА. 2009. Т. 98 : Філологічні науки. С. 78–82.
- Матеріали, 1976 – Матеріали XXV з’їзду КПРС. Київ: Політздат України, 1976. 255 с.
- Наконечна, 2017 – *Наконечна Л.* Історія реформ Національної Академії образотворчого мистецтва та архітектури // Курбасівські читання: Науковий вісник національного центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса. 2017. № 12. С. 34–43.
- Рабичев, 2001 – *Рабичев Л.* Манеж 1962, до и после // Знамя. 2001. № 9. https://modernlib.net/books/rabichev_leonid/manezh_1962_do_i_posle/read_2
- Роготченко, 2018 – *Роготченко О.* Аналіз особливостей вітчизняного образотворчого мистецтва від появи соціалістичного реалізму на початку «хрущовської відлиги»: Художня культура // Актуальні проблеми. 2018. Вип. 14. С. 43–52.
- Хархун, 2010 – *Хархун В.* Соцреалізм як канонічне мистецтво // Слово і час. 2010. №9. С. 3–14.

References:

- Akademiya, 1957 – Akademiya hudozhestv SSSR [Academy of Arts of the USSR] // *Ezhegodnik Bolshoy Sovetskoy Entsiklopedii*. Vypusk 1. Moskva: Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya, 1957. 668 s. [in Russian].
- Vovkun, 2013 – *Vovkun V.V.* Sotsrealizm yak pryntsyyp radianskoi maskultury [Socialist Realism as a Principle of Soviet Mass Culture] // *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. 2013. № 1. S. 71–74. [in Ukrainian].
- Kantor, 1957 – *Kantor A., Lebedev A.* Izobrazitelnoe iskusstvo [Visual Arts] // *Ezhegodnik Bolshoy Sovetskoy Entsiklopedii*. Moskva, 1957. S. 82–83 [in Russian].
- Kantor, 1958 – *Kantor A., Lebedev A.* Izobrazitelnoe iskusstvo [Visual Arts] // *Ezhegodnik Bolshoy Sovetskoy Entsiklopedii*. Vyipusk vtoroy. Moskva, 1958. S. 73 [in Russian].
- Kantor, 1960 – *Kantor A.* Izobrazitelnoe iskusstvo [Visual Arts] // *Ezhegodnik Bolshoy Sovetskoy Entsiklopedii*. Vyipusk chetyrytyy. Moskva, 1960. S. 82–85 [in Russian].
- Ksondzyk, 2009 – *Ksondzyk N.V.* Sotsrealizm kriz pryizmu klasytysyzmu [Socialist Realism through the Prism of Classicism] // *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2009. T. 98 : Filolohichni nauky. S. 78–82. [in Ukrainian].
- Materialy, 1976 – *Materialy XXV zizdu KPRS* [Materials of the 25th Congress of the CPSU]. Kyiv: Politizdat Ukrainy, 1976. 255 s.
- Nakonechna, 2017 – *Nakonechna L.* Istoriia reform Natsionalnoi Akademii obrazotvorchoho mystetstva ta arkhitektury [History of Reforms of the National Academy of Fine Arts and Architecture] // *Kurbasivski chytannia: Naukovi visnyk natsionalnoho tsentru teatralnoho mystetstva imeni Lesia Kurbasa*. 2017. № 12. S. 34–43. [in Ukrainian].
- Rabichev, 2001 – *Rabichev L.* Manezh 1962, do i posle [Manege 1962, before and after] // *Znanya*. 2001. № 9. https://modernlib.net/books/rabichev_leonid/manezh_1962_do_i_posle/read_2 [in Russian].
- Rohotchenko, 2018 – *Rohotchenko O.* Analiz osoblyvosti vitchyznianoho obrazotvorchoho mystetstva vid poiavy sotsialistichnoho realizmu na pochatku «khrushchovskoi vidlyhy»: Khudozhnia kultura [Analysis of Features of Domestic Visual Arts from the Emergence of Socialist Realism at the Beginning of the «Khrushchev vidlyhy»] // *Aktualni problemy*. 2018. Vyp. 14. S. 43–52. [in Ukrainian].
- Kharkhun V., 2010 – *Kharkhun V.* Sotsrealizm yak kanonichne mystetstvo [Socialist Realism as Canonical Art]. *Word and Time*, 2010. 9, 3–14 [in Ukrainian].

Отримано 12.08.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 20.09.2023

Прийнято до друку 25.09.2023

Submitted 12.08.2023

Received in revised form 20.09.2023

Accepted for publication 25.09.2023

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.33

MARYNAS.HONCHARUK

Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

AZERBAIJAN MISSION OF UKRAINIAN: MYKOLA MYROSHNYCHENKO AS A POET, TRANSLATOR, LITERATURE EXPLORER

Abstract. *The article examines the role of the prominent Ukrainian translator and researcher of Azerbaijani literature, Mykola Miroshnychenko, in the development of bilateral dialogue between our peoples in various spheres. The author considers the role of the individual as a key and unique resource for the development of relations between countries that have only restored their state independence after decades of Soviet occupation, the destruction of the mechanisms of creating a unique state, cultural, and diplomatic space peculiar to the Ukrainian and Azerbaijani peoples; who learn to build bilateral dialogue, establish cooperation in various sectors, including literature, culture, and journalism. The relevance of the article lies in the lack of research into the figure of Miroshnychenko as a Ukrainian translator, a researcher of Azerbaijani literature and its heritage in the context of the revival of the Ukrainian-Azerbaijani dialogue and the presence of certain crisis processes, such as a crisis of competence, quality of work and expertise of self-proclaimed researchers of cultural relations between our countries.*

The phenomenon of Ukrainian-Azerbaijani studies (in the context of which the figure of M. Miroshnychenko is considered) is characterized as a constant, long-lasting process, with its own traditions and values, the formation of which was made by the outstanding Mykola Gulak, Oleksandr Navrotskyi, Lev Lopatynskyi, Agatangel Krymskyi, Leonid Pervomaiskyi, Valery Marchenko, Pavlo Movchan, etc.

The main achievements of Mykola Miroshnychenko as a Ukrainian translator of Azerbaijani literature are named: the development of Ukrainian Azerbaijani studies as a phenomenon in Ukrainian literature and science, the continuation of the traditions of the outstanding M. Gulak, A. Krymskyi, etc., the actualization of their achievements; systematization and research of large volumes of translation and scientific works, selection of high-quality and competent ones; development of dialogue between writers, literary experts, journalists of Ukraine and Azerbaijan; translation of dozens of Azerbaijani poets to Ukrainian, both classics and modern authors.

The author emphasizes the reasons for the exceptional value and significance of Miroshnychenko's works: unlike many Ukrainian translators from Azerbaijani, Mykola Mykolovych perfectly mastered the Azerbaijani language (as well as Turkish, Old Turkish, Crimean Tatar) and constantly improved his knowledge of literature, culture, history, customs and traditions of Azerbaijanis, without which it is impossible to carry out a highly artistic translation of both modern literature and classics that wrote their texts under the influence of complex mystical and philosophical currents; the researcher devoted more than thirty years of his life to Azerbaijani studies, which culminated in the fundamental two-volume "Anthology of Azerbaijani Poetry", which was published in 2006 and to this day remains the main work that represents Azerbaijani literature in Ukrainian translations at a high artistic level.

The article outlines a number of tasks that must be implemented in order to continue the work of M. Miroshnychenko and the qualitative development of literary relations between our countries: publication of manuscripts of translations from Azerbaijani that never saw the light of day during the translator's lifetime due to lack of funding; publication of author's poetry collections, in particular, a series of poems dedicated to Azerbaijan; development of dialogue platforms for discussion and analysis of the heritage of the poet, translator and researcher between specialists of Ukraine and Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Mykola Miroshnychenko, Ukrainian-Azerbaijani relations, translation and literary processes, Ukrainian Azerbaijani studies.

Citation. Honcharuk M.S. Azerbaijan mission of Ukrainian: Mykola Myroshnychenko as a poet, translator, literature explorer. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal [Sumy historical and archival journal]*. №XLI. 2023. Pp.33-41. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.33

ГОНЧАРУК М.С.

Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА МІСІЯ УКРАЇНЦЯ: МИКОЛА МІРОШНИЧЕНКО ЯК ПОЕТ, ПЕРЕКЛАДАЧ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ

Анотація. У статті досліджується роль видатного українського перекладача і дослідника літератури Миколи Мірошніченка у розвитку двостороннього діалогу між нашими народами в різних сферах. Авторка розглядає роль особистості як ключового та унікального ресурсу розвитку відносин між країнами, які лише відновили свою державну незалежність після десятиліть радянської окупації, знищення питомо притаманних нашим народам механізмів творення самобутнього державного, культурного, дипломатичного простору; які вчать вибудовувати двосторонній діалог, налагоджувати співпрацю в різних секторах, в тому числі літератури, культури, журналістики. Актуальність статті полягає у малодослідженості постаті Мірошніченка як українського перекладача, дослідника літератури та його спадщини в контексті пошуків двостороннього діалогу та наявності певних кризових процесів, таких як криза компетентності, якості робіт та фаховості самоназваних дослідників культурних взаємин між нашими країнами.

Охарактеризовано явище української азербайджаністики (в контексті якої і розглядається постать М.Мірошніченка) як сталий, тяглий процес, зі своїми традиціями, цінностями, до формування якого доклали зусиль видатні Микола Гулак, Олександр Навроцький, Лев Лопатинський, Агатангел Кримський, Леонід Первомайський, Валерій Марченко, Павло Мовчан тощо.

Названі основні здобутки Миколи Мірошніченка як українського перекладача азербайджанської літератури: розвиток української азербайджаністики як явища в українській літературі та науці, продовження традицій видатних М.Гулака, А.Кримського тощо, актуалізація їх здобутків та напрацювань; систематизація та дослідження великих обсягів перекладацьких та наукових робіт, виокремлення з них якісних та компетентних; розвиток діалогу між письменниками, літературознавцями, журналістами України та Азербайджану; переклад українською мовою десятків азербайджанських поетів, як класиків, так і сучасних авторів.

Авторка акцентує на причинах виняткової цінності і значущості праць Мірошніченка: на відміну від багатьох українських перекладачів з азербайджанської, Микола Миколович досконало володів азербайджанською мовою (а також турецькою, старотурецькою, кримськотатарською) та постійно вдосконалював свої знання літератури, культури, історії, звичаїв і традицій азербайджанців, без чого неможливо здійснити високохудожній переклад як сучасної літератури, так і класиків, які писали свої тексти під впливом складних містико-філософських течій; більше тридцяти років свого життя дослідник присвятив азербайджаністиці, що увінчалось фундаментальною двотомною "Антологією азербайджанської поезії", яка була видана у 2006 році і по сьогодні залишається головною працею, що репрезентує на високохудожньому рівні азербайджанську літературу в українських перекладах.

У статті окреслюється ряд задач, які необхідно реалізувати для продовження справи М.Мірошніченка та якісного розвитку літературних взаємин між нашими країнами: видання рукописів перекладів з азербайджанської, що так і не побачили світ

за життя перекладача через брак фінансування; видання авторських збірок поезій, зокрема, циклу поезій, присвячених цій країні; розвиток діалогових площадок, для обговорення та аналізу спадщини поета, перекладача та дослідника між фахівцями на міждержавному рівні.

Ключові слова: Азербайджан, Микола Мірошніченко, українсько-азербайджанські відносини, перекладацтво, літературний процеси, українська азербайджаністика.

Цитування. Гончарук М.С. Азербайджанська місія українця: Микола Мірошніченко як поет, перекладач, літературознавець // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.33-41. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.33

Актуальність теми статті полягає у малодослідженості постаті Миколи Мірошніченка як українського перекладача, дослідника азербайджанської літератури та його спадщини в контексті поживлення українсько-азербайджанського діалогу та наявності певних кризових процесів, таких як криза компетентності, якості робіт та фаховості самоназваних дослідників культурних взаємин між нашими країнами. Відсутній системний аналіз ролі перекладача в розвитку традицій української азербайджаністики, утвердження цінностей українського фахівця згаданої галузі. Є потреба в дослідженні та публічній дискусії навколо творчої спадщини видатного поета, спеціаліста з тюркських мов і літератур для актуалізації українсько-тюркського, зокрема, українсько-азербайджанського діалогу та сприяння тяглості цього напряму літературного процесу.

Існує низка досліджень про Миколу Мірошніченка як видатного поета, майстра паліндромів, паліндромонів та візуальних віршів. Проте вкрай бракує робіт, які окреслюють його роль як перекладача і дослідника тюркських літератур, зокрема, азербайджанської. Тож здебільшого ми зверталися до першоджерел.

Для дослідження теми ми в першу чергу послуговувалися роботами самого Миколи Мірошніченка, серед яких двотомна Антологія азербайджанської поезії (2006), яка містить його ґрунтовну передмову “Зійшло сонце у Ширвані” як упорядника, провідного перекладача та автора ідеї проекту з видання найбільш повного зібрання азербайджанської поезії в українських перекладах. В ній проаналізовано азербайджанську поезію XII-XX століть та розвиток її зв’язків з українським літературним процесом.

Також важливим джерелом є авторська антологія перекладача “На світловидноті” (2009), яка увібрала весь його перекладацький доробок, якому передує слово під назвою “Брама Сходу Миколи Мірошніченка” від Сергія Борщевського – видатного поета і перекладача, одного з найближчих соратників автора антології. Крім аналізу перекладацької місії (адже Мірошніченко перекладав не лише з азербайджанської, але й турецької, кримськотатарської, узбецької, татарської, таджицької, туркменської, угорської, грузинської, сирійської та інших), С. Борщевський детально зупинився на азербайджаністиці в житті Миколи Миколовича. Як вказує дослідник, переклад (якщо говорити про справжніх майстрів) це завжди вибір і завжди вияв любові: до іншого народу, іншої культури, іншої мови, іншої особистості – чи то сучасника, чи то письменника, який жив кілька століть тому. В передмові проаналізовано важливість ґрунтового підходу Мірошніченка до перекладацької діяльності – це тридцять років натхненної, але важкої праці: від приїзду до Баку на стажування у 1976 до виходу у 2006 році двотомної Антології азербайджанської поезії (Мірошніченко, 2009; Антологія азербайджанської, 2006).

У випуску 1(87) Українського культурологічного альманаху “Хроніка-2000” за 2011 рік, присвяченому українсько-азербайджанськими взаєминам, опубліковано декілька статей Мірошніченка а також кілька робіт про його перекладацьку й дослідницьку діяльність. Зокрема, статті Мірошніченка “Призвід для віршів – життя” (про Вагіфа

Векілова), “Азербайджансько-українські літературні і культурні взаємини” (в який проаналізовано вказану тематику починаючи з першої згадки в азербайджанській літературі України, а власне України-Русі, в творчості Нізамі Генджеві (1140-1202) до кінця ХХ ст.); “Вітер з України в Баку, або В зеленому затінку демір-агачів”, де детально розглядається україністика в Азербайджані. В альманасі також є ряд статей про творчість Мірошніченка: Сергій Чирков “Рожева ластівка Миколи Мірошніченка”, Віктор Ткаченко “Золотий трикутник” тощо. В збірках перекладів української поезії азербайджанською “Бајраг ве кунеш” (1978) та “Корпулер” (1979), які вийшли в Баку ще до мовної реформи (перехід на латиницю), впровадженій третім Президентом Гейдаром Алієвим, наведено переклади авторських віршів Мірошніченка, які присвячені азербайджанській тематиці та інформація про творчість автора, його діяльність в розвитку двосторонніх відносин (Український культурологічний, 2011).

Варто зазначити, що на нашу думку винятково цінними є збірки авторських поезій Мірошніченка, де є поезії, присвячені азербайджанській тематиці. За життя автора вийшло дві збірки “Рік-осокір” (1984) та “Око” (1989). Особливу увагу привертає цикл поезій “Рукопис із Міста Вітрів”, який, власне, присвячений азербайджанській тематиці і де представлені здебільшого поезії, написані під час перебування в Країні Вогнів. В передньому слові до Авторської антології перекладача, Сергій Борщевський звертає увагу що в першій збірці Миколи “Рік-осокір” була начеб запрограмована його подальша письменницька доля. “Українське родом і народом, спить моє дитинство скраєчку Європи, розглядаючи уві сні – Азію”, – говорять рядки з вірша “Як міраж”, що ним відкривається цикл вище згаданих поезій (Мірошніченко, 1984; Мірошніченко, 1989).

Йдеться передусім про систематизацію та аналіз поетичної та перекладацької, дослідницької спадщини М.Мірошніченка як видатного фахівця з азербайджаністики.

Завданням цієї розвідки є дослідити азербайджанську місію видатного поета, перекладача, літературознавця Миколи Мірошніченка, визначити методи подальшої популяризації його творчості та актуалізації цінностей і традицій української азербайджаністики, виявити раніше не видані тексти поета, систематизувати й узагальнити його перекладацький доробок, окреслити методи популяризації його літературної спадщини.

Новизна дослідження полягає в тому що вперше проведено системний аналіз ролі Мірошніченка як перекладача в розвитку традицій української азербайджаністики, утвердження цінностей українського фахівця згаданої галузі. Вперше аналізується роль видатного перекладача з огляду на архіви та літературу, що зберігається в Азербайджані, зокрема Національній бібліотеці імені Ахундова.

Микола Мірошніченко народився 1 січня 1947 року в селі Третьяківка Біловодського району на Луганщині у великій сім’ї, де з десяти дітей був найстаршим.

У старших класах майбутній перекладач навчався в інтернаті. Там він і почав писати свої перші вірші, можливо, через складні внутрішні переживання. 1968 року закінчив відділення української філології Луганського педагогічного інституту імені Т.Г. Шевченка. Працював учителем на Запоріжжі та Київщині, займався журналістикою (16 років присвятив письменницькому тижневику “Літературна Україна”). У його авторських поезіях, з яких опубліковано нині лише дві книги – “Рік-Осокір” та “Око”, він часто звертається до малої батьківщини.

Як і багатьох українських поетів, за радянських часів його безпідставно звинувачували у націоналізмі. Тому, попри талант, публікуватися не дозволяли. Один із друзів порадив Миколі стати перекладачем, і тоді його вибір зупинився на тюркських мовах. Адже ще у студентські роки він захоплювався творчістю турецького поета Орхана Велі, але за радянських часів виїхати до Туреччини на навчання було неможливо. Тому

він обрав найближчу до турецької мову – азербайджанську. За словами рідних Миколи, вивчав тюркські мови (опанував азербайджанську, турецьку, старотурецьку, кримськотатарську) він більшою мірою самостійно, мав неймовірний талант і пам'ять (Gonçaruk, 2022).

Обравши перекладацький шлях, у 1976-1978 роках Мірошніченко стажувався у Бакинському університеті, удосконалюючи знання азербайджанської мови та водночас працював у бібліотеці університету. Місто Баку, древню культуру та літературу Азербайджану він часто вбачав джерелом для натхнення на написання віршів. Саме тут він написав цикл поезій “Рукопис із Міста Вітрів”. Під час свого стажування, Мірошніченко познайомився та співпрацював з видатними азербайджанськими поетами, перекладачами, літературознавцями. Сприяв їх залученню до українсько-азербайджанського діалогу. Проте найближчим азербайджанським другом та соратником для нього став видатний україніст Аббас Абдулла (1940-2019), який після закінчення Бакинського університету стажувався в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка АН України (1964-1965), у відділі шевченкознавства і став одним з провідних фахівців у цій галузі. Він є автором 200 робіт і та кількох монографій про зв'язки наших народів у сфері літератури протягом 100 років (1840-1940). Також він досліджував діяльність товариства “Просвіта” в Баку. Аббас є автором кількох збірок поезій, в які також входили цикли “Українські візерунки”. Як перекладач і упорядник доклав значних творчих зусиль до створення двох антологій української поезії в перекладі азербайджанською – “Знамено і сонце”, “Мости”, а також збірки української поезії “Золота пшениця”, збірки поезій Т.Шевченка “Думи мої, думи”, збірок “Русалка” Лесі Українки, “Жага” М.Рильського, “Протуберанці сонця” та “Вірші і поеми” І.Драча азербайджанською мовою. Аббас Абдулла переклав також “Наталку Полтавку” І.Котляревського, вірші і поеми В.Симоненка, В. Підпалого, В. Юхимовича, М.Мірошніченка та багатьох інших. У 1984 році за надзвичайно плідну перекладацьку роботу поетові було присуджено літературну премію ім. Максима Рильського. Варто зазначити, що саме за сприяння Аббаса Абдулли Мірошніченко зміг реалізувати свою мрію та пройти стажування з турецької мови в Стамбулі в 1994 році (Абдулла тоді працював в Стамбулі азербайджанським генеральним консулом), про що зазначається в Українському культурологічному альманасі “Хроніка-2000” (Український культурологічний, 2011).

Микола Мірошніченко приступив до ремесла “будівничого” українського храму “азербайджанського православ'я”, вшановуючи пам'ять тих, хто розбудовував його раніше, досліджуючи та популяризуючи їх літературну спадщину. Працюючи над перекладами тюркських літератур, Мірошніченко глибоко опановував не лише мову, а й культуру, історію, менталітет народу (Брама Сходу, 2004).

Про вплив столиці Азербайджану на формування світогляду та своїх майбутніх дослідницьких і творчих пріоритетів писав так: “Це тут я дізнався про долю Шевченкового побратима, Миколи Івановича Гулака, що жив на засланні в Генджі, де в дочерив азербайджанську дівчинку-сироту, перекладав – щоправда, прозою – поезію великого генджинця Нізамі. Це тут я вперше прочитав роман-дилогію Юсифа Візира Чеменземенлі “Студенти”, який оповідає про революційні заворушення початку нашого століття (автор пише у ХХ ст. – авт.) у Київському університеті святого Володимира, де Юсиф Візир навчався на юридичному факультеті, – роман, на жаль, досі чекає у нас свого перекладача й видання...”, зазначається в Українському культурологічному альманасі “Хроніка-2000” (Український культурологічний, 2011).

Дійсно, явище української азербайджаністики потребує дослідження, систематизації, утвердження тяглості цього явища. Мірошніченко зробив посильний внесок у цю справу. Він стверджував, що азербайджансько-українські літературні та культурні зв'язки сягають

Середньовіччя. На його думку, вперше тема України (України-Русі) з'явилася в азербайджанській літературі в творчості Нізамі Генджеві (1140-1202).

Перебуваючи на засланні на Кавказі, кирило-мефодіївець Микола Гулак деякий час жив в Генджі, досліджуючи творчість Нізамі Гянджеві, Вагіфа, а також вивчав азербайджанський фольклор. Переклав прозою поему Фізулі “Лейла і Меджнун”, яку О.Навроцький, інший кирило-мефодіївець та двоюрідний брат Гулака який теж був у засланні, звіршував російською. Микола Гулак помер у 1898 році і похований у Генджі.

Велику увагу азербайджанській літературі приділяв і видатний український орієнталіст академік Агатангел Кримський. Фундаментальна праця “Нізамі і його сучасники” (1941) через репресії і арешт вченого вийшла друком в оригіналі російською мовою лише в 1981 році. Вперше праця перекладена азербайджанською та видана в Баку у 2022 році, за ініціативи та всебічного сприяння Касеїнова Дюсена Курабаєвича – тодішнього генерального секретаря міжнародної організації тюркської культури ТЮРКСОЙ (Анкара), який доклав великих зусиль для розвитку українсько-тюркського діалогу (Krimski, 2022).

Серед видатних перекладачів і дослідників азербайджанської літератури також вирізняється постать Валерія Марченка (1947-1984), який помер у в'язниці в Санкт-Петербурзі, куди його запроторила радянська влада. Пам'яті Марченка Аббас Абдулла присвятив вірша “Гіркотний світ”, яки переклав українською Мірошніченко. Валерій Марченко – єдиний, кого радянський режим звинувачував у подвійному, українському та азербайджанському націоналізмі. За життя він встиг перекласти такі твори Джаліла Мамедгулузаде як “Нація”, “Поштова скринька”, “Мерці”, Анара Рзаєва – “Ювілей Данте”, “Склянка води”, “Цікаве дослідження”, також твори Сулеймана Сані Ахундова, Мірзи Фаталі Ахундова, азербайджанські народні казки та інші твори. Марченко підготував ряд досліджень про українсько-азербайджанські літературні взаємини, зокрема, “Агатангел Кримський як дослідник азербайджанської літератури”, “Сторінки побратимства нашого”, “Древня азербайджанська література в дослідженнях А.Ю.Кримського”, “Професор Олександр Васильович Багрій” та інші (Марченко, 2001).

Переклади з азербайджанської літератури, які виконав Микола Мірошніченко, цінні тим, що їх автор сповна присвятив себе азербайджаністиці, опанувавши мову, багато років досліджуючи історію, культуру, традицію народу. Він переклав українською мовою десятки азербайджанських поетів, серед яких видатний шемахинець, придворний поет ширваншаха Махучехра III Кесраніда Афзаладдін Хагані, автор відомої п'ятириці “Хамсе” Нізамі Гянджеві, перша азербайджанська поетеса Мехсеті, видатний філософ, містик, основоположник літературної азербайджанської мови Імадеддін Несімі, всесвітньовідомий поет жанру дивана, видатний представник азербайджанського роду Баят Мухаммед Фізулі, видатний мислитель, просвітитель, творчістю якого захоплювалися Іван Франко та Агатангел Кримський Мірза Шафі Вазех, поет-сатирик Мірза Алекпер Сабір, та сучасні автори ХХ-ХХІ ст. – Фікрет Годжа, Гусейн Джавид, Осман Саривеллі, Сулейман Рустам, Расул Рза, Раміз Ровшан та інші.

Переклади публікувалися в українських літературних газетах та журналах. 1984 року у київському видавництві “Дніпро” виходить збірка “Азербайджанське радянське оповідання”, де одним із перекладачів виступив Микола Мірошніченко. 1986 року у Києві у видавництві “Радянський письменник” було видано збірку поезій Аббаса Абдулли “Не сказане мною”, де Мірошніченко виступив перекладачем та укладачем. 1987 року у київському видавництві “Веселка” вийшла збірка віршів для дітей Тофіка Махмуда “Торішина”, де Мірошніченко був укладачем та перекладачем. Того ж року у київському видавництві “Молодь” виходить книга Юсіфа Самедоглу “День страти. Роман. Оповідання”, де він виступив одним із перекладачів.

Головною роботою Миколи Мирошниченка в справі розвитку літературного діалогу між нашими країнами є видання у 2006 році двотомної “Антології азербайджанської поезії”. Починаючи з 1976, коли Мирошниченко вперше ступив на азербайджанську землю, і до виходу “Антології” пройшло 30 років, які були присвячені перекладу та дослідженню азербайджанської літератури, опануванню поетичних форм східної поезії, осмисленому і ретельному “висаджуванню” на українському літературному ґрунті цих “екзотичних рослин”. Перший том відображає період з ХІІ – до початку ХХ ст., а другий том ХХ – початок ХХІ ст. Микола Миколович довго виношував ідею цього проєкту, був упорядником та провідним перекладачем фундаментальної роботи. За переклад та упорядкування “Антології...” був удостоєний Національної літературної премії імені М.Рильського. І коли у 2009 його земний шлях завершився, то він залишив нам свій Азербайджан. Азербайджан який він обрав, який він любив, “храм православ’я” якому він будував в українському літературному процесі. Його праці і надалі залишаються класикою перекладів з азербайджанської, до якої регулярно звертаються (Листи, відправлені, 2017; Насімі, 2019).

Микола Мирошниченко відомий також як видатний поет, паліндроміст, автор візуальних віршів. Його творчість вивчають у шкільній програмі в Україні. Творчість Мирошниченка перекладена азербайджанською мовою (Баґраґ ве, 1978; Корулеси ишлеримиз, 1983).

15 лютого 2022 року в Києві відбувся захід, в рамках якого 2022 рік був проголошений “Роком видатного українського поета та перекладача тюркських літератур Миколи Мирошниченка”, у зв’язку з 75-річчям від року народження. Було сформовано план заходів, направлених на вшанування пам’яті видатного поета, перекладача.

Більшу частину запланованого не вдалося реалізувати через повномасштабне вторгнення Росії. Також, чекають видання рукопис перекладеної Мирошниченком збірки азербайджанських казок “У кожного своя зірка” а також збірка авторських поезій “Узір зрізу”. Тому, незважаючи на складні обставини, є потреба в подальшій популяризації літературної та перекладацької спадщини видатного азербайджаніста. Зважаючи на обмежене представлення азербайджанської літератури для дітей та схожість опублікованих робіт, важливою є робота над публікацією нововіднайдених казок, які були перекладені Мирошниченком (Азербайджанські народні, 2006; Східні традиції, 2020).

Сутність так званої азербайджанської місії талановитого і патріотичного налаштованого українця Миколи Мирошниченка полягає в наступному:

1. Будучи найбільш плідним українським перекладачем азербайджанської літератури, він залишив непроминальний слід в історії українсько-тюркського літературного процесу;

2. Перекладач виробив та беззастанно утверджував низку професіональних та патріотичних вимог до тих, хто буде братися за переклади з цих двох літератур. Серед головних слід виділити такі: передусім бути патріотами як України, так і Азербайджану; на високому рівні опанувати оригінальну мову перекладу; постійно поглиблювати знання з культури, літератури; уважно досліджувати історію, менталітет народу; лише після засвоєння цих важливих складових приступити до відповідальної справи з перекладу (Азербайджан крізь, 2020; Кавказознавчі читання, 2018).

3. Українська азербайджаністика потребує публічної дискусії навколо неякісних перекладів, які претендують на місце в культурно-мистецькому діалозі між країнами; Криза компетентності самоназваних спеціалістів та вище перераховані явища – це все реалії діалогу між нашими країнами, які почали загострюватися після смерті Миколи Мирошниченка у 2009 році, та в період коли тяжка хвороба виснажила його у 2008 році.

4. Мирошниченко був хранителем та ретранслятором цінностей, традицій української азербайджаністики. У цьому контексті важливо актуалізувати літературну

та перекладацьку спадщини Мірошніченка, стверджувати розпочату ним справу (Kişi, qadın, 2017).

5. На сьогодні невидано дві збірки його авторських поезій та збірка азербайджанських казок, які переклав українською мовою Мірошніченко. В деяких бібліотеках, зокрема Київській бібліотеці імені Самеда Вургуна, є книги його перекладів. Є потреба у систематизації, оцифруванні виданих праць, оскільки деякі роботи збереглися лише у кількох примірниках. Необхідно актуалізувати в Азербайджані публічне обговорення ролі перекладача у популяризації літератури їх народу, культури тощо. Важлива складова вшанування пам'яті поета і літературознавця, ретрансляції закладених ним цінностей – системність та впорядкованість дій, спрямованих на реалізацію такого завдання, відповідальність (в тому числі моральна) осіб, які уповноважені розвивати двосторонні відносини між нашими країнами.

6. Нами було виявлено дві його невидані збірки авторських поезій “Узір зрізу” та “Туркотів світокруг”. А також ми виявили ще невидану збірку азербайджанських казок Алі Самедова “У кожного своя зірка”, яку переклав українською Мірошніченко.

Література:

- Азербайджан криз, 2020 – Азербайджан криз призму минулого і сьогодення: Програма та матеріали Міжнародної наукової конференції. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 122 с.
- Азербайджанські народні, 2006 – Азербайджанські народні казки. Київ: Веселка, 2007. 159 с.
- Антологія азербайджанської, 2006 – Антологія азербайджанської поезії: у 2 т. Упоряд. М.М. Мірошніченко. Київ: Етнос, 2006. 296 с.
- Бајраг ве, 1978 – Бајраг ве кунеш. (Україна совет шаирлеринин ше'рлери). Бакы: Јазычы. 1978. 270 seh.
- Брама Сходу, 2004 – Брама Сходу: Золоті сторінки кримськотатарської поезії у перекладі Миколи Мірошніченка з додатком статей про її творців. Київ, 2004. 192 с.
- Кавказознавчі читання, 2018 – Кавказознавчі читання: Зб. матеріалів наук.-практ. семінару. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2018. 183 с.
- Kişi, qadın, 2017 – Kişi, qadın ve çetir // Çağdaş Ukrayna şeiri. Bakı: Azərbaycan Tercüme Merkezi, 2017. 223 seh.
- Корпулер, 1979 – Корпулер. (Україна совет шаирлеринин ше'рлери). Бакы: Јазычы. 1979. 172 seh.
- Корулеси ишлеримиз, 1983 – Корулеси ишлеримиз чохдур // Едебијат веинчесенет. 26 август 1983. 6 seh.
- Krimski, 2022 – *Krimski A. Y. Nizami ve müasirleri*. Bakı: Aspoliqraf, 2022. 594 seh.
- Листи, відправлені, 2017 – Листи, відправлені вітром: сучасна азербайджанська поезія. Львів: Піраміда, 2017. 185 с.
- Марченко, 2001 – *Марченко В.* Творчість і життя. Київ: Сфера, Дух і Літера, 2001. 536 с.
- Мірошніченко, 2009 – *Мірошніченко М.М.* На світловодності: Авторська антологія перекладача. Київ: Етнос, 2009. 400 с.
- Мірошніченко, 1984 – *Мірошніченко М.М.* Рік-осокір. Поезії. Київ: Молодь, 1984. 112 с.
- Мірошніченко, 1989 – *Мірошніченко М.М.* Око. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1989. 143 с.
- Насімі, 2019 – *Насімі С.І.* І шляхом Істини постав я сам... : вибрані поезії. Київ: Саміт-Книга, 2019. 208 с.
- Східні традиції, 2020 – Східні традиції державотворення // Наукова серія: Світові традиції державного управління: Вип. IX: Науковий збірник на честь 150-ї річниці від дня народин Агатангела Кримського. Київ: Прометей, 2020. 836 с.
- Український культурологічний, 2011 – Український культурологічний альманах «Хроніка-2000». Випуск 1(87). Київ, 2011. 502 с.
- Gonçaruk, 2022 – *Gonçaruk İ.* Mikola Miroşniçenko Türk Dünyası'nın Ukrayna'ya açılan kapısı // Türksoy. 2022. №69. Seh. 94-100.

References:

- Azerbaidzhan kriz, 2020 – Azerbaidzhan kriz pryzmu mynuloho i sohodennia [Azerbaijan is a crisis from the perspective of the past and present]: Prohrama ta materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia, 2020. 122 s. [in Ukrainian]
- Azerbaidzhanski narodni, 2006 – Azerbaidzhanski narodni kazky [Azerbaijani folk tales]. Kyiv: Veselka, 2007. 159 s. [in Ukrainian]
- Antolohiia azerbaidzhanskoi, 2006 – Antolohiia azerbaidzhanskoi poezii [Anthology of Azerbaijani pose]: u 2 t. Uporiad. M. M. Miroshnychenko. Kyiv: Etnos, 2006. 296 s. [in Ukrainian]

- Байраг ве, 1978 – Bajpah ve kunesh [Flag and sun]. (Ukraina soviet shayrlerynyn sherlery). Baky: Jazychy. 1978. 270 seh. [in Azerbaijani]
- Brama Skhodu, 2004 – Brama Skhodu: Zoloti storinky krymskotatarskoi poezii u perekhadi Mykoly Miroshnychenka z dodatkom statei pro yii tvortsiv [The Gate of the East: The Golden Pages of the Crimean Tatar Pose, translated by Mykola Miroshnichenko, with an appendix of articles about its creators]. Kyiv, 2004. 192 s. [in Ukrainian]
- Kavkazoznavchi chytannia, 2018 – Kavkazoznavchi chytannia [Caucasian readings]: Zb. materialiv nauk.-prakt. seminaru. Nizhyn: NDU im. Mykoly Hoholia, 2018. 183 s. [in Ukrainian]
- Kişi, qadın, 2017 – Kişi, qadın ve çetir [A man, a woman and an umbrella] // Çağdaş Ukrayna şeiri. Bakı: Azərbaycan Tercüme Merkezi, 2017. 223 seh. [in Azerbaijani]
- Korpuler, 1979 – Korpuler [Bridges]. (Ukraina soviet shayrlerynyn sherlery). Baky: Jazychy. 1979. 172 seh. [in Azerbaijani]
- Korylecy yshlerymyz, 1983 – Korylecy yshlerymyz chokhdur [Our bridges are very strong] // Edebyjyat ve ynhecenet. 26 avhust 1983. 6 seh. [in Azerbaijani]
- Krimski, 2022 – *Krimski A.Y.* Nizami ve müasirləri [Nizami and his contemporaries]. Bakı: Aspoliqraf, 2022. 594 seh. [in Azerbaijani]
- Lysty, vidpravleni, 2017 – Lysty, vidpravleni vitrom: suchasna azerbaidzhanska poeziia [Letters sent by the wind: modern Azerbaijani poetry]. Lviv: Piramida, 2017. 185 s. [in Ukrainian]
- Marchenko, 2001 – *Marchenko V.* Tvorchist i zhyttia [Creativity and life]. Kyiv: Sfera, Dukh i Litera, 2001. 536 s. [in Ukrainian]
- Miroshnychenko, 2009 – *Miroshnychenko M.M.* Na svitlovydnoti [Na svitlovydnoti]: Avtorska antolohiia perekhadacha. Kyiv: Etnos, 2009. 400 s. [in Ukrainian]
- Miroshnychenko, 1984 – *Miroshnychenko M.M.* Rik-osokir [Rik-osokir]. Poezii. Kyiv: Molod, 1984. 112 s. [in Ukrainian]
- Miroshnychenko, 1989 – *Miroshnychenko M.M.* Oko [Eye]. Poezii. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1989. 143 s. [in Ukrainian]
- Nasimi, 2019 – *Nasimi S.I.* I shliakhom Istyny postav ya sam [And I myself stood on the path of Truth]: vybrani poezii. Kyiv: Samit-Knyha, 2019. 208 s. [in Ukrainian]
- Skhidni tradytsii, 2020 – Skhidni tradytsii derzhavotvorenna [Eastern traditions of statehood] // Naukova serii: Svitovi tradytsii derzhavnoho upravlinnia: Vyp.IX: Naukovyi zbirnyk na chest 150-yi richnytsi vid dnia narodyn Ahatanhela Krymskoho. Kyiv: Prometei, 2020. 836 s. [in Ukrainian]
- Ukrainskyi kulturolohichnyi, 2011 – Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh «Khronika-2000» Ukrainian cultural almanac «Chronicle-2000». Vypusk 1(87). Kyiv, 2011. 502 s. [in Ukrainian]
- Gonçaruk, 2022 – *Gonçaruk M.* Mikola Miroşniçenko Türk Dünyası'nın Ukrayna'ya açılan kapısı [He who opens the gate of the east] // Türksöy. 2022. №69. Seh. 94-100. [in Turkish]

Отримано 25.10.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 15.11.2023

Прийнято до друку 25.11.2023

Submitted 25.10.2023

Received in revised form 15.11.2023

Accepted for publication 25.11.2023

WORLD HISTORY / ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯDOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.42

SERHIIV.SARANOV

Donetsk University of Internal Affairs (Ukraine)

**THE PROBLEM OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CATEGORY OF
“PEACE” IN MACHIAVELLI’S “THE PRINCE” AND RICHELIEU’S
“POLITICAL TESTAMENT”**

***Abstract.** Machiavelli’s “The Prince” and Richelieu’s “Political Testament” are two iconic works that reflected the process of formation of political realism. On the one hand, this is a well-researched phenomenon, and in this sense, this article is not an attempt to highlight the historical significance of two separate works, since this aspect is quite well studied in historiography. The presented article is also not an attempt to highlight the historical circumstances of the creation of the two texts of the works. Despite the considerable interest of this question, it would also mean in many ways to repeat the path taken by other researchers or to be included in academic discussions that have a narrower framework. The presented article analyzes at the problematic level the methodological possibilities of a comparative analysis of the «peace» category within the framework of “The Prince” and the “Political Testament”. In previous publications, the author of the article considered the general characteristics of the “peace” category in Richelieu’s “Political Testament”, methodological and interpretive aspects of the historical significance of “The Prince”, outlined the contours of the problem of the reception of Machiavelli’s ideas in “Political Testament”. The author stated the topical nature of this issue in the general context of the formation of the tradition of socio-political development of the early modern times. The author proposed methodological parameters for the study of the “peace” category, emphasized the insufficient study of this issue in historiography as a whole. The topical nature of the mentioned problem is intensified in the light of insufficient study of the “Political Testament” in terms of sources and historiography. For a number of reasons, as you know, unlike “The Prince”, Richelieu’s “Political Testament” is a less studied text. Considering this, the issue of comparative consideration of the “peace” category in “The Prince” and “Political Testament” in the context of introducing additional characteristics to the definition of the “peace” category deserves special attention. This will allow us to better see the specifics of the formation of the tradition of political realism, to understand the degree of commonality and the level of differences in the texts of the two works from a number of key aspects.*

The purpose of the article is to consider the problem of the relationship between the category of “peace” in Machiavelli’s “The Prince” and Richelieu’s “Political Testament”. In addition to general scientific research methods, the main research method is the comparative-historical method. The scientific novelty is that, for the first time, a comprehensive comparative analysis of the category of «peace» in Machiavelli’s “The Prince” and Richelieu’s “Political Testament” is carried out. The author’s concept of the internal structure of the “peace” category is presented, taking into account the addition of auxiliary elements to this structure. In addition, for the first time in the historiography of the researched issue, the analysis of the categories of “peace” in “The Prince” and “Political Testament” was carried out on the basis of the provisions of the methodological article of the French historian Marc Blok “Towards a Comparative History of European Societies”. A comparative analysis of the category of “peace” in Richelieu’s “The Prince” and “Political Testament” shows the productivity of the methodological positions of Mark Blok’s article “On the Comparative History of European Societies”, as well as Leo Strauss’s point of view expressed in his concept of “three waves of modernity” regarding the rupture of

Machiavelli's connection with "pre-modern" political thought. We argue, complementing the opinion and argument of Leo Strauss, that in the context of the analysis of the category of "peace" Machiavelli made a break primarily with the tradition of St. Augustine and Homa Aquinas. On the contrary, in our opinion, Richelieu in "Political Testament" tries to connect two traditions, Machiavellian and "pre-modern", trying to offer a "compromise option".

Keywords: "The Prince", "Political testament", "peace" category, Mark Block, Leo Strauss.

Citation. Saranov S.V. The problem of the relationship between the category of "peace" in Machiavelli's "The Prince" and Richelieu's "Political Testament". *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal [Sumy historical and archival journal]*. №XLI. 2023. Pp.42-49. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.42

САРАНОВ С. В.

Донецький університет внутрішніх справ (Україна)

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЇ "МИРУ" В "ГОСУДАРІ" МАКІАВЕЛЛІ І "ПОЛІТИЧНОМУ ЗАПОВІТІ" РІШЕЛЬЄ

Анотація. Мета статті – розглянути проблему співвідношення категорії «миру» у "Государі" Макиавеллі та "Політичному заповіті" Рішельє. Окрім загальнонаукових методів дослідження основним методом дослідження виступає порівняльно-історичний метод. Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснюється комплексний порівняльний аналіз категорії "миру" у "Государі" Макиавеллі та "Політичному заповіті" Рішельє. Представлено авторську концепцію внутрішньої структури категорії "миру" з урахуванням привнесення до цієї структури допоміжних елементів. Окрім цього, вперше в історіографії досліджуваного питання аналіз категорій "миру" в "Государі" та "Політичному заповіті" проведено на основі положень методологічної статті французького історика Марка Блока "До порівняльної історії європейських суспільств". Висновки. Порівняльний аналіз категорії "миру" в "Государі" та "Політичному заповіті" показує продуктивність методологічних позицій статті Марка Блока "До порівняльної історії європейських суспільств", а також точки зору Лео Штрауса висловленої в його концепції "трьох хвиль сучасності" щодо розриву Макиавеллі зв'язку з "досучасною" політичною думкою. Автор стверджує, доповнюючи думку та аргументацію Лео Штрауса, що в контексті аналізу категорії "миру" розрив був здійснений Макиавеллі, насамперед, з традицією Святого Августина та Томи Аквінського. Навпаки, на думку автора, Рішельє в "Політичному заповіті" намагається пов'язати дві традиції, макиавеллієвську та "досучасну", намагаючись запропонувати "компромісний варіант".

Ключові слова: "Государ", "Політичний заповіт", категорія "миру", Марк Блок, Лео Штраус.

Цитування. Саранов С.В. Проблема співвідношення категорії "миру" в "Государі" Макиавеллі і "Політичному заповіті" Рішельє // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.42-49. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.42

"Государ" Макиавеллі та "Політичний заповіт" Рішельє є двома знаковими роботами, що відобразили процес формування політичного реалізму. З одного боку, це є добре дослідженим феноменом і в цьому сенсі наша стаття не є спробою висвітлити історичне значення двох окремо взятих робіт, оскільки цей аспект досить добре вивчений в історіографії. Не є наша стаття також спробою висвітлити історичні обставини створення двох текстів робіт. Незважаючи на значний інтерес цього питання, це також означало б багато в чому повторення шляху, пройденого іншими дослідниками, або включення до академічних дискусій, які мають більш вузькопрофільні рамки. Подана стаття аналізує на

проблемному рівні методологічні можливості порівняльного аналізу категорії “миру” у рамках “Государя” та “Політичного заповіту”. У попередніх публікаціях ми розглянули загальну характеристику категорії “миру” в “Політичному заповіті” Рішельє (Саранов, 2022), методологічні та інтерпретаційні аспекти історичного значення “Государя” (Саранов, 2022), окреслили контури проблеми рецепції ідей Макіавеллі в “Політичному заповіті” (Саранов, 2022). Ми констатували актуальний характер цього питання у загальному контексті формування традиції суспільно-політичного розвитку раннього Нового часу. Нами було запропоновано методологічні параметри вивчення категорії “миру”, наголошено на недостатньому характері вивченості цього питання в історіографії в цілому. Актуальний характер зазначеної проблематики посилюється у світлі недостатньої вивченості “Політичного заповіту” у джерельному та історіографічному плані. З цілого ряду причин, як відомо, на відміну від “Государя”, “Політичний заповіт” Рішельє є менш вивченим текстом. Враховуючи це, заслуговує на окрему увагу питання порівняльного розгляду категорії “миру” в “Государі” та “Політичному заповіті” у контексті привнесення до визначення категорії «миру» додаткових характеристик. Це дозволить краще побачити специфіку формування традиції політичного реалізму, зрозуміти ступінь спільності та рівень розбіжностей у текстах двох робіт з низки ключових аспектів.

Таким чином, представлена стаття на проблемному та методологічному рівні є наступним кроком у загальному контексті наших попередніх досліджень.

Категорію “миру” на компаративному рівні в рамках двох робіт на сьогоднішній день практично не досліджено. Певним винятком є стаття почесного професора Університету Джона Гопкінса Ореста Ранума (Orest Ranum) під назвою “Макіавеллізм” у фундаментальному “Словнику Рішельє” («Dictionnaire Richelieu») 2015 року видання (Ranum, 2015: 239-241). Заслуговує на увагу також новаторська інтерпретація місця макіавеллізму в системі політичного мислення Рішельє сучасного французького історика Франсуази Ільдесаймер (Franzoise Hildesheimer) (Hildesheimer, 2004). Водночас, “Государ”, як і відображення в ньому категорії “миру”, Ільдесаймер не аналізується на окремому рівні. З роботи 1973 року професора Принстонського університету Вільяма Чьорча (William Farr Church) “Рішельє та державний інтерес” почався відхід в історіографії від приписування Рішельє “звинувачень” у макіавеллізмі (Church, 1972)]. У свою чергу, професор Орест Ранум констатував у 2015 році близькість та розбіжності між “Государем” та “Політичним заповітом” (Ranum, 2015: 239). Зроблено це їм досить коротким, багато в чому констатуючим чином, з акцентом на понятті “необхідність” (“necessité”) в “Політичному заповіті” (Ranum, 2015: 239).

Професор історії Каліфорнійського університету Пол Сонніно (Paul Sonnino) констатує безперечний характер авторства Рішельє “Політичного заповіту”, що цілком очевидно відображає “його характер, його ментальність, так само як і кризу його життя” (“*car il correspond précisément à son caractère, à sa mentalité, ainsi qu’à une crise de sa vie*”) (Sonnino, 2015: 357). Інтерпретація професора Сонніно становить інтерес, хоча, з погляду проблематики нашої статті, його цікавлять загальніші питання.

Таким чином, проблема співвідношення категорії “миру” в “Государі” і “Політичному заповіті” заслуговує на подальший розгляд, з урахуванням особливої значущості двох робіт, а також історіографічних аспектів розробки проблематики.

Мета статті полягає у розгляді на проблемному рівні окремих аспектів співвідношення категорії “миру” у “Государі” та “Політичному заповіті”.

Значимо, що стосовно “Государя” та “Політичного заповіту” йдеться про італійську та французьку суспільно-політичну традицію розвитку, тобто те, що можна назвати, використовуючи термінологію французького історика Марка Блоку, “середовищем”. Суттєве значення, з нашої точки зору має констатація професора Ореста Ранума про

близькість робіт Макіавеллі та Рішельє в результаті “насиченості своєї прози, пристрасі та любові до політики” (Ranum, 2015: 239). Категорія “миру”, яка знаходить свій відбиток у двох роботах, у розширеному розумінні цього терміна, про який ми писали у наших попередніх дослідженнях (Саранов, 2022: 167-168), постає повноцінним змістовним елементом, що дозволяє досягти результатів у процесі реалізації на практиці “порівняльного методу”.

Характеризуючи категорію “відмінності середовища” при порівняльному аналізі Марк Блок пише про загальні моменти зіставлення у його розумінні. Однак, що важливо, звертає увагу у зв’язку з цим, що відштовхуючись від того, яке поле дослідження ми оберемо, його можна застосовувати двояко, спираючись на абсолютно різні принципи і отримуючи абсолютно різний результат (Блок, 1928: 66). Блок пише про “перший випадок”, що полягає у виборі суспільств, що настільки далеко перебувають “у часі та просторі, що аналогії між тими чи іншими явищами, що спостерігаються в них обох, не можна пояснити ні взаємним впливом, ні якоюсь спільнотою походження” (Блок, 1928: 66-67).

На наш погляд, описаний французьким істориком перший випадок не відображає цілу низку загальних показників у розвитку італійської та французької суспільно-політичної думки досліджуваного періоду. Йдеться, звичайно ж, про серйозний вплив італійської політичної традиції епохи Відродження на французьку політичну традицію. Зате другий випадок можливого рівня методологічного зіставлення більш вдалий для нас і заслуговує на більш детальну характеристику.

Отже, Блок стосовно другого можливого підходу до зіставлення пише, розкриваючи його суть, про вибір “для паралельного вивчення сусідні і сучасні одне одному суспільства, які нескінченно впливають один на одного і в силу цієї близькості розвиваються в часі та просторі під дією тих самих головних. причин, крім того, висхідні принаймні частково, до спільного початку” (Блок, 1928: 68). “Государ” і “Політичний заповіт”, відбиваючи історичний досвід, зображений на сторінках двох знакових творів, несуть на собі печатку особливостей історичного розвитку двох країн – Італії та Франції. Важливе значення має спостереження професора Ореста Ранума про фундаментальні відмінності між “Государем” та “Політичним заповітом”. Так, Макіавеллі переслідує мету “знайти всі засоби підняти могутність принца, тоді як Рішельє описує те, що необхідно реформувати та шукає принципи належного управління, наполягаючи на ролі радників короля. Малює себе ім’ям короля персонажем головного міністра, котрий займається всім. Щоб досягти успіху Кардинал споруджує щось подібне до тріумвірату, де Бог, король і він сам співпрацюють” (“le Cardinal impose une sorte de triumvirat où Dieu, le roi et lui-même coopèrent”) (Ranum, 2015: 239).

На фоні зазначеного вірною є методологічна позиція Лео Штрауса, висловлена в його концепції “трьох хвиль сучасності” щодо розриву Макіавеллі зв’язку з “досучасною” політичною думкою (Штраус, 2000). Ми стверджуємо, доповнюючи думку та аргументацію Лео Штрауса, що в контексті аналізу категорії “миру” розрив був здійснений Макіавеллі, насамперед, з традицією Святого Августина та Томи Аквінського. Навпаки, на наш погляд, Рішельє в “Політичному заповіті” намагається пов’язати дві традиції, макіавелліівську та “досучасну”, намагаючись запропонувати “компромісний варіант”. Тобто ми намагаємось аргументувати можливість доповнення оціночної позиції Лео Штрауса та Ореста Ранума щодо двох знакових текстів раннього Нового часу.

Категорії “миру” та “війни” у “Політичному заповіті”, як ми вже зазначали у наших попередніх публікаціях, є бінарними. Війна для кардинала є вимушеним засобом, мир кращий. Мир, християнський мир, спирається, звісно ж, у цьому випадку, на римсько-католицьку концепцію світобудови, що оформляється у процесі історичного поступу країн

Західної Європи починаючи з пізньої античності. Категорія “миру” в “Государі”, на відміну від цього, не виражена так яскраво, вона зводиться, на наш погляд, лише до проблеми утримання політичної влади в руках правителя.

У світлі цього можна погодитися з твердженням професора Квентіна Скіннера, висловленому ним у біографії Макіавеллі, вперше опублікованої в 1981 році, про те, що головним завданням государя, з точки зору флорентійського мислителя, “має стати *mantenere la stato* – тобто він повинен зберігати існуючий стан справ і особливо контролювати існуючу систему державного правління” (Скіннер, 2009: 56).

Зокрема, глава I “Государя” має назву “Скільких видів бувають держави і як вони купуються”. Глава першої частини другої “Політичного заповіту” показує, що “першоосною державного благополуччя є утвердження Царства Божого”. Глава II “Государя” розглядає проблематику спадкового єдиновладдя. Глава друга частини другої “Політичного заповіту” присвячена обґрунтуванню доцільності управління політикою держави за допомогою розуму. На тлі цього глава III “Государя” розглядає проблематику, за визначенням Макіавеллі, “змішаних держав”. Глава третя частини другої “Політичного заповіту” розкриває та обґрунтовує думку про першорядність “державних інтересів”, які “мають бути єдиною метою для правителів держав”.

У розділі II “Государя” Макіавеллі, розглядає проблематику спадкового єдиновладдя. Він висуває тезу про простіший спосіб для “спадкового государя, чий піддані встигли зжитися з правлячою домівкою” зберегти владу у порівнянні з новим государем. Адже задля збереження вказаної влади “йому досить не переступати звичаю предків”. Автор “Государя” дійшов висновку про наявність меншої кількості причин для угисків власних підданих у спадкового государя. Можна побачити, що, по суті, йдеться з боку Макіавеллі, про “розумне” та помірне правління, помножене на звичку до покори підданих. З огляду на значення поняття “розуму” у “Політичному заповіті” можна провести паралелі та зіставлення зі змістом зазначених розділів останнього. Цю паралель до певної міри парадоксальним чином можна помітити в главі першій частини другої “Політичного заповіту”. У ній, начебто, йдеться про речі не зовсім тотожні проблематиці спадкового єдиновладдя.

Так, глава перша частини другої “Політичного заповіту” констатує важливість основних законів Царства Божого для правителя. Виходячи з того, що “кожен прекрасно розуміє розумом, що виник не сам по собі, а що Бог є його Творцем і, отже, керівником, то не знайдеться людини, яка не відчуває, що природа накреслила цю істину в його серці незабутніми письменами” (Рішельє, 2008: 205). Макіавеллі в главі другій, як ми вказали, пише про більшу легкість збереження влади для спадкового правителя, оскільки йдеться про звичку до підпорядкування з боку підданих. Рішельє ж, продовжуючи розвивати середньовічну традицію морального образу государя, пише про те, що саме “здійснюючи якийсь злочин, монарх грішить більше, ніж показує поганий приклад”. По суті, обидва автори пишуть приблизно про те саме, але в різних площинах. Макіавеллі відкрито і лаконічніше, Рішельє іноді відкрито, іноді з деякими відступами і неминучими релігійними відсиланнями. Однак суть залишається тією ж. Зберегти владу за допомогою опори на “заповіти” Царства Божого (Рішельє) і будучи спадковим правителем, який використовує владу на розумній основі (Макіавеллі), простіше та ефективніше з політичної точки зору. Проте, яке місце посідає розум в управлінні державою та розпорядженні політичною владою? У главі другій частини другої Рішельє прямо пише про керівне значення розуму у процесі реалізації політики держави (Рішельє, 2008: 207). Кардинал пише про “природну освіченість”, здатну “вивчати кожного”, про раціональну основу вчинків і поведінки людини, “інакше вона піде всупереч своїй природі і, отже, всупереч тому, хто її створив” (Рішельє, 2008: 207). Позиція кардинала, як бачимо, постає у вигляді

сполучної нитки між належним рівнем релігійного шанування та необхідністю дотримання розуму. Макіавеллі також визнає значимість поняття “розуму”, інша справа, що це поняття є у нього частиною ширшого поняття “чеснота”. Однак поняття “розуму” цілком очевидним образом простежується в аргументації флорентинського мислителя в главі третій “Государя” щодо проблематики змішаних держав.

Нагадаємо, що глава III “Государя” наголошує на питанні утримання влади правителем. Починається розділ третій з використанням у певному сенсі філософської манери викладу, манери роздумів над наявним фактичним матеріалом. “Важко утримати владу новому государю. І навіть наслідному государю, який приєднав нове володіння – так що держава стає ніби змішаною, – важко утримати над ним владу насамперед унаслідок тієї ж природної причини, яка викликає перевороти у всіх нових державах” (Макиавеллі, 1982: 304). Макиавеллі пропонує керувати такою змішаною державою з використанням розумних рекомендацій. Зокрема, він перераховує, залежно від специфіки завойованої або приєднаної території (країни), “викорінення роду колишнього государя”, “збереження колишніх законів та податей”, створення колоній, нарешті, “переселитися туди на проживання”. Цілком очевидним є, на наш погляд, оперування Макиавеллі категорією “розуму”, по суті, у площині тотожної теоретичної площини “Політичного заповіту”.

При використанні категорії “розуму” у другій главі частини другої “Політичного заповіту” кардинал порівнює його з “смолоскипом, що висвітлює шлях государям” (Ришельє, 2008: 208). Для Макиавеллі подібний підхід простежується в активному використанні ним історичних аналогій з античністю. Для нього історичний досвід античності, що підтверджує його рекомендації, є досить вагомою аргументацією при відстоюванні власних позицій. Наприклад, він відштовхується від історичного досвіду римлян, які використовували колись розумні методи при завоюванні тих чи інших країн. “Римляни, завойовуючи країну, дотримувалися всіх названих правил: засновували колонії, опікувалися слабким, не даючи їм, однак, увійти в силу; приборкували сильних і вживали заходів до того, щоб у країну не проник вплив могутніх чужоземців” (Макиавеллі, 1982: 307).

Подібні елементи в інтерпретації категорії “миру” простежуються також за порівняльного аналізу глави третьої частини другої “Політичного заповіту” з розділом III “Государя”. І там, і там йдеться про державне благополуччя, досягнення політичних цілей. Кардинал пише про необхідність із боку “державних інтересів” виступати “єдиною метою государів та їхніх радників”. Макиавеллі у главі III “Государя” усіма своїми висловленими рекомендаціями дає зрозуміти значимість державних інтересів, їх відстоювання, навіть у складних політичних ситуаціях “змішаних держав”. Відмінність полягає, щоправда, в акцентуванні уваги з боку Ришельє на “істинній філософії, християнському законі та політиці”, у той час, як ми знаємо, про не високу оцінку з боку Макиавеллі моральних норм у політиці, історичну роль римо-католицької церкви. Однак ці відмінності не повинні вводити нас в оману. Обидва автори чудово розуміють значення поняття “державних інтересів”, відмінність полягає лише у варіаціях їхньої інтерпретації.

З урахуванням зазначених нами аспектів можна погодитись з загальною оцінкою професора Пола Сонніно (Paul Sonnino). Констатуючи безперечний характер авторства Ришельє “Політичного заповіту” американський дослідник вказує, що кардинал “був змушений, зіткнувшись із людською зіпсованістю, зробити висновок, що релігія не може існувати без допомоги державного інтересу” (“a été obligé, confronté à la corruption humaine, de conclure que la religion ne pouvait pas subsister sans le secours de la raison d’État”) (Sonnino, 2015: 357).

Тим не менш, проведений нами аналіз проблеми співвідношення категорії “миру” у “Государі” та “Політичному заповіті” дають підстави констатувати прихильність

кардинала до поєднання двох традицій, “макіавеллієвської” та “досучасної” в рамках “Політичного заповіту”.

Таким чином, порівняльний аналіз категорії “миру” в “Государі” Макіавеллі та “Політичному заповіті” Рішельє дозволяє нам дійти таких висновків.

1. Є підстави методологічного характеру що дозволяють розглядати “Государ” і “Політичний заповіт” в якості двох близьких текстів, створених у рамках італійської і французької політичної традиції історичного розвитку. Категорія “миру” отримує оформлення в якості повноцінного змістовного елементу, що дозволяє досягти результатів в процесі реалізації на практиці порівняльного методу.

2. Фундаментальна різниця між “Государем” та “Політичним заповітом” полягає в намаганні кардинала змалювати себе, свої дії “ім’ям короля”, споруджуючи при цьому своєрідний “триумвірат” націлений на співпрацю (Бог, король, кардинал). У той час як Макіавеллі в “Государі” прагне посилити саме могутність правителя, приділяючи мало уваги його радникам.

3. Аналіз глави III “Государя” дає підстави констатувати, на наш погляд, оперування Макіавеллі категорією “розуму”, по суті, тотожної теоретичної площини “Політичного заповіту”.

4. Порівняльний аналіз категорії “миру” в “Государі” та “Політичному заповіті” Рішельє показує продуктивність методологічних позицій статті Марка Блока “До порівняльної історії європейських суспільств”, а також точки зору Лео Штрауса висловленої в його концепції “трьох хвиль сучасності” щодо розриву Макіавеллі зв’язку з “досучасною” політичною думкою. Результати нашого дослідження, доповнюючи думку та аргументацію Лео Штрауса, показують що в контексті аналізу категорії “миру” розрив був здійснений Макіавеллі, насамперед, з традицією Святого Августина та Томи Аквінського. Навпаки, на наш погляд, Рішельє в “Політичному заповіті” намагається пов’язати дві традиції, макіавеллієвську та “досучасну”, намагаючись запропонувати “компромісний варіант”.

Література:

Блок, 1928 – Блок М. К сравнительной истории европейских обществ. URL: <https://www.rulit.me/author/blok-mark/k-sravnitelnoj-istorii-evropejskih-obshchestv-download-163662.html> (дата звернення: 26.11.2023)

Макиавелли, 1982 – Макиавелли Н. Государь // Избранные сочинения: переводы с итальянского. М.: “Художественная литература”, 1982. С. 301-378.

Ришелье, 2008 – Ришелье А.-Ж. дю Плесси. Политическое завещание, Или принципы управления государством. М.: Ладомир, 2008. 496 с.

Саранов, 2022 – Саранов С. Методологічний вимір порівняльного аналізу категорії “миру” в “Государі” Макіавеллі та “Політичному заповіті” Рішельє // Матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції з міжнародною участю “Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції”. Суми, 2022. С. 167-171.

Саранов, 2022 – Саранов С. Категорія “миру” в “Політичному заповіті” Рішельє: загальна характеристика // Європейські історичні студії: науковий журнал. № 21. 2022. С. 94-112.

Саранов, 2022 – Саранов С. Методологічні та інтерпретаційні аспекти історичного значення “Государя” Макіавеллі у контексті розвитку теорії абсолютизму // Сумський історико-архівний журнал. 2022. № XXXIX. С. 41-49.

Саранов, 2022 – Саранов С. Проблема рецепції ідей “Государя” Макіавеллі у “Політичному заповіті” кардинала Рішельє // Сумська старовина. 2022. № LXI. С. 21-26.

Скиннер, 2009 – Скиннер К. Макиавелли. Очень краткое введение. М.: Астрель, 2009. 156 с.

Штраус, 2000 – Штраус Л. Введение в политическую философию. М.: Логос, Практикс, 2000. 364 с.

Avezou, 2004 – Avezou L. Autour du “Testament Politique” de Richelieu: A la recherche de l’auteur perdu (1688-1778) // Bibliothèque de l’École des chartes. Vol. 162, ¹ 2 (juillet-décembre 2004). Pp. 421-453.

Benoist, 1934 – Benoist Ch. Le machiavélisme. Machiavel. Deuxième partie. Paris: Librairie PLON, 1934. 288 p.

Church, 1972 – Church W. F. Richelieu and Reason of State. Princeton: Princeton University Press, 1972. 554 p.

Cousinet, 1910 – Cousinet L. “Le Prince” de Machiavel et la thйorie de l’absolutisme. Paris: Librairie nouvelle de droit et de jurisprudence Arthur Rousseau, 1910. 400 p.

- Hildesheimer, 2004 – *Hildesheimer F.* Richelieu. Paris: Flammarion, 2004. 586 p.
 Hildesheimer, 1995 – *Hildesheimer F.* Le Testament politique de Richelieu ou la règne terrestre de la raison // *Annuaire-Bulletin de la Société de l'histoire de France.* 1995. Pp. 17-34.
 Ranum, 2015 – *Ranum O.* Machiavellisme // *Dictionnaire Richelieu.* Paris: Honoré Champion éditeur. 2015. Ср. 239-241.
 Sonnino, 2015 – *Sonnino P.* Testament politique // *Dictionnaire Richelieu.* Paris: Honoré Champion éditeur. 2015. Pp. 357-358.

References:

- Blok, 1928 – *Blok M.* K sravnitelnoi istorii yevropeiskikh obshchestv [Towards a comparative history of European societies]. URL: <https://www.rulit.me/author/blok-mark/k-sravnitelnoj-istorii-evropejskikh-obshchestv-download-163662.html> [in Russian]
 Makiavelli, 1982 – *Makiavelli N.* Gosudar [The Prince]. Izbrannie sochineniya: perevodi s italyanskogo. M.: “Khudozhestvennaya literatura”, 1982. S. 301-378 [in Russian]
 Rishelie, 2008 – *Rishelie A.-Zh. dyu Plessi.* Politicheskoe zaveshchanie, Ili printsipi upravleniya gosudarstvom [Political testament, or principles of government]. M.: Lodomir, 2008. 496 s. [in Russian]
 Saranov, 2022 – *Saranov S.* Metodologichni vymir porivnyalnogo analizu kategorii “miru” v “Gosudari” Makiavelli ta “Politichnomu zapoviti” Rishelie [A methodological measurement of comparative analysis of the category “peace” in Machiavelli’s “The Prince” and Richelieu’s “Political testament”] // *Materiali III Vseukrainskoi naukovo-metodichnoi konferentsii z mizhnarodnoyu uchastyu “Tsinnisno-orientovani pidkhid v osviti i vikliki yevrointegratsii”*, Sumy, 18 chervnya 2022. s. 167-171. [in Ukrainian]
 Saranov, 2022 – *Saranov S.* Kategoriya “miru” v “Politichnomu zapoviti” Rishelie: zagalna kharakteristika [The category of “peace” in Richelieu’s “Political Testament”: general characteristics] // *Yevropeiski istorichni studii.* № 21. 2022. S. 94-112. [in Ukrainian]
 Saranov, 2022 – *Saranov S.* Metodologichni ta interpretatsiini aspekti istorichnogo znachennya “Gosudarya” Makiavelli u konteksti rozvitku teorii absolyutizmu [Methodological and interpretive aspects of the historical significance of Machiavelli’s “The Prince” in the context of the development of the theory of absolutism] // *Sumskii istoriko-arkhivnii zhurnal.* 2022. №XXXIX. S. 41-49 [in Ukrainian]
 Saranov, 2022 – *Saranov S.* Problema retseptsii idei “Gosudarya” Makiavelli u “Politichnomu zapoviti” kardinala Rishelie [The problem of reception of the ideas of Machiavelli’s “The Prince” in Cardinal Richelieu’s “Political Testament”] // *Sumska starovina.* 2022. №LXI. S. 21-26 [in Ukrainian]
 Skinner, 2009 – *Skinner K.* Makiavelli. Ochen kratkoe vvedenie [Machiavelli. A very brief introduction]. M.: Astrel, 2009. 156 s. [in Russian]
 Shtraus, 2000 – *Shtraus L.* Vvedenie v politicheskuyu filosofiyu [Introduction to political philosophy]. M.: Logos, Praksis, 2000. 364 s. [in Russian]
 Avezou, 2004 – *Avezou L.* Autour du “Testament Politique” de Richelieu: A la recherche de l’auteur perdu (1688-1778) // *Bibliothèque de l’École des chartes.* Vol. 162, № 2 (juillet-décembre 2004). Pp. 421-453 [in French]
 Benoist, 1934 – *Benoist Ch.* Le machiavélisme. Machiavel. Deuxième partie. Paris: Librairie PLON, 1934. 288 p. [in French]
 Church, 1972 – *Church W. F.* Richelieu and Reason of State. Princeton: Princeton University Press, 1972. 554 p. [in English]
 Cousinet, 1910 – *Cousinet L.* “Le Prince” de Machiavel et la théorie de l’absolutisme. Paris: Librairie nouvelle de droit et de jurisprudence Arthur Rousseau, editeur. 400 p. [in French]
 Hildesheimer, 2004 – *Hildesheimer F.* Richelieu. Paris: Flammarion, 2004. 586 p. [in French]
 Hildesheimer, 1995 – *Hildesheimer F.* Le Testament politique de Richelieu ou la règne terrestre de la raison // *Annuaire-Bulletin de la Société de l’histoire de France.* 1995. Pp. 17-34. [in French]
 Ranum, 2015 – *Ranum O.* Machiavellisme // *Dictionnaire Richelieu.* Paris: Honoré Champion éditeur. 2015. Pp. 239-241. [in French]
 Sonnino, 2015 – *Sonnino P.* Testament politique // *Dictionnaire Richelieu / Sous la direction de Françoise Hildesheimer et Dénes Harai.* Paris: Honoré Champion éditeur. 2015. Pp. 357-358.

Отримано 07.07.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 10.08.2023

Прийнято до друку 25.08.2023

Submitted 07.07.2023

Received in revised form 10.08.2023

Accepted for publication 25.08.2023

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.50

ANATOLIYV.GONCHARENKO
Sumy State University (Ukraine)

THE CHINA IN FOREIGN POLICY OF THE US PRESIDENT RICHARD NIXON ADMINISTRATION (JANUARY-FEBRUARY 1969)

Abstract. *The article investigates the formation of the foreign policy course of US President Richard M. Nixon on China in January-February 1969. The practical implementation of pre-election initiatives by the administration of President Richard M. Nixon in the Chinese direction in January-February 1969 was studied. There were analyzed reasons, course and consequences of the intensification of Washington's foreign policy strategy toward Beijing during the investigated period. The role of various groups in the American establishment in the process of forming the foreign policy course of the new administration towards China in January-February 1969 is outlined. It describes the specific US foreign policy actions towards communist China at the beginning of Richard M. Nixon's presidential period.*

Despite the presence in the political, academic, and social circles of the United States of certain attitudes in favor of the recognition of the People's Republic of China as the political reality of international life, the question of the legal recognition of China in the second half of the 1960s constantly moved to the background.

The victory of Richard M. Nixon in the presidential election in 1968 was accompanied by a series of changes in the system of geopolitical and military priorities of the United States. The new administration's more realistic approach to China was due primarily to the fact that Beijing, which renounced its alliances and claimed the role of a "third force", was a strong player in the international arena. Moreover, the policy of Kennedy-Johnson did not justify itself, as China has intensified its foreign policy, and established relations with many countries, including the US allies.

At the beginning of the presidency of Richard M. Nixon, in January-February 1969, his administration managed to quickly develop and begin to implement a holistic concept of "new policy" for China. His Chinese policy was inextricably linked to the US foreign policy in Asia and reflected the clash of American and Chinese interests in the region. At the same time, the representatives of the American establishment had a clear idea of how they could influence Soviet-Chinese relations in order to deepen the rift between the USSR and China and what concrete benefits they could derive from this.

A number of objective and subjective factors did not prevent the administration of the 37th President of the United States, Richard M. Nixon, radically changing Washington's Chinese policy. Communist China continued to be recognized as a powerful factor in the US-Soviet dialogue.

In spite of this, in the late 60s of the twentieth century, the objective preconditions began to evolve gradually, which promoted the normalization of US-China relations in the future and allowed to resolve most of the controversial issues that ultimately led to the international recognition of the People's Republic of China by the United States of America.

Keywords: *USA, PRC, ROC, China, foreign policy, American-Chinese relations, Richard Nixon, Henry Kissinger.*

Citation. Goncharenko A.V. The China in foreign policy of the US president Richard Nixon administration (january-february 1969). *Sumskiy istoriko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.50-63. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.50

ГОНЧАРЕНКО А.В.

Сумський державний університет (Україна)

**КИТАЙ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА
США РІЧАРДА НІКСОНА (СІЧЕНЬ–ЛЮТИЙ 1969 Р.)**

Анотація. У статті досліджено еволюцію зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в січні-лютому 1969 р. Проаналізовані причини, хід та наслідки активізації зовнішньополітичної стратегії США у китайському напрямку протягом періоду, що вивчається. Охарактеризовано практичну реалізацію зовнішньополітичних ініціатив адміністрації Р. Ніксона щодо КНР у в січні-лютому 1969 р. Висвітлено позицію Білого Дому у протистоянні КНР–КР, а також конкретні зовнішньополітичні дії Вашингтону щодо Пекіну та Тайбею. Окреслено роль різних угруповань в американському істеблішменті у процесі розвитку зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в січні-лютому 1969 р.

Не дивлячись на наявність у політичних, академічних і громадських колах США певних настроїв стосовно визнання КНР як політичної реальності міжнародного життя, питання юридичного визнання Китаю в другій половині 60-х років ХХ ст. постійно відходило на другий план.

Перемога Річарда Ніксона на президентських виборах 1968 р. супроводжувалася цілою низкою змін у системі геополітичних і військових пріоритетів США. Більш реалістичний підхід нової республіканської адміністрації щодо Китайської Народної Республіки був зумовлений насамперед тим, що Пекін, який відмовився від альянсів і претендував на роль “третьої сили”, став потужним гравцем на міжнародній арені. Крім того, політика Кеннеді–Джонсона не виправдала себе, оскільки Китай активізував свою зовнішню політику, налагодив відносини з багатьма країнами, в тому числі з союзниками Сполучених Штатів Америки.

На початку президентства Річарда Ніксона в січні-лютому 1969 р. його адміністрації вдалося швидко розробити і почати реалізацію цілісної концепції “нової політики” стосовно Китаю. Китайська політика нової адміністрації була нерозривно пов’язана з зовнішньою політикою США в Азії і відображала зіткнення американських і китайських інтересів у цьому регіоні. Водночас представники американського істеблішменту мали чітке уявлення про те, як вони могли б вплинути на радянсько-китайські відносини з метою поглиблення розколу між СРСР і КНР і яку конкретну вигоду вони могли б отримати від цього.

Ціла низка об’єктивних і суб’єктивних факторів не завадила адміністрації 37-го президента США Річарда Ніксона радикально змінити китайську політику Вашингтону. Комуністичний Китай продовжував визнаватися потужним чинником американсько-радянського діалогу.

Завдяки цьому наприкінці 60-х років ХХ ст. поступово почали складатися об’єктивні передумови, які сприяли нормалізації американсько-китайських відносин у майбутньому та дозволили вирішити більшість суперечливих питань, що врешті-решт призведе до міжнародного визнання Китайської Народної Республіки Сполученими Штатами Америки.

Ключові слова: США, КНР, КР, Китай, зовнішня політика, американсько-китайські відносини, Річард Ніксон, Генрі Кіссінджер.

Цитування. Гончаренко А.В. Китай у зовнішній політиці адміністрації президента США Річарда Ніксона (січень–лютий 1969 р.) // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.50-63. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.50

У 60-х роках ХХ ст. США сприймали КНР як свого основного конкурента у протистоянні за ідеологічний, військово-політичний та економічний вплив на Азійському континенті. Формування зовнішньополітичного курсу щодо комуністичного Китаю було важливою складовою частиною геополітичної стратегії Білого Дому та відбувалось у контексті розробки американської геополітичної доктрини, підґрунтя якої сформували зовнішньополітичні концепції “стримування” та “відкидання” комунізму, які мали забезпечити ідеологічне обґрунтування зовнішньої політики США. У геополітичних категоріях Вашингтон розглядав систему міжнародних відносин як біполярне протистояння США-СРСР. При цьому радянський комунізм у 60-х роках ХХ ст. досить часто ототожнювався з монолітним блоком СРСР, КНР і соціалістичних країн Східної Європи.

Джерельна база та історіографія порушеної нами проблематики багаточисельна. Основу джерельної бази статті складають багатотомні збірники офіційних документів уряду США, присвячені питанням зовнішньої політики та міжнародних відносин (Foreign Relations, 2003; Foreign Relations, 2006). З поміж мемуарної, публіцистичної та наукової літератури, авторами якої були безпосередні учасники подій, перш за все, необхідно відзначити праці провідних державних діячів США наприкінці 60-х – у першій половині 70-х років ХХ ст. Р. Ніксона та Г. Кіссінджера (Nixon, 1967; Nixon, 1978; Kissinger, 1979; Кіссінджер, 1997; Kissinger, 2007; Кіссінджер, 2013).

Серед великої кількості праць зарубіжних дослідників, перш за все, треба виокремити роботи А.Д. Барнетт “Нова політика щодо Китаю”, В. Барр “Стенограми Кіссінджера” та “Китайсько-американські відносини”, П. Койєр “Конгрес, Китай і Холодна війна: внутрішня політика та китайсько-американське зближення і нормалізація, 1969–1980” (Barnett, 1971; Burr, 1998; Burr, 2001; Coyer, 2013).

Американсько-китайські відносини у 60–70-х роках ХХ ст. активно досліджували радянські вчені С. Сергейчук, В. Воронцов, С. Меркулов, Б. Занегін та інші (Сергейчук, 1973; Воронцов, 1979; Меркулов, 1980; Занегин, 1984; Место Китая, 1987). Проте їх праці відверто тенденційні, а також мають антиамериканську та антикитайську спрямованість. Сучасні російські історики І. Цветков, А. Давидов, Г. Зиновьев, А. Дегтярьов, М. Широков, В. Юнгблюд частково переглянули догмати радянської історіографії (Цветков, 2000; Давыдов, 2005; Зиновьев, 2007; Дегтярёв, 2008; Широков, 2009; Юнгблюд, 2018). Однак їх роботи не завжди мають об’єктивний характер.

В українській історіографії проблеми різні аспекти зовнішньої політики США щодо КНР у другій половині 60-х – першій половині 70-х років ХХ ст. досліджували О. Шевчук, І. Підберезних, С. Пронь, В. Мельніченко, О. Іванов, Т. Гукало, А. Гончаренко (Шевчук, 2008; Підберезних, 2012; Пронь, 2012; Пронь, 2016; Мельніченко, 2014; Іванов, 2016; Гукало, 2017; Гончаренко, 2018; Гончаренко, 2019; Гончаренко, 2021; Гончаренко, 2022; Гончаренко, 2023).

Отже, мета статті – на основі аналізу документальних джерел, враховуючи вивчення порушеної проблематики вченими різних країн, дослідити зовнішню політику адміністрації президента США Р. Ніксона щодо Китаю в січні-лютому 1969 р.

Необхідність формування нової політики щодо Китаю Річард Мілгаус Ніксон оприлюднив ще в 1967 р. у своїй програмній статті «Азія після В’єтнаму», яка була опублікована в журналі “Foreign Affairs”. В цій статті кандидат в президенти від Республіканської партії США запропонував сприйняти “реальність Китаю” і перейти до реалізації політики, яка сприяла б поверненню КНР у міжнародне співтовариство як «великої і прогресивної нації, а не епіцентру світової революції» (Nixon, 1967). Р. Ніксон також стверджував, що США та весь світ виграють від зближення з Китаєм. Він вважав це необхідністю через розміри та неминучий вплив КНР. Крім того, Китай міг стати гарною противагою СРСР. “Світ не може бути в безпеці, – зазначав Річард Ніксон, –

поки Китай не зміниться. Таким чином, наша мета ... має полягати у тому, щоб викликати зміни" (Nixon, 1967). Р. Ніксон вважав можливим переконати Пекін у необхідності вгамувати імперські амбіції і зосередитися на вирішенні внутрішніх проблем. Маючи жорстку антикомуністичну позицію Р. Ніксон розглядав зближення з КНР у ситуації, що склалася, як менше із зол. Він також попереджав щодо "поступок Китаю сфери впливу" в Азії та закликав до посилення некомуністичної Азії перед тим, як "розпочнеться діалог з континентальним Китаєм" (Garthoff, 1994: 242).

Відразу після своєї номінації у 1968 р. у кандидати в президенти Річард Ніксон відзначив: "Ми не повинні забувати про Китай. Ми повинні шукати можливості для переговорів з ним та з СРСР... Ми не повинні лише спостерігати за змінами, ми повинні прагнути створювати ці зміни" (Garthoff, 1994: 243). Генерал В. Волтерс, знайомий з Р. Ніксоном ще з часів його віце-президентства (1953–1961 рр.), зазначав, що Р. Ніксон запросив його на бесіду в січні 1969 р., під час якої повідомив, що "він хотів би встановити з китайцями контакт" (Garthoff, 1994: 243).

Подібні погляди поділяли не всі представники консервативних кіл Республіканської партії США, яка в той час була надійним союзником уряду Чан Кайші в Китайській Республіці (КР) на Тайвані. Ідею встановлення контактів із Пекіном висували також провідні політики-демократи, серед яких були М. Менсфільд та Е. Кеннеді. Р. Ніксон зустрічав розуміння своєї позиції з боку деяких американських дипломатів. Подібних поглядів дотримувався посол США в Індонезії М. Грін, який після перемоги Р. Ніксона на президентських виборах був призначений заступником державного секретаря зі Східної Азії та Тихого океану (Широков, 2009: 128).

Під час президентської кампанії 1968 р. Р. Ніксон активно використовував зовнішньополітичні концепції своїх політичних опонентів – лібералів, які мали репутацію "умиротворителів комунізму". При цьому він користувався безперечною перевагою в цьому, оскільки належав до консервативних кіл. Республіканський кандидат був прихильником активного використання китайського фактору в американській зовнішній політиці і віддавав належне концепції "балансу сил" (Mazo, 1968: 312). Саме ця концепція поступова вийшла на провідні позиції в зовнішньополітичній стратегії США.

До 1968 р. Річард Ніксон шість разів відвідував КР і був добре знайомий з її керівником Чан Кайші (1950–1975 рр.). У липні 1953 р., будучи віце-президентом, він повідомив лідеру Тайваня, що Президент США Д. Ейзенхауер не підтримує його плани захоплення материкового Китаю. Ще під час першої своєї поїздки Р. Ніксон переконався у тому, що Гоміндан немає можливостей повернутися до влади у Китаї. У 1965–1967 рр. Р. Ніксон здійснив дві поїздки до країн Азії, під час яких ділився зі своїми співрозмовниками міркуваннями про необхідність навести мости з Китаєм, чим викликав їх подив (Зиновьев, 2007: 56; Широков, 2009: 127).

Про необхідність зміни китайської політики Вашингтону Р. Ніксон неодноразово зазначав під час своєї передвиборчої кампанії. Так, 9 серпня 1968 р. в одному зі своїх інтерв'ю він висловив думку про те, що США необхідно шукати можливості домовитися з Китаєм (Kissinger, 1979: 164).

Проте США глибоко зав'язли у війні у В'єтнамі щоб докорінно змінити політику щодо КНР. Крім того, у політичному та академічному середовищі лунали заклики щодо небезпеки зближення з Китаєм. Такої позиції притримувалися провідні американські фахівці з СРСР Дж. Кеннан, Ч. Болен, Л. Томпсон та Ф. Колер, які вважали, що покращення відносин з Пекіном загрожує загостренням протистояння з Радянським Союзом (Киссинджер, 2013: 221-223).

Спочатку Річард Ніксон вважав, що зацікавленість СРСР в американській підтримці КНР допоможе домовитися у вирішенні в'єтнамської проблеми. Відразу після перемоги

на президентських виборах 1968 р. і ще до інавгурації Р. Ніксон через свого радника із зовнішньополітичних питань, колишнього конгресмена Р. Елсворта, довів до відома радянського керівництва, що хотів би співпрацювати для врегулювання ситуації у В'єтнамі. Р. Елсворт під час зустрічі із послом СРСР у США А. Добриніним (1962–1986 рр.) у листопаді 1968 р. підкреслив, що пріоритетними завданнями нової адміністрації буде виведення американських військ з В'єтнаму та обмеження гонки ядерних озброєнь. Він також зазначив, що Р. Ніксон сподівається отримати допомогу з боку СРСР у в'єтнамській проблемі, і хотів би знати, що Радянський Союз хоче натомість. Проте ця ініціатива американської сторони, як і схожі прохання адміністрації Ліндон Джонсона, залишилися без відповіді (Зиновьев, 2007: 55; Широков, 2009: 128).

Хоча у Вашингтоні визнавали значну роль Москви у врегулюванні в'єтнамського конфлікту, проте чітко розуміли, що закінчення війни залежить не тільки від її позиції. США знали, що Китай надає значну військову та економічну допомогу В'єтнаму. Пізніше Г. Кіссінджер констатував, що Білий Дім прагнув до зближення з КНР, щоб тиснути на Ханой, що могло спонукати північних в'єтнамців до врегулювання індокитайського конфлікту (Burr, 1998: 12). США вирішили зробити деякі кроки назустріч Пекіну, сподіваючись, таким чином, спонукати СРСР до взаємодії з В'єтнамом.

У Китаї уважно придивлялися до переможця американських президентських виборів 1968 р. Керівники КНР побоювалися СРСР та недовірливо ставилися до ДРВ, яка схилялася до союзу з Москвою і віддалялася від Пекіну. Покращення відносин із Вашингтоном було вигідно китайським лідерам, оскільки могло зміцнити їх позиції у протистоянні з Радянським Союзом. Тому відразу після перемоги Р. Ніксона на президентських виборах у листопаді 1968 р. зовнішньополітичне відомство Китаю запропонувало провести переговори про укладання китайсько-американської угоди про нормалізацію відносин згідно з принципами мирного співіснування. Крім того, 28 листопада 1968 р. Пекін виступив з ініціативою організації зустрічі послів двох країн у Варшаві 20 лютого 1969 р. Це був сигнал американському президенту, який дотримувався поглядів про необхідність перебудувати свою політику з урахуванням “реалій у Китаї” (Системная история, 2006: 334; Широков, 2009: 128).

Внаслідок цього, збереження негативного сприйняття КНР у США у контексті реалізації Білим Домом власної зовнішньої політики ставало безперспективним. В адміністрації президента це чітко розуміли. Розробка нового підходу щодо Пекіну дозволила не лише зменшити конфліктність у двосторонніх відносинах, але і перейти до перегляду американської далекосхідної стратегії, що обумовлювалося спектром різних причин. Принципово інша розстановка сил в Азії у порівнянні з тією, яка існувала після закінчення Другої світової війни і в 50-х роках ХХ ст., зміцнення незалежних національних держав, зростання місцевого націоналізму, розмах національно-визвольних рухів, націлених, в тому числі, і проти проамериканських режимів, робили політично і економічно не вигідним і все більш складним збереження присутності США в цьому регіоні (Давыдов, 2005: 111).

Замість концепції “стримування китайського агресивного комунізму”, яку було проголошено в 50-х роках ХХ ст., у другій половині 60-х років ХХ ст. США в Азії зіткнулися з необхідністю боротьби не з “китайською експансією”, а з національно-визвольним рухом у багатьох країнах. Важливим елементом нового підходу США щодо Китаю стала переоцінка зовнішньополітичних можливостей КНР. Під час “культурної революції” виявилися глибокі протиріччя між різними угрупованнями в китайському керівництві, запекла боротьба, ареною якої стала вся країна, які дозволили архітекторам американської зовнішньої політики припустити, що головною проблемою для Пекіну протягом тривалого періоду буде врегулювання внутрішніх проблем у країні, а не

зовнішньополітична експансія (Morgenthau, 1969: 97-195; Morgenthau, 1972: 320-395). Ці прогнози наприкінці 60-х років ХХ ст. переконали Вашингтон у відсутності загрози американським інтересам у Східній Азії з боку Пекіна. Це призвело до того, що у листопаді 1968 р. США припинили патрулювання Тайванської протоки і висловили зацікавленість у переговорах з китайською стороною (Kissinger, 1979: 187).

Фактичний вихід Китаю з комуністичного блоку і значне зростання антирадянського наголосу в зовнішній політиці Китаю сприяли появі нових привабливих перспектив для Білого Дому – використання для зміцнення власних позицій нового міждержавного конфлікту між колишніми ідейно-політичними союзниками, які перетворюються на непримиренних ворогів.

Намагання відновити реалізацію політики “балансу сил”, яку США вдало реалізовували в минулому, активно підтримувалося представниками школи “політичного реалізму”, один з апологетів якої Генрі Альфред Кіссінджер обійме посаду помічника президента з питань національної безпеки (1969–1975 рр.) в новій адміністрації. Аналізуючи антирадянські заходи КНР у сукупності з значними людським ресурсами і постійним зростанням ядерного потенціалу Китаю в контексті появи нового “центру сили”, представники “політичного реалізму” наполягали на переході від “біполярної” до “мультиполярної” політики. Одним з найважливіших її елементів повинна бути нормалізація відносин з Пекіном, доведення їх до рівня радянсько-американських відносин (Barnett, 1971: 124; Moorsteen, 1971: 52).

Китайські ініціативи адміністрації Р. Ніксона підтримували інші впливові політики-республіканці. Г. Кіссінджер, згадуючи бесіду з Н. Рокфеллером у липні 1968 р. відзначає, що його співрозмовник констатував: “Нам потрібно навчитися вести справи з різними конкуруючими центрами комуністичної влади... Я б почав діалог з комуністичним Китаєм. Діючи в тонкому трикутнику відносин між Вашингтоном, Пекіном і Москвою, ми покращуємо можливості угод з кожним, оскільки ми збільшуємо наші можливості стосовно обох” (Kissinger, 1979: 205).

У січні 1969 р. Р. Ніксон зазначив, що “зв’язки з Радянським Союзом мають стати важливим фактором у справі збереження миру”, але при цьому зауважив, що “радянсько-китайський розкол нам вигідний” (Nixon, 1978: 426).

Напередодні інавгурації в січні 1969 р. Р. Ніксон запропонував відновити перервані в 1963 р. американсько-китайські переговори на рівні послів у Варшаві. І хоча через різні причини цього зробити не вдалося, проте всім було ясно, що новий президент має намір унести у політику США серйозні корективи (Цветков, 2000; Косов, 2014: 346). Під час інавгураційної промови 20 січня 1969 року Президент США Річард Мілгаус Ніксон (1969–1974 рр.) зазначив щодо КНР, що жоден народ у світі не повинен жити в умовах “озлобленої ізоляції” (First Inaugural, 1969).

Підготовка до розробки нового зовнішньополітичного курсу США щодо КНР розпочала з перших днів діяльності республіканської адміністрації на початку 1969 р. Перш за все, треба було прийняти цілу низку односторонніх рішень, які Вашингтон міг зробити без загрози поставити себе в невідповідне становище і які не вимагали б відповідних дій з боку Пекіну. Не варто забувати і про особисті амбіції президента, який хотів увійти в історію як людина, яка розпочала діалог із Китаєм (Kobierecki, 2016: 304-316).

Відразу після приходу в Білий Дім Річард Мілгаус Ніксон призначив на посаду Державного секретаря США Вільяма Пірса Роджерса (1969–1973 рр.). Президент бачив у ньому “сильного адміністратора” та “винахідливого переговорника”, який один міг знаходити компроміс із комітетом Сенату у міжнародних справах, який очолював Дж. Фулбрайт (Nixon, 1978: 339).

Державний секретар не мав значного впливу на формування системи управління зовнішньою політикою, оскільки апарат зовнішньополітичного відомства знаходився під контролем Ради національної безпеки (РНБ) та її керівника. Крім того, співробітник РНБ М. Хальперін розробив нову систему функціонування цього органу, відповідно до якої практично вся влада та інформація концентрувалися в руках помічника з питань національної безпеки. Р. Ніксон схвалив цю систему, згідно з якою Г. Кіссінджер формулював та визначав повістку засідань, розглядав варіанти доповідей, підготовлених фахівцями Державного департаменту, Міністерства оборони та інших відомств, до компетенції яких входили ці питання. Контролюючи всі доповіді президенту, готуючи супровідні записки та надаючи рекомендації, Генрі Кіссінджер фактично нарівні з главою держави ухвалював важливі зовнішньополітичні рішення максимально виключивши вплив на них бюрократії (Hersh, 1983: 35; Дегтярєв, 2008: 72). Дослідники відзначали ворожість Г. Кіссінджера щодо бюрократичної моделі прийняття рішень, яка, на його думку, полягала у виборі трьох можливих варіантів продовження колишньої політики чи двох абсурдних альтернатив їй (Stoessinger, 1984: 238).

До приходу в адміністрацію Р. Ніксона Г. Кіссінджер працював у Раді з міжнародних відносин, очолював програму оборонних досліджень у Центрі міжнародних відносин при Гарвардському університеті, консультував губернатора Нью-Йорка М. Рокфеллера та був одним із найбільш відомих експертів у питанні використання ядерної зброї. Взяти його у свою команду Р. Ніксону порадив один із найбільш впливових американських політиків Г. Кебот Лодж.

Нова системи ухвалення зовнішньополітичних рішень дозволила Р. Ніксону розпочати реалізацію змін у китайській політиці США. Спочатку Г. Кіссінджер, на думку американських фахівців-міжнародників, не був добре знайомий з китайською проблематикою (Kalb, 1974: 259-260). Для того, щоб він зміг зрозуміти характер необхідних змін у політиці США щодо Китаю, Річард Ніксон порадив йому прочитати свою статтю "Азія після В'єтнаму", опубліковану в "Foreign Affairs" у 1967 р. (Hersh, 1983: 35), яка містила основні положення нової політики щодо КНР.

Саме Г. Кіссінджеру Р. Ніксон доручив опікуватися китайським напрямком зовнішньої політики Вашингтону. Помічник президента з питань національної безпеки зіграв одну із головних ролей у формуванні нового зовнішньополітичного курсу щодо КНР. Він досить швидко створив навколо себе дієздатну команду зі спеціалістів-синологів, які мали вивчити сутність проблеми та розпочати активну роботу, а також запросив до РНБ фахівців-синологів – Дж. Холбріджа з Державного департаменту, В. Лорда з Міністерства оборони та інших.

Внаслідок цього, Г. Кіссінджер вже у січні 1969 р. оприлюднив власне бачення реалізації президентських ініціатив щодо Китаю. Перш за все, він запропонував активніше використовувати «польський» канал для відновлення дипломатичних зв'язків між Вашингтоном та Пекіном. Р. Ніксон визнавав важливість переговорів у Варшаві. Водночас він розглядав їх як один із способів формування сприятливого ставлення до своєї адміністрації з боку КНР з метою реалізації нової китайської політики США (Дегтярєв, 2008: 72).

Наприкінці січня 1969 р. Річард Ніксон запропонував довіреним співробітникам своєї адміністрації з'ясувати, чи не можна встановити прямі контакти з КНР (Сергейчук, 1973: 188; Меркулов, 1980: 12; Мельніченко, 2014: 136). Обізнані американські журналісти відзначали, що китайське керівництво, у свою чергу, використовує свої зв'язки з Японією, щоб повідомити Вашингтон, що вони зацікавлені у встановленні ділових контактів із новим мешканцем Білого Дому (The New York, 1969).

Важливою умовою відновлення стосунків між двома країнами на початковому етапі Р. Ніксон вважав конфіденційність (Foreign Relations, 2006: 7). Вона була важлива з кількох причин: по-перше, в умовах загострення військово-політичного та ідеологічного протистояння двох світових секретний характер переговорів з проблем американсько-китайських відносин надавав можливість це зробити без тиску ззовні та загрози зниження міжнародного престижу США. По-друге, контекст переговорів мав залишитися не відомим Москві (Kissinger, 1979: 232; Gaddis, 2005: 304), що надавало Вашингтону перевагу при обговоренні умов “розрядки” між США та СРСР. По-третє, для того щоб уникнути витоку інформації, Р. Ніксон намагався обмежити коло урядовців відомств, залучених до встановлення відносин з Пекіном.

Нова адміністрація прийняла пропозицію Пекіну щодо відновлення американсько-китайських переговори послів у лютому 1969 р., проте не могла піти на серйозні поступки Китаю в тайванській проблемі та у питанні про представництво КНР в ООН. 27 січня 1969 р. під час прес-конференції Р. Ніксон зазначив: “Було б великою помилкою змінювати політику США щодо прийняття КНР в ООН, а також виконати вимогу Китаю вигнати Китайську Республіку – відповідального члена міжнародної спільноти – з цього органу” (Burr, 1998: 77).

У 1950–1960 рр. США проводили рішення про мораторій на вступ КНР до ООН під приводом того, що комуністичний Китай не є “миролюбною державою”. До 1969 р. щороку більшість держав висловлювалися за продовження членства КР у цій організації. В свою чергу Вашингтон вимагав під Пекіну, щоб тайванська проблема була врегульована мирним шляхом. Проте оскільки Китай наполягав на тому, що врегулювання цього питання є його внутрішньою справою, у США вважали статус Тайваню неврегульованим, надаючи цій проблемі міжнародного характеру. Відразу після інавгурації Річарда Ніксона офіційна преса КНР охарактеризувала його як нового “представника кліки буржуазних монополій”, які переслідують “порочні амбіції американського імперіалізму, продовжують проводити політику експансії та агресії у всьому світі” (Foreign Relations, 2003: 244).

На початку лютого 1969 р. Р. Ніксон доручив Г. Кіссінджеру розробити план заходів, спрямованих на встановлення офіційних відносин із КНР (Foreign Relations, 2006: 7). У результаті співробітниками РНБ були розроблені практичні рекомендації, які передбачали встановлення секретних відносин з китайським керівництвом, а також реалізацію пропагандистських заходів, що сигналізували б Пекіну про готовність Вашингтона рухатися в різних напрямках своєї китайської політики (Daalder, 1998: 19; Дегтярєв, 2008: 72; Косов, 2014: 347).

Ці заходи були визначені дослідженнями РНБ, які отримали назву “політика малих кроків”, що передбачала поступове зняття обмежень на імпорту певних товарів із Китаю, а також на культурні та туристичні обміни між двома країнами (Daalder, 1998: 16). Р. Ніксон вирішив реалізувати ці пропозиції, використовуючи їх як перші кроки на шляху до встановлення відносин з Пекіном.

Початком діалогу нової республіканської адміністрації з китайською стороною мала стати зустріч у Варшаві 20 лютого 1969 р. У 1955–1968 рр. переговори у Варшаві були єдиним офіційним каналом зв’язку між двома країнами, але регулярність зустрічей послів США та КНР постійно скорочувалася: із сімдесяти трьох у 1955–1957 р., до двох у 1967 р. та однієї у 1968 р.

Генрі Кіссінджер виділяв декілька причин, які спонукали китайське керівництво відновити діалог. Серед них відзначалися внутрішні труднощі в КНР, продовження мирних переговорів щодо в’єтнамського питання в Парижі, напруженість у радянсько-китайських відносинах, прагнення з’ясувати можливість пом’якшення позиції США щодо Тайваню. Г. Кіссінджер запропонував Р. Ніксону чотири варіанти американської позиції на майбутніх переговорах (Foreign Relations, 2006: 11-15).

Перший полягав у тому, щоб продемонструвати Пекіну готовність Вашингтона обговорювати нормалізацію двосторонніх відносин на основі мирного співіснування та невтручання у внутрішні справи інших країн, але без відмови США від зобов'язань щодо КР. В якості другого варіанта Г. Кіссінджер пропонував показати готовність Білого Дому вступити у серйозні переговори з КНР, одночасно з демонстрацією готовності переглянути військову присутність США в зоні Тайванської протоки. Третя альтернатива полягала у реакції на китайські заклики про мирне співіснування. Радник президента з питань національної безпеки вважав, що необхідно дати можливість Пекіну висловити свої пропозиції щодо американсько-китайських відносин. Як останній варіант Г. Кіссінджер пропонував зайняти жорстку позицію на майбутніх переговорах, виступивши з критикою зовнішньої політики КНР. Цей варіант мав продемонструвати китайській стороні неможливість досягнення компромісу в умовах зовнішньополітичної лінії, що проводиться Пекіном (Foreign Relations, 2006: 11-15).

Проте переговори, які мали розпочатися 20 лютого 1969 р., не відбулися. 18 лютого 1969 р. Китай повідомив Білий Дім про скасування зустрічі послів у зв'язку з втечею китайського дипломата Ляо Хошу до США. Пекін звинуватив Вашингтон у тому, що "уряд США інспірував зраду колишнього китайського тимчасового повіреного у справах у Гаазі, який потім був відправлений до Сполучених Штатів" (Меркулов, 1980: 11; Широков, 2009: 128; Мельніченко, 2014: 136).

На думку аналітиків Державного департаменту зустріч була скасована через відсутність згоди та нерішучість у вищих колах китайського керівництва напередодні підготовки IX з'їзду КПК (Foreign Relations, 2006: 15). Вашингтон, у свою чергу, залишив для Пекіна відчинені двері для переговорів, направивши листа до посольства КНР у Польщі, в якому повідомлялося, що американський уряд готовий продовжити серію зустрічей між урядами двох держав на рівні послів у Варшаві або будь-якому іншому спільно узгодженому місці (Foreign Relations, 2006: 15). Одночасно з спробами відновлення регулярних зустрічей між представниками США та КНР у Польщі Р. Ніксон і Г. Кіссінджер реалізовували розроблені РНБ ініціативи нормалізації відносин із Пекіном.

У КНР теж демонстрували зацікавленість у продовженні контактів. Офіційні китайські кола, висвітлюючи першу прес-конференцію президента США Р. Ніксона, не прокоментували його зауваження щодо необхідності зміни китайської політики – це був очевидний контраст з їхньою реакцією на подібну заяву прем'єр-міністра Японії Е. Сато в той же самий час. Крім того, інавгураційну промову Р. Ніксона у Китаї було опубліковано без коментарів – другий сигнал. Аналітики управління розвідки та досліджень Державного департаменту відзначали "значні недоліки" у китайській пропаганді, вважаючи, що Пекін "тримає деякі варіанти відкритими", ймовірно, через побоювання щодо СРСР (Burr, 2001: 78).

Слід зазначити, що до березня 1969 р. у зовнішній політиці адміністрації Р. Ніксона питання про нормалізацію відносин з КНР було складовою в'єтнамської проблеми. На початку його президентства пріоритетними, крім в'єтнамського питання, як і раніше були переговори з Москвою з проблем європейської безпеки, ОСО та ситуації на Близькому Сході. Переломним моментом став конфлікт на радянсько-китайському кордоні в березні 1969 р. (Kissinger, 1979: 209-212).

Нова республіканська адміністрація не могла відразу ж піти на серйозні поступки Пекіну, особливо у тайванській проблемі та у питанні представництва КНР в ООН, які хвилювали Китай насамперед. Білий Дім був змушений враховувати антикитайські настрої Конгресу та частини громадськості США. Тому після того, як сподівання китайської сторони на різку зміну позиції Вашингтона щодо Пекіну в зв'язку з перемогою Р. Ніксона на президентських виборах не виправдалися, Китай знову активізував

антиамериканську пропаганду, накинувшись із різкими нападками на американського президента (Воронцов, 1979: 34; Косов, 2014: 348). Очевидно, що сторонам потрібен час на руйнування демонізованих ідеологічних образів один одного та розробку продуманої політики в АТР (Kissinger, 1979: 189).

Незважаючи на зростання розуміння в політичних колах необхідності визнання комуністичного Китаю як реальності міжнародного життя, питання про фактичне та юридичне визнання КНР у другій половині 60-х років ХХ ст. постійно відсувалося на другий план. Навіть у 1968 р. коли країну охопив масовий антивоєнний рух, опитування громадської думки показували, що незважаючи на критичне ставлення до ситуації у В'єтнамі, збереження американської військової присутності в Індокитаї схвалювалося, перш за все, внаслідок "китайського фактору".

Розгортання в КНР "культурної революції" з екстремізмом її зовнішньополітичних ідей та постулатів також сприяло цьому. Китай сприймався в США як агресивна і непередбачувана держава, здатна на будь-яку міжнародну авантюру. Американські засоби масової інформації з ворожістю висловлювалися щодо Пекіну в другій половині 60-х років ХХ ст. Проте це вороже сприйняття почало значно зменшуватися внаслідок прикордонного інциденту між КНР і СРСР у березні 1969 р.

Таким чином, наприкінці 60-х років ХХ ст. США зіткнулися відразу з кількома внутрішніми кризами – політичною, економічною та соціальною, які були детерміновані, перш за все, війною у В'єтнамі. Припинення цієї війни вимагала значна частина суспільства.

Китайська політика адміністрації Р. Ніксона формувалася на основі декількох взаємозалежних факторів. Перш за все, з самого початку президент розумів, що він не зможе завершити війну у В'єтнамі без активної підтримки з боку КНР та СРСР.

Р. Ніксон усвідомлював, що монолітний комуністичний блок перестав бути реальністю внаслідок глибокого радянсько-китайського розколу. Він вважав, що зможе використати посилення протиріч між Китаєм та Радянським Союзом з метою посилення геополітичних позицій США у грі за баланс сил на світовій арені.

Р. Ніксон і Г. Кіссінджер сприймали Пекін не лише як корисного помічника у "тристоронній дипломатії" (США–СРСР–КНР), а й як потенційний ринок для просування американських економічних інтересів.

Саме тому, у січні-лютому 1969 р. Річард Ніксон і Генрі Кіссінджер сконцентрувалися на розробці політики розрядки щодо Китаю. На думку президента Р. Ніксона нова китайська політика мала бути ще одним засобом стримування, який узгоджується з доступними ресурсами. Це була спроба переглянути глобальні інтереси США для ефективного розподілу власних можливостей, обмеженість яких виявилася під час війни у В'єтнамі.

В адміністрації Р. Ніксона вважали, що перехід від ворожості до розрядки у китайській політиці США може надати нові істотні переваги. Це скоротило б відповідальність Вашингтону за забезпечення регіональної безпеки в Азії та дозволило б вивести американські війська з В'єтнаму.

Покращення відносин із Пекіном також дозволило б запобігти можливому зближенню СРСР та КНР. Останнє було важливо у контексті глобальної військової стратегії США, яка базувалася на концепції "двох з половиною воєн". Згідно з цією концепцією США одночасно могли вести дві великі війни – одну в Азії проти Китаю, а іншу – в Європі. В той же час могла вестися ще одна менш масштабна війна.

Нормалізація відносин між США та КНР могла призвести до утворення американсько-китайського альянсу проти СРСР. Унаслідок цього, Радянський Союз на думку архітекторів зовнішньої політики США почав би прагнути налагодження відносин з Вашингтоном, конкуруючи в цьому з Пекіном. Розрядка напруги між СРСР та США,

встановлення дружніх американсько-китайських відносин та ворожість між Китаєм та Радянським Союзом були взаємопов'язані. Внаслідок чого, США опинилися в найбільш виграшному становищі в цьому стратегічному трикутнику.

Література:

- Воронцов, 1979 – *Воронцов В.Б.* Китай и США: 60–70-е годы. Москва: Наука, 1979. 172 с.
- Гончаренко, 2018 – *Гончаренко А.В., Ключко М.О.* КНР у зовнішній політиці США у період президентства Ліндона Джонсона, 1963–1969 рр. // Сумська старовина. 2018. №LIII. С. 50-62.
- Гончаренко, 2019 – *Гончаренко А.В., Полякова Л.Г.* Зовнішня політика США щодо КНР під час президентства Джеральда Форда: 1974–1977 роки // Сумський історико-архівний журнал. 2019. №XXXII. С. 46-56.
- Гончаренко, 2021 – *Гончаренко А.В.* Політика адміністрації президента США Дж.Ф. Кеннеді щодо Китаю (вересень 1961– листопад 1963 рр.) // Сумська старовина. 2021. №LIX. С. 53-65.
- Гончаренко, 2022 – *Гончаренко А.В.* Формування зовнішньополітичного курсу адміністрації президента США Дж. Картера щодо КНР (січень-грудень 1977 р.) // *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Вип. 6(58). С. 404-416.
- Гончаренко, 2023 – *Гончаренко А.В.* Політика адміністрації президента США Річарда Ніксона щодо КНР (березень-липень 1969 р.) // Сумський історико-архівний журнал. 2023. № XL. С. 58-69.
- Гукало, 2017 – *Гукало Т.* Внесок Генрі Кіссінджера у налагодження дипломатичних відносин між США та Китаєм // *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 51. С. 140-144.
- Давыдов, 2005 – *Давыдов А.С.* Идеология и прагматизм в китайской политике США: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2005. 247 с.
- Дегтярёв, 2008 – *Дегтярёв А.В.* Роль Совета национальной безопасности в дипломатической подготовке визита Р. М. Никсона в КНР в феврале 1972 г. // *Вестник Томского государственного университета*. 2008. № 311. С. 72-78.
- Занегин, 1984 – *Занегин Б.Н.* Политика в отношении Китая // *Современная внешняя политика США*. Москва: Наука, 1984. Т. 2. С. 302-340.
- Зиновьев, 2007 – *Зиновьев Г.В.* История американско-китайских отношений и тайваньский вопрос. Томск: Издательство Томского государственного университета, 2007. 348 с.
- Іванов, 2016 – *Іванов О.В.* Китайсько-американські відносини: за часів Мао та після (1972–2014 рр.) // *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія Історія*. 2016. Т. 274. Вип. 262. С. 54-56.
- Киссинджер, 1997 – *Киссинджер Г.* Дипломатия. Пер. с англ. В.В. Львова. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.
- Киссинджер, 2013 – *Киссинджер Г.* О Китае. Москва: Астрель, 2013. 635 с.
- Косов, 2014 – *Косов А.П.* Внешняя политика США в отношении КНР в период президентства Р. Никсона // *Метаморфозы истории*. 2014. № 5. С. 343–369.
- Мельніченко, 2014 – *Мельніченко В.В.* Тайбей та Пекін в далекосхідних планах Вашингтону (1960–1970-ті рр.) // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки*. 2014. Вип. 3.37. С. 133-140.
- Меркулов, 1980 – *Меркулов С.К.* Американско-китайское сближение (вторая половина 70-х годов). Москва: Наука, 1980. 120 с.
- Место Китая, 1987 – *Место Китая в глобальной политике США* / Редкол.: В.П. Лукин (отв. ред.) и др. Москва: Наука, 1987. 359 с.
- Підберезних, 2012 – *Підберезних І.Є.* США та наслідки Другої світової війни на Тихому океані в історичній ретроспективі // *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2012. Вип. 3.33. С. 243-249.
- Пронь, 2012 – *Пронь С.В.* Китай: зовнішня політика і дипломатія у другій половині ХХ століття. Миколаїв: Гліон, 2012. 148 с.
- Пронь, 2016 – *Пронь С.В., Гудименко В.В.* США і Китай: модель взаємозалежності та взаємодоповнення в боротьбі за сучасне світове лідерство // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23 (1). С. 59-64.
- Сергейчук, 1973 – *Сергейчук С.* США и Китай. Москва: Международные отношения, 1973. 240 с.
- Системная история, 2006 – *Системная история международных отношений*. В 2 т. Отв. ред. А.Д. Богатуров. Т. 2. События 1945–2003 годов. Москва: Культурная революция, 2006. 717 с.
- Цветков, 2000 – *Цветков И.А.* Политика США по отношению к тайваньской проблеме, 1949–1999 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. Санкт-Петербург, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsija-oglavlenie.html>
- Шевчук, 2008 – *Шевчук О.В.* Азійська доктрина Р. Ніксона та її вплив на зміну конфігурації стратегічного трикутника США–КНР–СРСР // *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2008. Т. 93. Вип. 80. Політичні науки. С. 56-62.
- Широков, 2009 – *Широков М.Н.* Инициативы администрации Р. Никсона в отношении Китая и обсуждение китайской политики в правительственных кругах США (январь-август 1969 г.) // *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 320. С. 127-132.

Юнгблюд, 2018 – *Юнгблюд В.Т., Воробьева Т.А.* Советско-китайский раскол в американской политике разрядки международной напряжённости (1968–1973 гг.) // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2018. № 1. С. 47-57.

Barnett, 1971 – *Barnett A.D.* A New U.S. Policy Toward China. Washington: Brookings, 1971. 132 p.

Burr, 1998 – *Burr W.* Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow. New York: The New Press, 1998. 515 с.

Burr, 2001 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement // Cold War History. London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73-112.

Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p.

Daalder, 1998 – *Daalder I., Destler I.* The Nixon Administration. National Security Council. December 8, 1998. Center for International and Security Studies at Maryland (CISSM). School of Public Affairs University of Maryland. The Brookings Institution, Washington, 1998. 74 p. URL: <https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/7929/nixon.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

First Inaugural, 1969 – First Inaugural Address of Richard Milhous Nixon, 20 January, 1969. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/nixon1.asp

Foreign Relations, 2003 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed: L.J. Smith, D.H. Herschler. Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p.

Foreign Relations, 2006 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed.: S.E. Phillips. Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p.

Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p.

Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Bookings Institution, 1994. 1206 p.

Hersh, 1983 – *Hersh S.M.* The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House. New York: Summit Books, 1983. 698 p.

Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little; Brown & Co., 1974. 577 p.

Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p.

Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Dittente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fvddetente1007.html>

Kobierecki, 2016 – *Kobierecki M.M.* Ping-Pong Diplomacy and its Legacy in the American Foreign Policy // Polish Political Science Yearbook. 2016. Vol. 45. P. 304-316.

Mazo, 1968 – *Mazo E., Hess S.* Nixon. A Political Portrait. New York: Harper & Row, 1968. 326 p.

Moorsteen, 1971 – *Moorsteen R., Abramowitz M.* Remaking China Policy. U.S.–China Relations and Governmental Decisionmaking. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971. 136 p.

Morgenthau, 1969 – *Morgenthau H.J.* A New Foreign Policy for the United States. New York; Washington; London: Frederik A. Praeger, 1969. 252 p.

Morgenthau, 1972 – *Morgenthau H.J.* Truth and Power, Essays of a Decade 1960–1970. New York: Praeger, 1972. 449 p.

Nixon, 1967 – *Nixon R.M.* Asia after Viet Nam // *Foreign Affairs*. 1967. Vol. 46. № 1. P. 111-125. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1967-10-01/asia-after-viet-nam>

Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p.

Stoessinger, 1984 – *Stoessinger J.G.* Crusaders & Pragmatists: Movers of Modern American Foreign Policy. New York: W.W. Norton and Company, 1984. 334 p.

The New York, 1969 – The New York Times. 1969. 27 January

References:

Vorontsov, 1979 – *Vorontsov V.B.* Kitay i SShA: 60–70-e gody [China and the United States: 60–70s]. Moskva: Nauka, 1979. 172 s. [in Russian]

Honcharenko, 2018 – *Honcharenko A.V., Klochko M.O.* KNR u zovnishniy politytsi SShA u period prezidentstva Lindona Dzhonsona, 1963–1969 rr. [The People's Republic of China in the United States of America foreign policy during the period of Presidency Lyndon Johnson, 1963–1969] // Sums'ka starovyna. 2018. № LIII. S. 50-62. [in Ukrainian]

Honcharenko, 2019 – *Honcharenko A.V., Polyakova L.H.* Zovnishnya polityka SShA shchodo KNR pid chas prezidentstva Dzheral'da Forda: 1974–1977 roky [The foreign policy of the USA towards the PRC during Gerald Ford Presidency: 1974–1977] // Sums'kyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. 2019. № XXXII. S. 46-56. [in Ukrainian]

Honcharenko, 2021 – *Honcharenko A.V.* Polityka administratsiyi prezidenta SShA Dzh.F. Kennedi shchodo Kytayu (veresen' 1961–lystopad 1963 rr.) [The policy of the administration of the US President J.F. Kennedy on China (September 1961–November 1963)] // Sums'ka starovyna. 2021. № LIX. S. 53-65. [in Ukrainian]

Honcharenko, 2022 – *Honcharenko A.V.* Formuvannya zovnishn'opolitychnoho kursu administratsiyi prezidenta SShA Dzh. Kartera shchodo KNR (sichen'-hruden' 1977 r.) [Formation of the foreign policy course of

the administration of the US President James E. Carter on the Peoples Republic of China (January-December 1977)] // Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vyp. 6 (58). S. 404-416. [in Ukrainian]

Honcharenko, 2023 – *Honcharenko A.V.* Polityka administratsiyi prezydenta SShA Richarda Niksona shchodo KNR (berezen'-lypen' 1969 r.) [The policy of the administration of the US President Richard M. Nixon on PRC (March-July 1969)] // Sums'kyi istoryko-arkhivnyy zhurnal. 2023. № XL. S. 58-69. [in Ukrainian]

Hukalo, 2017 – *Hukalo T.* Vnesok Henri Kissindzhera u nalahodzhennya dyplomatychnykh vidnosyn mizh SShA ta Kytayem [Contribution of Henry Kissinger to the establishment of diplomatic relations between the United States and China] // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. 2017. Vyp. 51. S. 140-144. [in Ukrainian]

Davydov, 2005 – *Davydov A.S.* Ideologiya i pragmatizm v kitayskoy politike SShA [Ideology and pragmatism in Chinese politics of the USA]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.03. Moskva, 2005. 247 s. [in Russian]

Degtyarev, 2008 – *Degtyarev A.V.* Rol' Soveta natsional'noy bezopasnosti v diplomaticheskoy podgotovke vizita R. M. Niksona v KNR v fevrale 1972 g. [The Role of the National Security Council in the diplomatic preparations for R.M. Nixon's visit to the PRC in February 1972] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2008. № 311. S. 72-78. [in Russian]

Zanegin, 1984 – *Zanegin B.N.* Politika v otnoshenii Kitaya [The policy toward China] // Sovremennaya vneshnyaya politika SShA. Moskva: Nauka, 1984. T. 2. S. 302-340. [in Russian]

Zinov'ev, 2007 – *Zinov'ev G.V.* Istoriya amerikano-kitayskikh otnosheniy i tayvan'skiy vopros [The history of US-China relations and the Taiwan question]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007. 348 s. [in Russian]

Ivanov, 2016 – *Ivanov O.V.* Kytays'ko-amerykans'ki vidnosyny: za chasiv Mao ta pislya (1972–2014 rr.) [Sino-American Relations: during and after Mao (1972–2014 years)] // Naukovi pratsi: naukovo-metodychnyy zhurnal. Seriya Istoriya. 2016. T. 274. Vyp. 262. S. 54-56. [in Ukrainian]

Kissindzher, 1997 – *Kissindzher G.* Diplomatiya [Diplomacy]. Per. s angl. V.V. L'vova. Moskva: Ladomir, 1997. 848 s. [in Russian]

Kissindzher, 2014 – *Kissindzher G.* O Kitae [On China]. Moskva: Astrel', 2013. 635 s. [in Russian]

Kosov, 2014 – *Kosov A.P.* Politika SShA v otnoshenii Kitaya v period prezidentstva R. Niksona [The U.S. Policy towards China during R. Nixon Presidency] [in Russian] // Metamorfozy istorii. 2014. № 5. S. 343-369. [in Russian]

Mel'nichenko, 2014 – *Mel'nichenko V.V.* Taybey ta Pekin v dalekoskhidnykh planakh Vashynhtonu (1960–1970-ti rr.) [Taipei and Beijing in the far eastern Washington's plans (1960–1970)] // Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Istorychni nauky. 2014. Vyp. 3.37. S. 133-140. [in Ukrainian]

Merkulov, 1980 – *Merkulov S.K.* Amerikano-kitayskoe sblizhenie (vtoraya polovina 70-kh godov) [US-China rapprochement (second half of the 70s)]. Moskva: Nauka, 1980. 120 s. [in Russian]

Mesto Kitaya, 1987 – *Mesto Kitaya v global'noy politike SShA* [China's place in US global politics] / Redkol.: V.P. Lukin (otv. red.) i dr. Moskva: Nauka, 1987. 359 s. [in Russian]

Pidbereznykh, 2012 – *Pidbereznykh I.Ye.* SShA ta naslidky Druhoyi svitovoyi viyny na Tykhomu okeani v istorychniy retrospektyvi [United States and effects of World war II in the Pacific in historical retrospect] // Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky. 2012. Vyp. 3.33. S. 243-249. [in Ukrainian]

Pron', 2012 – *Pron' S.V.* Kytay: zovnishnya polityka i dyplomatiya u druhiy polovyni XX stolittya [China: Foreign Policy and Diplomacy in the second half of the XX century]. Mykolayiv: Ilion, 2012. 148 s. [in Ukrainian]

Pron', 2016 – *Pron' S.V., Hudymenko V.V.* SShA i Kytay: model' vzayemozalezhnosti ta vzayemodopovnennya v borot'bi za suchasne svitove liderstvo [US and China: interdependence model and complementarity in the struggle to present global leadership] // Naukovyy visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny. 2016. Vyp. 23 (1). C. 59-64. [in Ukrainian]

Sergeyчук, 1973 – *Sergeyчук S.* SShA i Kitay [USA and China]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1973. 240 s. [in Russian]

Sistemnaya istoriya, 2006 – *Sistemnaya istoriya mezhdunarodnykh otnosheniy* [Systemic history of international relations]. V 2 t. Otv. red. A.D. Bogaturov. T. 2. Sobytiya 1945–2003 godov. Moskva: Kul'turnaya revolyutsiya, 2006. 717 s. [in Russian]

Tsvetkov, 2000 – *Tsvetkov I.A.* Politika SShA po otnosheniyu k tayvan'skoy probleme, 1949–1999 gg. [US policy on the Taiwan issue, 1949–1999]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. Sankt-Peterburg, 2000. URL: <http://www.ushistory.ru/dissertatsii/179-dissertatsiya-oglavlenie.html>. [in Russian]

Shevchuk, 2008 – *Shevchuk O.V.* Aziys'ka doktryna R. Niksona ta yiyi vplyv na zminu konfigurationsiyi strateichnogo trykutnyka SShA–KNR–SRSR [The Asian «Nixon's Doctrine» and its influence on the change of the configuration of the strategic triangle USA–PRC–USSR] // Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyy zhurnal. 2008. T. 93. Vyp. 80. Politychni nauky. S. 56-62. [in Ukrainian]

Shirokov, 2009 – *Shirokov M.N.* Initsiatyvy administratsiyi R. Niksona v otnoshenii Kitaya i obsuzhdenie kitayskoy politiki v pravitel'stvennykh krugakh SShA (yanvar'-avgust 1969 g.) [Initiatives of the Nixon administration towards China and the discussion of Chinese policy in US government circles (January-August 1969)] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2009. № 320. S. 127-132. [in Russian]

Yungblyud, 2018 – *Yungblyud V.T., Vorob'eva T.A.* Sovetsko-kitayskiy raskol v amerikanskoj politike razryadki mezhdunarodnoy napryazhennosti (1968–1973 gg.) [The Soviet-Chinese split in

- the U.S. policy of détente (1968–1973)] // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2018. № 1. S. 47– 57. [in Russian]
- Barnett, 1971 – *Barnett A.D.* A New U.S. Policy Toward China. Washington: Brookings, 1971. 132 p. [in English]
- Burr, 1998 – *Burr W.* Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow. New York: The New Press, 1998. 515 p. [in English]
- Burr, 2001 – *Burr W.* Sino-American Relations, 1969: The Sino-Soviet Border War and Steps toward Rapprochement // Cold War History. London: Published by Frank Cass, 2001. Vol. 1. № 3. P. 73-112. [in English]
- Coyer, 2013 – *Coyer P.* Congress, China and the Cold War: Domestic Politics and Sino-American Rapprochement and Normalization, 1969–1980. London: LSE, 2013. 340 p. [in English]
- Daalder, 1998 – *Daalder I., Destler I.* The Nixon Administration. National Security Council. December 8, 1998. Center for International and Security Studies at Maryland (CISSM). School of Public Affairs University of Maryland. The Brookings Institution, Washington, 1998. 74 p. URL: <https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/7929/nixon.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in English]
- First Inaugural, 1969 – First Inaugural Address of Richard Milhous Nixon, 20 January, 1969. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/nixon1.asp [in English]
- Foreign Relations, 2003 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed: L.J. Smith, D.H. Herschler. Vol. I. Foundations of Foreign Policy, 1969–1972. Washington: United States Department of State, 2003. 437 p. [in English]
- Foreign Relations, 2006 – Foreign Relations of the United States. 1969–1976 / Ed.: S.E. Phillips. Vol. XVII. China, 1969–1972. Washington: United States Government Printing Office, 2006. 1229 p. [in English]
- Gaddis, 2005 – *Gaddis J.L.* Strategies of Containment: a Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War. New York: Oxford University Press, 2005. 512 p. [in English]
- Garthoff, 1994 – *Garthoff R.* Detente and Confrontation: American Soviet Relations from Nixon to Reagan. Washington: The Brookings Institution, 1994. 1206 p. [in English]
- Hersh, 1983 – *Hersh S.M.* The Price of Power: Kissinger in the Nixon White House. New York: Summit Books, 1983. 698 p. [in English]
- Kalb, 1974 – *Kalb M., Kalb B.* Kissinger. Boston: Little, Brown & Co., 1974. 577 p. [in English]
- Kissinger, 1979 – *Kissinger H.* White House Years. Boston: Little, Brown and Company, 1979. 1751 p. [in English]
- Kissinger, 2007 – *Kissinger H.* Foreword to Soviet-American Relations: The Détente Years (1969–1972). Washington: U.S. Government Printing Office, October 2007. 2007. URL: <http://www.henryakissinger.com/articles/fwdetente1007.html> [in English]
- Kobierecki, 2016 – *Kobierecki M.M.* Ping-Pong Diplomacy and its Legacy in the American Foreign Policy // Polish Political Science Yearbook. 2016. Vol. 45. P. 304-316. [in English]
- Mazo, 1968 – *Mazo E., Hess S.* Nixon. A Political Portrait. New York: Harper & Row, 1968. 326 p. [in English]
- Moorsteen, 1971 – *Moorsteen R., Abramowitz M.* Remaking China Policy. U.S.–China Relations and Governmental Decisionmaking. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971. 136 p. [in English]
- Morgenthau, 1969 – *Morgenthau H.J.* A New Foreign Policy for the United States. New York; Washington; London: Frederik A. Praeger, 1969. 252 p. [in English]
- Morgenthau, 1972 – *Morgenthau H.J.* Truth and Power, Essays of a Decade 1960–1970. New York: Praeger, 1972. 449 p. [in English]
- Nixon, 1967 – *Nixon R.M.* Asia after Viet Nam // *Foreign Affairs*. 1967. Vol. 46. № 1. P. 111-125. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/asia/1967-10-01/asia-after-viet-nam> [in English]
- Nixon, 1978 – *Nixon R.M.* The Memoirs of Richard Nixon. New York: Grosset & Dunlap, 1978. 1120 p. [in English]
- Stoessinger, 1984 – *Stoessinger J.G.* Crusaders & Pragmatists: Movers of Modern American Foreign Policy. New York: W.W. Norton and Company, 1984. 334 p. [in English]
- The New York, 1969 – The New York Times. 1969. 27 January [in English]

Отримано 05.10.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 20.10.2023

Прийнято до друку 25.10.2023

Submitted 05.10.2023

Received in revised form 20.10.2023

Accepted for publication 25.10.2023

REVIEWS / РЕЦЕНЗІЇ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.64

OLEKSIYI. VERTIY

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Ukraine)

THROUGH THE PRISM OF NATIONAL VALUES

Abstract. *An analysis of the scientific work of M. Nabok "National peculiarities of the perception of Ukrainian Folk Dumas through the prism of "creator - performer - listener" was carried out. Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. P. 2. P. 327-344. ISBN 978-9934-588-56-3. The main components of the image of the kobzar, bandurist and lyre player, which determine its national nature and essence, are characterized based on the material of the Ukrainian Folk Dumas.*

Keywords: *folk dumas, perception, national values, consciousness.*

Citation. Vertiy O.I. Through the prism of national values. *Sumskiy istoryko-arkhivnyy zhurnal [Sumy historical and archival journal]. №XLI. 2023. Pp.64-65. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.64*

ВЕРТІЙ О.І.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка (Україна)

КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація. *Здійснено аналіз наукової праці М. Набок «Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму "творець – виконавець – слухач"». Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2020. P. 2. P. 327-344. ISBN 978-9934-588-56-3. На матеріалі українських народних дум охарактеризовано основні складники образу кобзаря, бандуриста і лірника, які визначають його національну природу і сутність.*

Ключові слова: *народні думи, сприйняття, національні цінності, свідомість.*

Цитування. Вертій О.І. Кризь призму національних цінностей // Сумський історико-архівний журнал. №XLI. 2023. С.64-65. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2023.i41.p.64

За роки незалежності України значно зросла увага до дослідження українських народних дум та їх творців і виконавців – кобзарів, бандуристів та лірників. 2009 року вийшов у світ перший том задуманого 5-томного корпусу "Українських народних дум" з передмовою М. Дмитренка "Українські народні думи як феномен традиційної культури". Одна за одною з'явилися монографії К. Черемського "Традиційне співоцтво. Українські співці-музиканти у контексті світової культури" (Харків, 2008), М. Набок "Українські народні думи: особливості національного характеру і типологія героя" (Тернопіль, 2014), В. Мішалова "Народна бандура. Виконавська майстерність" ("Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства". Київ-Мюнхен, 2022), інші публікації. Як бачимо, спектр наукових зацікавлень їх авторів досить широкий, тематика і проблематика – злободенна, завдяки чому вони вийшли на новий рівень дослідження життя і творчості народних співців-музикантів, а саме – національна

природа українського думового епосу, місце і значення кобзарів, бандуристів та лірників у формуванні та становленні національного співоцького звичаю та в контексті світової культури. Яке ж місце і значення в ряді цих досліджень має оцінювана тут праця М. Набок?

Насамперед зазначимо, що її авторка продовжуючи і розвиваючи наукові ідеї своїх попередників, формує власні основоположні підстави, залучаючи до цього не лише дані кобзарознавства та народознавства, а й дані психології творчості, естетики, філософії, соціології, історії та інших гуманітарних наук. Завдяки цьому вона виходить на постановку і розв'язання проблем, які досі чи то мало досліджувались, чи то й зовсім в силу різних обставин, насамперед панування комуністичної ідеології в підсоветській Україні та утисків і переслідувань всього питома національного, залишалися поза увагою вчених. Серед таких проблем маємо питання про естетично розвинуту українську особистість, місце і значення українських народних дум та мистецтва кобзарів, бандуристів і лірників у формуванні національного характеру, світогляду та громадянської позиції українців. Візьмемо, наприклад, зібрані авторкою під час польових досліджень та опитування слухачів різних вікових груп та соціальних станів матеріали і виконані нею узагальнення та висновки. Так, скажімо, під час виконання думи чи то твору іншого жанру, зазначає М. Набок, пізнання слухачами зовнішнього світу відбувається крізь призму внутрішньо багатого світу кобзаря. Саме тому в його образі “вбачається той “етнічний концепт”, той морально-етичний первень, ідеальний образ, в основі якого закладено національне світосприйняття, світовираження та світовідтворення дійсності” (с. 331). Відтак кобзар розбуджує їх, тобто розбуджує українське ество своїх слухачів, адже “звуки бандури, українські мелодії не линуть від серця до серця”, а “відроджуються в серцях, творять єдине українське духовне ціле” (с. 333), в якому слухач почуває себе українцем, співпереживає героям дум, творячи єдине українське ціле. На доказ цього дослідниця наводить свідчення самих слухачів. Зокрема, Ольга Сиченко з м. Лубни зазначає: “Відкрила для себе досі незнаний світ. Цей світ, ця бандура закладені в нас на генному рівні. Тому так щиро й бентежно відгукується душа на кожен звук, на кожен відтінок мелодії, на кожне слово” (с. 332). Суттєвими для розуміння особливостей психолого-естетичного утворення “творець – виконавець – слухач” є й дослідження М. Набок про сприйняття українських дум і пісень у виконанні кобзарів та бандуристів чужоземними студентами, які навчаються в Сумському державному університеті. Так, наприклад, Даравшех Аммар Халед Махмуд з Йорданії у відгуку пише: “Гру на бандурі кобзар доповнював рухами, і мене це притягувало. Я відчув силу і повірив у те, що я здатний зробити щось неймовірне. Його гра – це космос, енергетичний потік. Сліпота кобзаря допомагала йому глибше відчутти енергію космосу” (с. 335). Наведені М. Набок відгуки відкривають широкі можливості подальшого вивчення діалектики міжкультурного спілкування та взаємообміну національними духовними цінностями, що і засвідчує плідний розвиток нею наукових ідей одного з найвидатніших дослідників цієї проблеми Г. Нудьги.

Таким чином, на сьогодні перед нами постає завдання – зрозуміти сенси пророчої мудрості кобзарів, бандуристів та лірників й у повноті змістів витлумачити їх історичні настанови й передбачення на сучасному етапі боротьби за українську державність.

Отримано 05.10.2023

Отримано в доопрацьованому вигляді 20.10.2023

Прийнято до друку 25.10.2023

Submitted 05.10.2023

Received in revised form 20.10.2023

Accepted for publication 25.10.2023

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
*С.І. Дегтярьов, В.М. Король,
О.О. Ткачов, М.О. Думчиков (адміністратор сайту)*

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 19.12.2023. Підписано до друку 23.06.2023. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,2 Обл.-вид. арк. 11,4 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2



Сумський історико-архівний журнал, № XLI, 2023

www.shaj.sumdu.edu.ua